

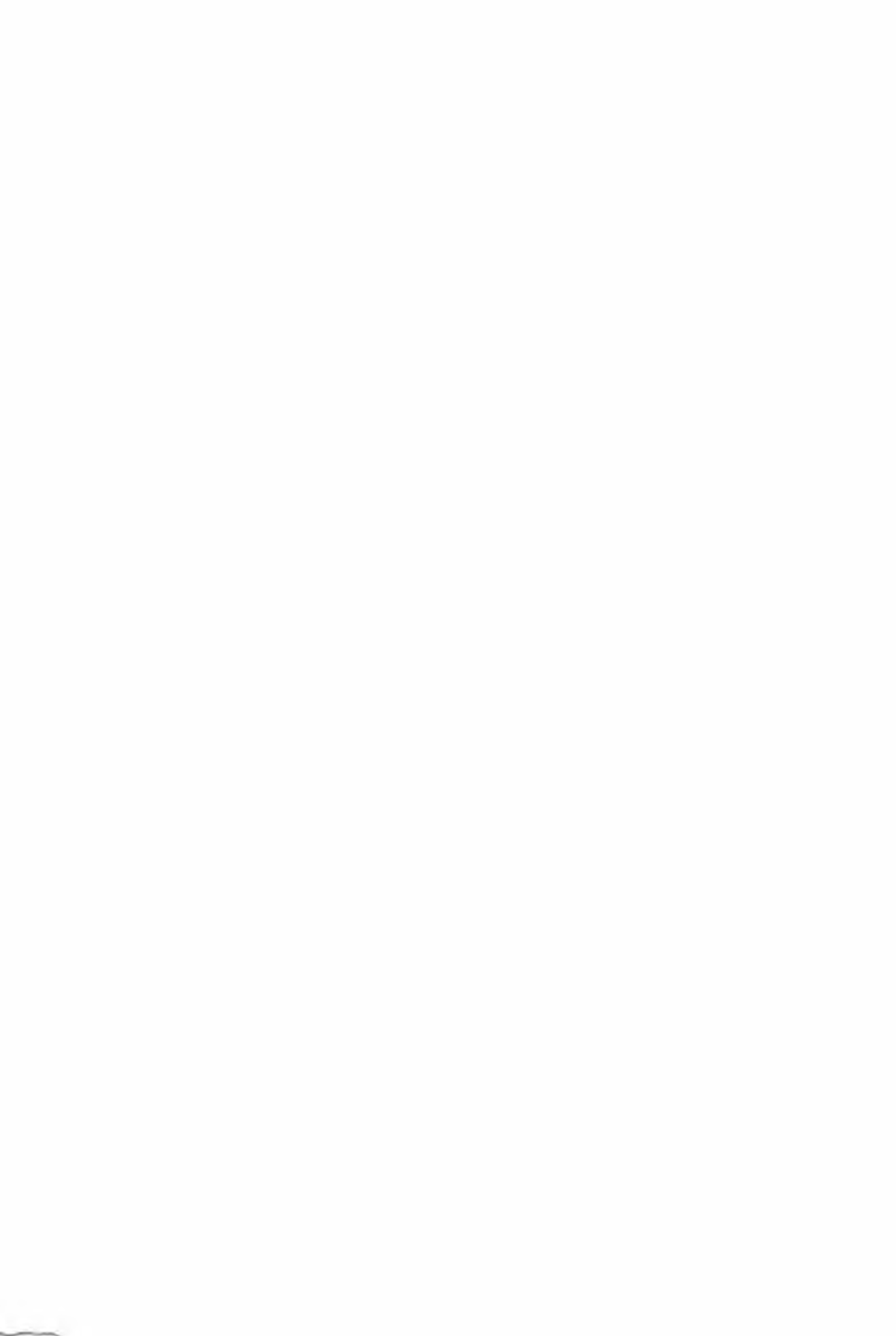
Bilge

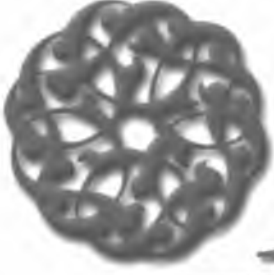
Yayın Tanıtım•Tahlil•Eleştiri Dergisi

Sayı 49 Eylül 2006

- Önder Göçgün
Atatürk ve Gençlik
 Mirzatay Joldasbekov
Türkistan Milli Mücadelesi ve Dr. Baymirza Hayit
 Turhan Yörükân
Konutlarda Yaşanan Hayat Bakımından
Kalabalıklığın ve İlgili Durumların Yarattığı Problemler
 Tamilla Abbashanlı-Aliyeva
Anadolu'dan Azerbaycan'a: Karacaoğlan Molla Penah Vagif
 Nesime Ceyhan
"Üç İstanbul" Romanı Üzerine Bir Tahlil Denemesi
 Elif Tarlakazan
Atatürk'ün Türk Kadınına Bakışı ve
Alanlarında Öncü Kadınlarımız
 Nesime Ceyhan
Ve Çanakkale; Geldiler, Gördüler, Döndüler
 Emin Eminoğlu
Türkenin Sözcürlüğünü Ortaya Koyan Bir Eser
 Hüseyin Ağca
"Eğin'in Alından Akan Fırat" ve
Bir Dergi "Kemaliye"
 Songül Boybeyi
Kültür'e Dair
 Nevin Balta
Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi
(Türksöy) Dergisi
 Dina'a Düşebayeva
Orhun Abidelerinin Tam Atlası
 Nilay Yavuz
Çankırı Araştırmaları Dergisi
 Osman Horata
Güzin Tural'a Saygıyla
 Nevin Balta
Doğumunun 125. Yılında
Mustafa Kemal Atatürk
Uluslararası Sempozyumu
 Ömer Çakır
Atatürk Kültür Merkezinden Haberler

Bilge

ISSN: 1300-283X

Yayın Tanıtım•Tahlil•Eleştiri Dergisi

Journal of Review • Analysis • Critique

Sayı **49** September 2006

Issue **49** Eylül 2006

Mart ve Eylül Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi
International Peer Reviewed Journal Published in March, and September

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL ve TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE
LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK CULTURE CENTER

Bilge

Yayın Tanıtım-Tahvil-Eđestisi Dergisi

Cilt / Volume: 12
Sayı / Issue: 49

Kurucusu / Founder

Prof. Dr. Sadık Tural

Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkan

Sahibi / Owner on behalf of Atatürk Culture Center

Atatürk Kùltür Merkezi
adına Başkan

Prof. Dr. Osman Horata

Editörler / Editors

Prof. Dr. Önder Göçgün (Pamukkale Üniversitesi)

Uzm. Şebnem Ercebeci

Yazı İşleri Müdürü / Journal Administrator

İmran Baba

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hakkı Acun (Gazi Üniversitesi)

Dr. Hüseyin Ağca

Prof. Dr. İsmail Doğan (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Nesrin Karaca (Başkent Üniversitesi)

Doç. Dr. Naciye Yıldız (Gazi Üniversitesi)

Hakem Kurulu / Referees Board

Prof. Dr. Osman Horata (AKM)

Prof. Dr. Hakkı Acun (Gazi Üniversitesi)

Dr. Hüseyin Ağca

Prof. Dr. Cem Dilçin (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail Doğan (Ankara Üniversitesi)

Doç. Dr. Nesrin Karaca (Başkent Üniversitesi)

Doç. Dr. Naciye Yıldız (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. İbrahim Arslanoğlu (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Halit Çal (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Remzi Demir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevin Güngör Ergan (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nevzat Gözaydın (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Öz (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Nilüfer Tuncer (Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali Uçan (Gazi Üniversitesi)

Dr. Turhan Yörükân

Uzm. Şebnem Ercebeci

Yurtdışı Temsilciliği / Representative Abroad

Doç. Dr. Mustafa Özcan / A.B.D.

Prof. Dr. Kâmil Veliyev / Azerbaycan

Zeynel Kozanoğlu / Danimarka

Prof. Dr. Şâkir İbrayev / Kazakistan

Prof. Dr. Abdıldacan Akmataliyev / Kırgızistan

Harid Fedai/ K.K.T.C.

Prof. Dr. G. Hazai / Macaristan

Prof. Dr. Hatip Miniguli / Tataristan

Prof. Dr. Annagurban Aşirov Türkmenistan

Dr. Hammad Muhammed Âlem / Afganistan

Yönetim Yeri / Managing Office	Gazi Mustafa Kemal Bulvarı, 133 06570 Maltepe /ANKARA
Telefonlar / Telephones	Santral : (+90.0312) 232 22 57 - 231 23 48 Yazı İşleri/Editoriat: (+90.0312) 232 43 21
Abone İşleri / Subscription	Vedat Demirbaş (+90.0312) 232 39 13 Belgegeçer (Faks) : (+90.312) 232 43 21
Fiyatı / Price	4.00 YTL
Dış Ülkeler İçin Yıllığı / Payment (Gönderme Gideri Hariç)	20 \$
Posta Çek Numarası	212938
ISSN	1300 – 283X
Kapak Tasarımı / Cover Desinger	Düş Atelyesi
Tasarım-Baskı / Desing Press	Düş Atelyesi (312) 215 70 37 5. Sok. 32/3 Bahçelievler-Ankara
Baskı Yeri ve Tarihi / Press and Date	Ankara, Nisan 2007

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

KONFERANS /CONFERENCE

Önder Göçgün • Atatürk ve Gençlik 7
Atatürk and Youth

Mirzatay Joldasbekov 13
Türkistan Millî Mücadelesi ve Dr. Baymirza Hayit
Turkistan National Struggle and Dr. Baymirza Hayit

MAKALELER /ARTICLES

Turhan Yörükân 22
Konutlarda Yaşanan Hayat Bakımından
Kalabalıklığın ve İlgili Durumların Yarattığı Problemler
Living Problems Coming from Concourse and Related Situations

Tamilla Abbashanlı-Aliyeva 45
Anadolu'dan Azerbaycan'a: Karacaoğlan Molla Penah Vagif
From Anatolia to Azerbaijan: Karacaoğlan Molla Penah Vagif

Nesime Ceyhan 54
“Üç İstanbul” Romanı Üzerine Bir Tahlil Denemesi
Analysis Essays about the Roman “Three Istanbul”

Elif Tarlakazan 64
Atatürk'ün Türk Kadınına Bakışı ve Alanlarında Öncü Kadınlarımız
View of Atatürk about Turkish Women and Leader Women in their Branches

TANITIM•TAHLİL•ELEŞTİRİ / REVIEW•ANALYSIS•CRITIQUE

Nesime Ceyhan 71
Ve Çanakkale; Geldiler, Gördüler, Döndüler
And Çanakkale: They Came, Saw, Returned

Emin Eminoğlu 73
Türkçenin Sözcüklerini Ortaya Koyan Bir Eser
A Work Showing the Turkish Vocabulary

Hüseyin Ağca 75
“Eğin'in Altından Akan Fırat” ve Bir Dergi “Kemaliye”
“The One Flowing under Eğin is Fırat” and a Journal of “Kemaliye”

Songül Boybeyi 77
Kültür'e Dair
About Culture

Nevin Balta	80
Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (Türksoy) Dergisi <i>Journal of Turkish Cultures and Arts Common Administration (Türksoy)</i>	
Dinara Duisebayeva	81
Orhun Abidelerinin Tam Atlası <i>Complete Atlas of Orhun Monuments</i>	
Nilay Yavuz	87
Çankırı Araştırmaları Dergisi <i>Journal of Çankırı Researches</i>	
HABERLER / NEWS	
Osman Horata	92
Güzin Tural'a Saygıyla <i>Respect for Güzin Tural</i>	
Nevin Balta	93
Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu <i>Mustafa Kemal Atatürk International Symposium in 125th Year of his Birth</i>	
Ömer Çakır	96
Atatürk Kültür Merkezinden Haberler <i>News from Atatürk Culture Center</i>	

Atatürk ve Gençlik

Prof. Dr. Önder GÖÇGÜN

Pamukkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Denizli

Her karış toprağı şehit kanlarıyla sulanmış bulunan aziz vatanımızın bölünmez bütünlüğü ve korunması, yüce milletimizin lâik ve demokratik çizgide sürekliliği ile bilim, sanat ve kültürde, çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarak daha da ilerleyip yükselmesi ve medenî dünyadaki haklı yerini alması gibi temel esaslara dayanan Atatürkçü görüş ve düşünüşün, uygulama alanındaki en aktif, dinamik unsuru olan gençlik, kesinlikle birbirinden ayırt edilmeyecek, birbiriyile bütünleşen ve bütünleşmesi gereken kavramlardır.

Bu bağlamda, Atatürkçülük anlayışının en büyük dayanağı; gideceği yolun hedef ve prensiplerini bizzat büyük Atatürk'ün çizdiği Türk Gençliği'dir. Nitekim Gâzi, varlığının devamını gençlikte bulmuş ve kurduğu Cumhuriyet başta olmak üzere bütün gerçekleştirdikleri ile gerçekleştirmeyi düşündüklerini, bir vasiyet gibi, daima kendisine lâıyk olmasını gönülden dilediği Türk Gençliği'ne emanet etmiştir.

“Ey yükselen yeni nesil! İstikbâl (gelecek) sizsiniz. Cumhuriyet'i biz kurduk; onu yükseltecek ve devam ettirecek sizsiniz.”

ve:

“Türk gençliği gayeye, bizim yüksek idealimize durmadan ve yorulmadan yürüyecektir.”

gibi sözleri, O'nun bu inancının ve gençliğimize olan güvencinin açık delilleridir. Bu bakımdan tarihte, Atatürk kadar gençliğe değer, önem ve öncelik veren, gençliği ile bütünleşen, ona bütün kalbiyle inanan, güvenen ikinci bir lider gösterilemez.

Atatürk'ün Türk Gençliği'ne olan sonsuz

güveni ve inanı, tarihî süreç içerisinde daha henüz Millî Mücadele'ye başlamadan önce, I. Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. Nitekim, 1918 yılında kendi el-yazısı ile kaleme aldığı notlarında; gençliğimizle bütünleşen geleceğe ait umutlarını, şöyle dile getirir:

“Her şeye rağmen, muhakkak bir nura doğru yürüyoruz. Bende bu imanı yaşatan kuvvet, yalnız memleket ve milletim hakkındaki sonsuz sevgim değil; bugünün karanlıkları, ahlâksızlıkları, şarlatanlıkları içinde sırf vatan ve hakikat aşkıyla ışık serpmeye ve aramaya çalışan bir gençlik görmemdir.”

Burada, açıkça ifadesini bulduğu gibi, Atatürk'ün istediği gençlik:

1- İçi, vatan ve millet sevgisiyle dolu;

2- Gerçekleri görerek, memleketin geleceği için çok çalışan;

3- Medeniyet'i, ilerleyip yükselmeyi amaç edinen;

4- Her türlü ahlâksızlıkla, şarlatanlıkla, yani sahtekârlık ve dolandırıcılıkla mücadele ederek dürüstlüğü hedef alan;

nitelikte olmalıdır.

I. Dünya Savaşı gibi büyük bir mücadelenin karanlığı içinde, gençliğini bir “ışık kaynağı” olarak görmek ve nihayet bu duygu ve düşüncelerle zafere ulaşmak; Atatürk'ün büyüklüğünün ve ileri görüşlülüğünün bir başka seçkin delilidir.

O'nun üstün özelliklerinden birisi de, sosyal ve psikolojik bir realite, gerçek olarak bizzat kendisinin genç kalmasını bilmesidir. İşte, bütün bunlardan dolayı Atatürk; her işte, her zaman ve her yerde en çok gençliğe değer, önem ve öncelik vermiştir. Milletimizin gele-

ceği demek olan gençlerimizin en iyi şekilde yetişip, insanımıza ve insanlığa hayırlı, başarılı hizmetler vermesini ise, gereken asıl hedeflerin başında saymıştır.

Bu bakımdan Türk Gençliği, Atatürkçü düşüncenin ve onun ifadesi demek olan Atatürk İnkılâpları'nın en dinamik, canlı unsurudur. Büyük Kurtarıcı, bu konuda düşündüklerini ve hissettiklerini, daha 1919'da:

“Biz her şeyi gençliğe bırakacağız. Geleceğin ümidi, ışıklı çiçekleri onlardır. Bütün ümidim gençliktedir.”

diyerek, en anlamlı şekilde özetlemiştir. Buna göre, Türk Gençliği:

1- Atatürk gerçekleştirdiği ve gerçekleştirme-yi düşündüğü inkılâpların, yani değişim ve yeniliklerin en büyük koruyucusu ve yaşatarak, devam ettiricisidir.

2- Gençlik, milletimizin geleceği, umudu demektir. Gençler, ışıklı çiçeklerdir; milletimizin gözbebeği, en canlı ve sevgili varlıklarıdır.

Hiçbir liderde görülmeyen şekilde, gençliğine ümit ve sevgi dolu duygularla yaklaşan Gâzi; bunun yanı sıra “millî şuur”, yani “millî anlayış, millî duyuş ve düşünüş” konusunda da büyük dikkat ve titizlik göstermiştir. Bu bağlamda, Türk Gençliği'nin her zaman ve her yerde kendi millî benliğinin derin idrâki, anlayışı içinde bulunmasını, her an Türk olmanın şerefini, gururunu, onurunu yaşamasını ve vatan çocuklarının, bir bütün hâlinde dost düşman bütün dünyaya karşı bir “millî şahsiyet-ulusal kişilik” oluşturmasını istemiştir. Millî şahsiyet'i kazanmanın yolu ise, “millî kültür” anlayışından geçer. Bunun da temelini, “millî dil” ve “millî tarih ” düşüncesi oluşturur. İşte bu inançla da:

“Millî şuurun; bilincin, duyuş ve düşünüşün ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunması için, dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz.”

hükümünü veren Atatürk; ulaşılabilecek hedefi de, gençlerimize şöyle işaret eder:

“Millî kültürümüzü, çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız. Millî kültürün her yerde ve her zaman açılarak yükselmesini,

Türk Cumhuriyeti'nin temel dileği olarak temin edeceğiz.”

Buna göre, Türk Gençliği'nin önde gelen görevlerinden birisinin de, millî kültür anlayışını iyice anlayıp, benimseyerek onu, çağdaş medeniyetin üstüne çıkarmak olduğunu vurgular. Çünkü, O da çok iyi bilmektedir ki; millî şuur'a, yani kendi ulusal değerlerinin, öz benliğinin bilincine erememiş, millî ruhtan ve buna bağlı olarak, millî kültür anlayışından, özetle millî şahsiyet'ten, kişilikten uzak bir gençlik; bilgi, görgü, bilim ve sanat kültüründen, anlayış ve zevkenden mahrum demektir. Bu da, bir millet için son derece acı ve tehlikelidir. İşte bu noktada da büyük Atatürk, derin bilgisi ve engin “Intuition” (sezgi) kabiliyeti, gücü ile aynı zamanda gerçekçi ölçüler içerisinde Türk Gençliği'ne şu önemli mesajı verir:

“Sizler, yani Yeni Türkiye'nin genç evlâtları, yorulmanız bile beni takip edeceksiniz. Dinlenmemek üzere yürümeye karar verenler, asla ve asla yorulmazlar.”

Türk Gençliği'nin, daima yolunda olması gereken Atatürkçü duyuş ve düşünüş, kısacası, *Atatürkçülük*; tamamiyle *Demokratik* ve *Pragmatik*, yani *Paylaşımçı* ve *Faydacı*'dir. Bu ölçüler içerisinde, *Realite* ve *Rasyonalite*'ye, yani *Gerçekçilik* ve *Akılcılık* gibi iki temel esasa dayanır. Şimdi, bunları biraz açalım:

Atatürkçülük, *Demokratik*'tir. Çünkü, her türlü *dogmatizm*'den, yani peşin hükümlerden, ön yargılardan ve demokratik olmayan her türlü *totaliter*, *baskıcı* anlayıştan uzaktır; haklar ve hürriyetler açısından *Paylaşımçı*'dir.

Atatürkçülük, *Pragmatik*'tir; *Faydacı*'dir. Her konuda milletin, insanımızın ve giderek bütün insanlığın yararına olan her türlü anlayışın yanında ve bunların destekleyicisidir.

Atatürkçülük, *Realist*'tir; *Gerçekçi*'dir. Çünkü, gerçekleşmesi mümkün olmayan ütöpik (hayâlcî) düşüncelere, görüşlere yer vermez. Türk milletinin ve bütün dünyanın tarihî, coğrafi, siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik gerçeklerinden hareketle, dün'ün tecrübelerinden, bilgi birikimlerinden faydalanarak,

bugün'ü ve yarın'ı plânlar, düzenler.

Atatürkçülük, Rasyonalist'tir; Akılcı'dır Çünkü, İrrasyonel, yani akıl-dışı düşünce şekillerine, tutum ve davranışlara değer, önem vermez. Müspet görüşün, pozitif düşüncenin ışığında olaylara yaklaşmayı ve devlete, millete ait her türlü probleme çözüm aramayı, getirmeyi amaçlar.

İşte bütün bunlardan dolayı, gençlerin çok iyi bilmesi ve sahiplenmesi gereken Atatürkçülük; tek bir kimsenin iradesine ve idaresine bağlı bütün Otokratik (kişiye odaklı) yönetimlere; Tanrı adına hüküm sürdüğünü ileri süren Teokratik (din adamlarının yönetimindeki) devlet şekline; insanın şerefini ve haysiyetini, yani kişiliğini ve onurunu hiçe sayan Marksist ve Faşist anlayışlara; koyu bir ferdiyetçiliğe, bireyciliğe, insanın insanı istismarına, sömürmesine, haklarını elinden almasına dayanan Kapitalizm'e; yüce dinimizin getirdiği, Sevgili Peygamberimiz'in bildirdiği üstün değerleri ve ayrıca millî dili, millî tarihi, millî coğrafyayı ve millî kültürü, gelenekleri hiçe sayarak devletin milleti köle hâle getirmesine ve zümre emperyalizmi'ne (belli bir sınıfın baskıcı yönetimine) dayalı Komünizm'e şiddetle karşıdır.

Özetle, bütünüyle millî egemenlik esaslarına dayanan Atatürkçülük; taşıdığı akılcı ve gerçekçi özelliklerle aktif, dinamik ve çağdaş bir düşünüş sistemidir. Elbette böyle bir sistemin; millî ruhla, millî kültürle, millî duyuş ve düşünüşle bütünleşmiş, pozitif bilim ve medeniyet anlayışını kendisine amaç edinmiş bir gençlikte hayat bulması ve Atatürk'ün gösterdiği aydınlık, çağdaş hedefler doğrultusunda devamı çok tabiidir, normaldir.

Çocuklarımızın ve gençlerimizin bu yolda yetiştirilmesinde ise, okulun taşıdığı önemin büyüklüğü herkes tarafından çok iyi bilinen ve bilinmesi gereken bir gerçektir. Bununla birlikte, eğitimin önce ailede başlaması ve okulda gelişmesi hususu, asla gözardı edilmemelidir. Anneler, babalar, ağabeyler, ablalar; çocukların bu çizgide yetiştirilmeleri konusunda üzerlerine düşen görevleri, dikkat ve titizlikle yeri-

ne getirmelidirler. İşte, bunu da çok iyi bilen Atatürk; önce çocuklara, gençlere ve sonra da büyüklere hitaben, yapılması gerekenlerle ilgili olarak şunları söyler:

“Gelecek için hazırlanan vatan evlâdlarına, hiçbir güçlük karşısında yılmayarak, tam bir sabır ve metanetle çalışmalarını ve öğrenim gören çocuklarımızın ana ve babalarına da, yavrularının öğrenimlerinin tamamlanması için hiçbir fedakârlıktan çekinmemelerini tavsiye ederim.”

O arada, Eğitim' in yanı sıra Kültür'ü de; gençliğin ilerleyip, yükselmesinin önemli bir basamağı gören Atatürk, şu son derece önemli ve o ölçüde isabetli açıklamayı yapar:

“Kültür; okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden anlam çıkarmak, düşünmek, zekâyı terbiye etmek (düşünceyi eğitmek) tir.”

Bunu takiben de, devletin bu konudaki millî siyasetini:

“Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür.” tarzında, vurgular.

Atatürk, millet ve milliyet gibi temel kavramların, bütün Türk Gençliği tarafından iyi bilinmesi ve milliyet düşüncesinin dikkat ve titizlikle korunması gerektiği inancındadır. Çünkü, gene O'na göre; “.. tarih, olaylar, bütün olup bitenler ve gözle görülen herşey; insanlar ve milletler arasında hep milliyetin egemen olduğunu göstermiştir.” Onun için, Türk Gençliği başta olmak üzere, bütün Türk milleti olarak başarıya ulaşmamızın yolunu, şu sözlerinde dile getirir:

“Millet ve biz yok, birlik halinde millet var. Biz ve millet, ayrı ayrı şeyler değiliz. Ve şunu kesin olarak söyleyelim ki; bir millet, varlığı ve bağımsızlığı için her şeye girer ve bu gâye uğrunda her fedakârlığı yaparsa, başarılı olması mümkün değildir. Elbette başarılı olur. Başarılı olamaz ise, o ölmüş demektir. Şu hâlde millet yaşadıkça ve her türlü fedakârlıkta bulundukça, başarılı olmaması hatıra gelmez ve böyle bir şey söz konusu olamaz.”

Gâzi'nin, çok açık gerçeklerin ifadesi olan

bu tespitlerini, maddeler halinde gösterecek olursak;

1- Millet, bütün bireyleriyle birbirinden ayrılmaz bir bütündür. Buna göre, yöneticiler ile millet de, birdir ve iç içedir; öyle olması da gerekir.

2- Millet'in, varlığını ve bağımsızlığını korumak yolunda gereken bütün gayretleri göstermesi ve her türlü fedakârlığı yapması gerekir. Bu, başarının anahtarıdır.

3- Millet için yapılan işlerde başarısızlık, ölüm ile eşdeğerdir. Dolayısıyla, milleti ilgilendiren her konuda hepimizin kesin şekilde başarılı olması, onun için de çok çalışması gerekir.

Türk Milliyetçiliği'ni, sadece bizimle sınırlı tutmayıp; milletimizden bütün insanlığa uzanan bir çizgide gören ve kabul eden Atatürk; her türlü gururdan, kibir ve bencillikten uzak bu milliyetçilik anlayışını da, şu şekilde açıklığa kavuşturur:

“ Biz öyle milliyetçileriz ki, bizimle işbirliği eden bütün milletlere hürmet ve riayet ederiz (uygunluk gösteririz) . Bizim milliyetçiliğimiz, bencil ve gururlu bir milliyetçilik değildir.”

O arada, gençlerimize ve bütün milletimize; milliyetçilik anlayışının özünü oluşturan “millî benliği idrâki” yani derinden kavranılması konusunda, şu anlamlı mesajı verir:

“Dünyanın bize saygı göstermesini istiyorsak, önce biz kendi benliğimize ve milliyetimize sahip çıkalım, ona saygı gösterelim; yani önce bizler, Türk milliyetçisi olalım ve bunu duygumuzla, düşüncemizle, bütün söz ve davranışlarımızla açıkça ortaya koyalım.

Bilelim ki, millî benliğini bulmayan milletler, başka milletlerin avıdır (onlar tarafından yutulmaya, yok edilmeye mahkumdur).”

İşte, bütün bunlarla birlikte;

“Türk çocuğu ecdâdını (atalarını) tanıdıkça, daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.”

diyerek de, gençlerimize; tarihimizi ve atalarımızı tanımalarının, bugünlerine ve yarınlarına yön vermede, kendilerinde güç bulmalarında son derece önemli olduğunu, vurgular.

Cumhuriyetimiz'i, gençlerimizin güvenli ellerine emanet eden yüce Atatürk; sadece “kurtarmak” ve “kurtarmak” foksionlarını, işlevlerini yerine getirmekle kalmamış; aynı zamanda, bütün varlığını varlığına adadığı büyük milletimizin geleceğini gençlerle birlikte düşünmek, buna göre plân ve programlar hazırlamak gerektiği anlayışından da geri durmamıştır. Bu amaçlarını gerçekleştirmek yolunda ise, Üniversite gençliği başta olmak üzere; çeşitli yer ve zamanlarda, yarınların ümidi genç evlâtları ile bir arada bulunmaktan ve kendileriyle fikir alışverişini gerçekleştirmekten geri durmamıştır. İşte, O'nun bu özelliğini de, hiçbir dünya liderinde bulmak ve görmek, mümkün değildir.

Yaptığı ve daha da yapmayı düşündüğü büyük işlerle; tarihî, siyasî, sosyal ve psikolojik şartları bakımından emsalsiz, seçkin hizmetleriyle, değerini bugün dünden çok daha iyi hissettiren ve yarın da hissettirecek olan Atatürk; geleceğin en canlı, aktif güvencesi gördüğü Türk Gençliği'ne inanmış ve bu anlayışla memleketi, büyük bir kalp huzuru içerisinde ona emanet etmiştir.

Tam dört bin senelik muazzam, tecrübe dolu tarihimizin tabîi bir sonucu ve kendisinin ayrılmaz bir parçası saydığı Türk Gençliği için beslediği işte bu sarsılmaz inancın, sonsuz güvenin anlamlı bir ifadesi olmak üzere Büyük Nutuk'un sonunu, Gençliğe Hitabe'si ile tamamlar. Orada sözlerine:

“Ey Türk Gençliği!

Birinci vazifen Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini ilelebed muhafaza ve müdafaa etmektir.”

şeklinde başlayan Atatürk; tamamiyle realiteye, gerçeğe ve onun, o ölçüde hassas, ince durumuna dikkatleri çekerek, vatan çocuklarını her zaman uyanık, dinamik, hareketli ve çalışkan olmaya çağırır. Çünkü, Türkiye Cumhuriyeti; içinde yer alan vatan, millet ve bayrak gibi kutsal kavramlarla bütünleşmiş, her türlü fedakârlığa katlanmaya ve hattâ gerekirse, bunlar uğrunda canını bile vermeye hazır

gençler sayesinde ayakta durma ve devam etme imkânına sahip olabilecektir.

Gençlik, devamlılık demektir. Devamlılık ise, devletin varlığının ve milletin hayatının esasını, özünü oluşturduğuna göre; daima ileriye gören ve gösteren Atatürk'ün, gençlere bu derece inanmasının ve güvenmesinin asıl nedeni, böylece kendiliğinden ortaya çıkar. Onun için, her Türk gencinin; millî ve milletlerarası plâformda, yurt içindeki veya dışındaki çeşitli ortamlarda her zaman kendi millî benliğinin derin idrâki, anlayışı içerisinde, Atatürk'ün gösterdiği hedef ve prensipler doğrultusunda hareket etmesi; dostunu, düşmanını iyi tanıması ve asla zararlı ideolojilere, düşünelere sapmaksızın devletin varlığı, milletin birliği, bütünlüğü yolunda üstün gayretler göstermesi, çok çalışması ve her zaman, her yerde tam anlamıyla dürüst olması, hak ve hukuka önem, öncelik vererek, vatanın ve milletin çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün tutması, bunlarla bütünleşen bir çizgide halkını, insanı, insanlığı sevmesi ve sevilmesi gerekir.

O, bütün bunların ise; "istikbâlimizin teminatı (geleceğimizin güvencesi) olan gençlerimiz"i en mükemmel şekilde eğitmekle; bilgili ve görgülü, derin sezgi gücü ile yetiştirmekle mümkün olabileceğini çok iyi biliyordu. Gençler için bundan sonraki hedefin de, hayat mücadelesinde daima galip gelmek, başarmak olduğunu, Tarsus'daki gençlere hitaben şöyle dile getiriyordu:

" Muhterem gençler!

Hayat, mücadeleden ibarettir. Bundan dolayı, hayatta yalnız iki şey vardır: Galip olmak, mağlup olmak.. Size, Türk gençliğine bıraktığımız vicdan emaneti, yalnız ve daimâ galip olmaktır. Eminim, daima galip olacaksınız. "

Atatürk'ün, Türk gençliğine karşı beslediği sarsılmaz güvenin ne kadar yerinde ve isabetli olduğunu, Avrupa'da yaşanan bir tek şu olay bile çok güzel ortaya koyar:

"Almanya'da Üniversite gençleri, Hindenburg'un özel bir günü dolayısıyla kendisini tebrike giderler. Almanlar'ın, millî kah-

raman olarak büyük saygı duydukları Mareşal Hindenburg'a, Alman gençlerin ziyaret için izin bekledikleri haber verilir. Bunun üzerine O, son derece anlamlı bir şekilde şöyle konuşur:

- Hangi gençlik! Ben, Almanya'da böyle bir gençlik bilmiyorum. Onlar, gençliğin ne olduğunu öğrenmek istiyorlarsa, Anadolu'ya gitsinler ve Mustafa Kemâl'in gençliğini görsünler!"

Hiç şüphesiz Atatürk'ün, diğer devlet adamlarından ayrılan önemli yanlarından birisi; millî duyuş ve düşünüşle dolu ve akli temel hareket noktası kabul eden gerçekçi, kararlı ve dinamik bir gençlik vücuda getirmiş olmasıdır. Bütün bunları yakından bilen bir kimse olarak, Falih Rıfkı Atay'ın şu tespitleri, bu bakımdan çok önemlidir:

"Atatürk o mutlu adamdır ki, emaneti başına basacakları kendi eliyle yetiştirmeye vakit ve fırsat bulmuştur. Gençler sokaklardan aktığı zaman; başların dik duruşuna, gözlerin pek bakışına, göğüslerin er kabarışına dikkat ediniz. Sancak taşımakla, bir zafer türküsü çalmaktadırlar. Atatürk'ün asıl ölmezliği,-gençler tarafından- böyle yaşanmasındadır.(...) Yaşarken, bütün ümidi gençlikte idi. Bugün de tesellisinin, Türk gençlerinin idealine bağlılığı olduğuna şüphe yok. Türklüğü, yıllardır sürüp giden manevî çöküntüden onlar kurtaracaklar."

İşte bütün bunlardan dolayı, Türk gençliği ile onları yetiştirmekle görevli anneler, babalar ve eğitimciler, Atatürk'e; istiklâl ve Cumhuriyet ile birlikte, hür ve aydınlık fikirlerden, bilim, kültür ve sanat değerlerine kadar çok şey borçlu olduklarını hiçbir zaman unutmamalıdır. Çünkü, o büyük insan, engin sağduyusu ile:

"Tarihi, yaşadığımız gibi yazdık; fakat, geleceği Cumhuriyet'e inananlara, koruyanlara ve yaşayanlara emanet etmek lâzımdır. Gençliği yetiştiriniz. Onlara bilim ve irfan (bilgi, görgü) veriniz. İstikbalin (geleceğin) aydınlığına onlarla kavuşacağız."

Diyor ve gençlerimize olan tam güvenini, bir

kere daha açıkça ortaya koyuyordu. İşte gençlerimizin de, her zaman bu güvene lâyık olma-ya çalışmaları gerekmektedir. Çünkü, madem ki devlet ve millet hayatında devamlılık esastır ve bu, son derece gereklidir; o hâlde yapılacak iş, Atatürk'ün gösterdiği hedefler doğrultusunda, devamlılığı millî ölçüler içerisinde sağlayacak prensipleri benimsemek ve onların titiz, kararlı birer takipçisi ve uygulayıcısı olmaktır. Atatürk, bu konuda yapılması plânlanan işleri de, şu şekilde sıralar:

“Yüksek ve inkılâpçı bir kültür seviyesine varmak için, önümüzdeki yıllarda daha çok emek vereceğiz. Müspet ilimlerin (pozitif bilimlerin) temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde (düşünce eğitiminde) olduğu kadar, beden terbiyesinde de kabiliyeti artmış ve yükselmiş, faziletli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasanızın (politikamızın; izleyeceğimiz yolun) açık dileğidir.”

Böylece, gençlerimizde ideal, ülkü birliğini sağlayan unsurlardan birinin de, beden terbiyesi, yani spor olduğunu önemle belirtir. Duyan, düşünen, akıl yolu ile iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, faydalıyı zararlıdan ayırabilen; bilim, kültür, sanat ve medeniyet yolunda memlekete hizmet edecek sağlam kafaların, ancak sağlam vücutlarda bulunabileceği görüşünü çeşitli yer ve zamanlarda tekrarlamış olması, bu açıdan çok anlamlıdır. Çünkü, vücutça bir sakatlığı olmadığı halde, aktiviteden, hareket kabiliyetinden mahrum, uyuşuk, sünepe, tembel kimselerden; ileriye dönük, canlı, icatçı, yaratıcı fikirler, sanat, kültür eserleri,

bilimsel çalışmalar beklenemeyeceği ve böyeleri ile memleketin ilerleyip, gelişemeyeceği ve hele hele yüksek ideallere ulaşamayacağı, sosyal ve psikolojik bir gerçektir.

O hâlde bütün gençlerin, düşünce ve ahlâk bakımından sağlam yetişmek, hayat ve olaylar hakkında doğru teşhisler, tanımlar koyarak isabetli kararlar verebilmek için; çok okumaları, bilgili ve görgülü olmaları, kendilerinden emin bulunmaları, azimli ve kararlı bir şahsiyet, kişilik sergilemeleri, bütün bunlar için ise, beden ve ruh bakımından sağlıklı bir yapı özelliği göstermeleri gerekir. Çünkü, Atatürk'ün de çok yerinde ifadesiyle, “sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur.” Bu konuda, her kademedeki yöneticilere düşen iş de; gençlerimizin bilgi ve görgülerini artırmak yolunda zengin kütüphaneler, dinlenme ve eğlence üniteleri ile beden ve ruh sağlıklarını koruyup geliştirmelerine yönelik olarak her türlü spora elverişli spor siteleri kurmaktır.

Politik, etnik ve ekonomik çalkantılar içerisinde bocalayan bugünkü dünyamızda, son derece kritik bir coğrafyada yer alan yurdumuzun tek güvencesi gençliğimizin de; Atatürk'ün gösterdiği çağdaş, aydınlık hedefler doğrultusunda ve millî birlik ruhu içinde birbirine güvenmiş, inanmış, dayanmış bir bütün olarak; vatanın bölünmezliği, milletin bağımsızlığı, Cumhuriyet'in sürekliliği ve ülkemizin bilim, sanat ve kültürde daha ilerleyip yükselmesi için çok çalışması, elinden gelen her türlü çabayı göstermesi gerekmektedir.

Türkistan Millî Mücadelesi ve Dr. Baymirza Hayit

Түркістан тарихы және Баймырза Хайит

Mirzatay JOLDASBEKOV

Prof. Dr., Kazakistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanlığı Kültür Merkezi Başkanı

Çev. Doç Dr. Darhan HİDİRALİYEV

Kazakistan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanlığı Kültür Merkezi Başkan Yardımcısı

Ардақты ағайын!

Қымбатты бауырлар!

Қазақта «Аруак риза болмай, тірі байымайды» деген мақал бар, марқұм Баймырза Хайитқа арнап конференция өткізіп жатқан ниеттеріңіз қабыл болсын.

Мен Баймырза Хайитты алғаш рет 1994 жылы көрген едім. Ол кезде Қазақстанның Ирандағы Төтенше және Өкілетті Елшісі болып тұрған кезім. Түркістан тарихының білгірін Кельн қаласына арнайы іздеп бардым. Сол жолы біз Мұстафа Шоқай, Түркістанның қилы тағдыры мен байтақ тарихы жайлы ұзақ әңгімелестік. Шетелде ішқұса болып, зарын кімге барып айтарын білмей жүрген Баймырза аға шерін тарқатып, ағыл-тегіл ақтарыла сөйлеген еді. Түркістан туралы айтқанда, Мұстафа Шоқай жайлы әңгімелегенде ол кісі тебіреніп, толқын, көз жасын бұлап, мұрнынан қан кетіп отырды. Бүкіл ғұмырын Түркістанға арнаған ардақты ағаны тыңдап отырып менің де сай-сүйегім сырқырады. Ол сөзінің соңында:

- Біз Түркістан үшін күрестік, қолымыздан келгенді істедік. Ащы болсын, тұщы болсын, ұлы міллетіміздің шындығын айттық, басымыздан кешкен мехнаттарды жеткіздік. Совет заманы шет елмен байланыс жасаттырмады, пығармаларды сыртқа шығармады, араласуға мүмкіндік бермеді. Түрік міллеті, түрік дүниесі енді оянды. Түрік перзенттерінің көзі де, кеудесі де ашылды. Азаттық баянды болсын. Тәңірі түрік әлемін

Çok değerli ırkdaşlarım!

Kıymetli kardeşlerim!

Kazak halkında “Ölü razı olmadıkça hayatta olanın rızkı artmaz” anlamına gelen bir atasözü var; rahmetli Dr. Baymirza Hayit’in anısına tertip ettiğiniz bu konferanstan ötürü sizi kutlırım, niyetleriniz hüsn-i kabul görsün.

Ben Dr. Baymirza Hayit’ı ilk defa 1994 yılında görmüş idim. O yıllarda ben Kazakistan Cumhuriyetinin İran’daki Büyükelçisi olarak görev yapıyordum. Türkistan tarihinin yaşayan en büyük mütehassısını görmek için özel olarak Köln şehrine gittim. O zaman biz Mustafa Çokay, Türkistan’ın sancılı kaderi ile muhtesem, muazzam tarihi hakkında uzun uzun konuştuk. Yabancı bir ülkede herşeyi içine atarak derdini kimseye dökemeyen Baymirza ağabey hasret giderdi, çok samimi ve içten konuştu. Türkistan hakkında konuşulduğu, Mustafa Çokay hakkında hatıralarını anlattığı zaman heyecan ve duygu yoğunluğundan ağlıyordu, burnu kanıyordu. Tüm hayatını Türkistan için sarf eden kıymetli ağabeyi dinlerken benim de burnumun kemikleri sızlıyordu. O sözünün sonunda:

“Biz Türkistan için savaştık. Elimizden geleni yaptık. Acı olsa da, büyük milletimiz hakkında gerçekleri dile getirdik, başımıza gelen zorlukları anlattık. Sovyet devrinde dışarıyla bağlantı yoktu, eserlerimiz dışarıda tanınmadı, kardeşlerin bir biriyle irtibat kurarak kaynaşmasına imkan yoktu. Türk milleti, Türk dünyası şimdi uyandı. Türk evladının gözü de, kalbi de

айнала қоршаған аждаһадан сақтасын. Атасы бір, анасы бір түрік нәсілінің арасына сына қағып, жік түсіретіндер аз емес. Алла ынтымақ берсін. Бөлінбейік, бір-бірімізге жақын болайық. Ұлы Түркістан үшін ең әуелі бірлік, ынтымақ керек, - деген еді. Түркістанның, түрік дүниесінің болашағына байланысты аталы сөз айтып еді.

Баймырза Хайиттың алақандай үйінде Түркістанның нісі аңқып тұрды. Үйінің төрінде Мұстафа Шоқайдың 1937 жылы түскен суреті ілініп тұрды. Кітапханасын аралап жүріп Шоқай шығарған «Яш Түркістан» журналының толық сандарына көзім түсті. Ол кісінің рұқсатымен көшірмелерін жасатын алдым. Бұл – Мұстафа Шоқайдың еліне оралған алғашқы мұралары еді.

Кейіннен осы әсерлерімді толықтырып қағаз бетіне түсірдім. Ол 1995 жылы «Егемен Қазақстан» газетінде жарық көрді. Анкарада тұратын Мәриям Қырымлы деген қарындасым оны түрік тіліне аударып, 1997 жылы «Түрік күлтірі» деп аталатын журнал бетінде жариялады.

Баймырза ағамен арадағы байланыс бұдан кейін де үзілген жоқ. Мен өз елінен шетқақпай көріп, жүрегіне өшнестей жара түскен асыл ағаның көңілін аулау үшін оны Қазақстанға шақырдым. Шақыруымды қуана қарсы алған ол ұлы Абайдың 150 жылдық мерейтойына келіп, құрметті қонақ болды. Сол жолы Қазақстанның зиялы қауым өкілдері мен белгілі ғалымдарының ортасында Баймырза Хайит анасынан қайта туғандай жүзі бал-бұл жанып, қуанып жүрді.

Марқұм Баймырза Хайит арнайы зерттеу орталығын құрып, сол арқылы түрік әлемінің тарихы мен Түркістан тарихын қайтадан және тұтас жазуды армандаушы еді. Өкініші, осы мәселе әлі күнге орындалмай келеді. Біздің тарихымыз – байтақ тарих! Бабаларымыз алтынмен апталған ақ орданың ішінде, алтын тақтың үстінде отырған. Мінген атын да алтын әбзелдермен көмкерген. Өлмес туындыларын да алтыннан ойып жасаған. Қазақстан

аңлды. Азатлық kutlu, hayırlı olsun. Tanrı Türk dünyasını çepeçevre saran ejderhadan korusun. Atası bir, anası bir Türk halkları arasına nifak tohumları dikenler az değil. Allah birlik versin. Bölünmeden, bir birimize yakın olalım. Büyük Türkistan için en evvela birlik ve beraberlik lazım” demiş idi. Türkistan’ın, türk dünyasının geleceğiyle ilgili büyük ve anlamlı sözler söylemişti.

Dr. Baymirza Hayit’in avucun içi kadar küçücük evinde Türkistan’ın kokusu vardı. Evinin başköşesinde Mustafa Çokay’ın 1937 yılında çektiği fotoğrafı asılı duruyordu. Kütüphanesini gezerken Mustafa Çokay tarafından yayınlanan “Yaş Türkistan” dergisinin tam koleksiyonuna gözüm ilişti. Ev sahibinden izin alarak fotokopi yaptırdım. Bu Mustafa Çokay’ın kendi vatanına sunduğu ilk mirasları idi.

Daha sonra bu duygu ve düşüncelerimi kağıda döktüm, o 1995 yılında “Eğemen Kazakistan” gazetesinde yayınlandı. Ankara’da yaşayan Meryem Kırmılı adlı kardeşimiz onu Türkçeye aktararak 1997 yılında “Türk Kültürü” dergisinde yayınlatmış.

Baymirza Aғabeyle aradaki irtibat bundan sonra da kopmadı. Ben kendi vatanından çıkartılan, üvey evlad muamelesini gören ve kalbinde silinmeyecek yara olушан kıymetli aғabeyin gönlünü almak için onu Kazakistan’a davet ettim. Davetime sevinçle icabet eden o, Türkistan’ın büyük şairi Abay’ın 150. yıl dönümüne gelerek, şerefli misafirlerimizden biri oldu. O sefer Kazakistan’ın aydınları ile tanışmış bilim adamları arasında Dr. Baymirza Hayit sanki anasından yeni doğmuş gibi sevinç içerisinde dolaşıyordu...

Rahmetli Baymirza Hayit özel araştırma merkezini kurarak, Türk dünyasının tarihi ile Türkistan tarihini yeniden ve tam olarak yazmayı hayal ediyordu. Maalesef, bu mesele hâlâ çözümün bulmuş değil. Bizim tarihimiz büyük tarih! Dedelerimiz, ecdadımız altınla yapılan aқ ordanın içinde, altın tahtın üstünde oturmuş, cihana hükmetmiş. Bindiği atını

өніріндегі Сақ қорғандарынан төрт бірдей «Алтын адамның» табылғаны соның дәлелі. «Түрік дүниесін зерттеу» Орталығы ашылып, соншама өркениет жасаған, таусылмайтын дәулет, тозбайтын дәстүр қалдырып кеткен, адамзаттың өсін-өркендеуіне орасан үлес қосқан бабалар тарихы – түрік әлемінің тарихы жүйелі, толық жазылуы тиіс.

Дүниенің төрт бұрышын тіреген, әлемді аузына қаратқан, Мәңгілік ел орнатуды армандаған Тәңіріден жаралған түрік қағандары мәңгі тасқа қашап: «Биікте кок Тәңірі, төменде қара жер жаралғанда, екеуінің арасында адам баласы жаралған. Адам баласы үстіне ата-тегім Бумын қаған, Істемі қаған отырған. Түрік халқының ел-жұртын сөйтіп қалыптастырған, иелік еткен. Дүниенің төрт бұрышы соларға қараған», - деген сөзді өшпестей етіп жазып кеткен. Күндіз тыным таппай, түнде ұйықтамай, жерін ұлғайтып, ашты тойындырған, жалаңашты киіндірген, азды көп қылған, бәрін бейбіт етіп, ел-жұртын бақытты еткен. Басы барды – идірген, тізесі барды – бүктірген. Құдіретті қағанаттар құрған, әділеттік орнатқан. Білікті, ұлы түрік қағандары дүниеден озғанда, дос тұрмақ, дұшпаны да егіліп, көзінің жасы көл болып жоқтау айтқан.

Мәңгілік ел орнатамыз деп шарқ ұрған, заманының ұлы империясы – Түрік қағанатын құрып, келешекке осыншама байтақ жерді, сарқылмайтын, таусылмайтын байлықты қалдырып кеткен Бумын, Істемі, Құтлығ, Білге қағандар да, абыз Тоныкөк те, айбынды Күлтегін де – бәрі де біздің бабаларымыз. Байырғы түрік даналары иелік еткен жер де, дәулет те, қалыптасқан дәстүр де, ой-сана да баршамызға ортақ мирас.

Көп түрік енші алып тарасқанда,

Қара шаңырақ қазақта қалған жоқ па? –

деп түрікшіл ақын Мағжан жырлағандай, көк түріктің де, көп түріктің де мекені, ата қонысы, түп қазығы қазақ даласы.

Тағдыр тәлейімен арадағы байланыс үзілді, бауырларымыздан еріксіз ажырап,

dahi altınlarla donatmış. Ölümsüz eserlerini saf altandan yaptırmış. Kazakistan toprağında Skit kurganlarından dört “Altın adamın” bulunması –sözümüzü ispatlayacak nitelikte. “Türk Dünyası Araştırmaları Merkezi”ni kurarak, büyük bir medeniyet oluşturan, bitmeyecek servet, eskimeyecek kültür bırakan, insanlığını gelişmesine muazzam katkıda bulunan ecdadımızın tarihini– Türk dünyasının tarihini sistemli ve tam olarak yazmalıyız.

Değerli kardeşlerim!

Bu konferans vesilesiyle sizlerle bazı düşüncelerimi paylaşmak istiyorum. Dünyanın dört tarafını yükselten, dünyaya hükmeden, “devlet-i ebed müddet” idealini taşıyan, ebedi devlet kurmayı hayal eden, Tanrı tarafından yaratılan Türk hakanları bengü taşlara kazıyarak: “Yukarıda Gök Tanrı, aşağıda yağız yer yaratıldığı zaman, ikisinin arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş. Türk budunun böyle oluşturmuş, ona sahip olmuş. Dünyanın dört yanı onlara boyun eğmiş” diyen sözleri hiç silinmeyecek bir şekilde yazmış. Gündüz dinlenmemiş, gece uyumamış, toprağını genişletmiş, aç olanı yedirmiş, çıplak olanı giyindirmiş, az olanı çoğaltmış, hepsini huzur içinde idare etmiş. Başı olanı eğdirmiş, dizi olanı çöktürmüş, kudretli, ihtişamlı imparatorluklar kurmuş, yer yüzüne adalet getirmiş. Bilgili, büyük Türk hakanları vefat ettiği zaman dostu değil, düşmanı bile ağlayarak, göz yaşlarını tutamamış, taziyelerde bulunmuş.

Ebedi devlet kurmak için tüm hayatını sarf eden, devrinin büyük imparatorluğu – Türk devletini kurarak, geleceğe bu kadar büyük toprağı, bütmez tükenmez serveti bırakan Bumin, İstemi, Kutluğ, Bilge kaganlar da, bilge Tonyukuk da, kahraman Kültigin de – hepsi bizim ecdadımızdır. Eski Türk bilgeleri sahip olan toprak da, devlet de, servet de, oluşan kültür ve destur da, duygu ve düşünce de hepimize ortak miras. Türkçü şairimiz Mağcan’ın:

“Türk’ün oğulları kendi paylarını alarak dağıldığı zaman,

бір-бірімізден ұзақ заман көз жазып қалдық. Біз Ресейге бодан болдық. Тәуелсіздікке ұмтылған қазақ халқы соңғы үш ғасырда отаршылдық езгіге қарсы 300-ге жуық ұлт-азаттық көтерілісті басынан кешті. Сол кезеңде біз ұлттық кескін-келбетімізден, рухымыздан айрылды. Отаршылдық саясат бізді опасыздыққа итермеледі. Тарихымыз табанға тапталды, елге тұтқа болған хан-сұлтандарымызды, билеріміз бен батырларымызды келеке қылды. Ол аз болса, Совет дәуірінде тарихымыз тіпті саясаттын ойынына айналды.

Кешегі өткен Мұстафалар Ұлы Түркістанды қайта құрамыз деп шарқұрғанда, олардың санасында өткен тарих жаңғырып тұрды, Ұлы даланың төсін ат тұяғымен дүбірлетіп өткендердің тікелей мұрагері екенін жете сезінді. Түркістанның тәуелсіздігі мен тұтастығы үшін жан берген арыстарымыздың біразы шет ел асып кетті. Қайран Мұстафа Берлинде опат болды! Зәки Уәлиди, Осман Қожаоғлы Стамбулда жатыр. Елі тәуелсіздік алса да сүйікті Отанына орала алмай шерменде болған қайран Баймырзаның сүйегі Алманияда қалды.

Бүкіл түрік баласының басының қосылып бір жүруін аңсаған даналар, түрік дүниесінің үзілмейтін алтын жібі, берік дәнекері болған қайраткерлер бізде, шүкір, аз болған жоқ. Олардың басында бүкіл түріктің рухын ту еткен ұлы Ататүрк тұр. «Түрік болғанға не жетсін!» деп жалпақ жаһанға жар салған түрік дүниесінің ортақ данасы сонау 30-жылдардың өзінде-ақ Кеңестер Одағының құлан, алып империяның орнына тәуелсіз түрік мемлекеттерінің орнайтынын анық болжап кеткен. Ортақ тарихымыз бен мәдени мұраларымызды зерттен, арадағы туыстық байланыстың, сабақтастықтың үзілмей жалғасуына күш салған. 1933 жылдың өзінде «Құр қол қусырып қарап отырмайық. Тіл, дәстүр, тарих сияқты ортақ мұраларымызды зерттеп, ертең құрылатын алтын көпірдің негізін бүгіннен қалай бастайық» деген

Baba ocağı Kazağa kalmadı mı?”

diyerek ifade ettiği gibi, Gök Türklerin de, diğer türklerin de ata yurdu, dip kazığı, mekânı şimdiki Kazak bozkırları!

Kaderin cilvesiyle aradaki irtibat kesildi, kardeşlerimizden elde olmadık sebeplerle uzaklaştık, uzun zamanlar birbirimizden uzak kaldık. Biz Rusya boyunduruğu altına girdik. Bağımsızlığına düşkün Kazak halkı son üç asır zarfında sömürgecilіğe karşı 300'den fazla millî ayaklanma yapmış. Bu dönemde biz millî kimliğimizden, ruhumuzdan ayrıldık. Sömürgecilik siyaset bizi vefasızlığа, hainliğe itti. Tarihimiz ayaklar altında kaldı, devlet kuran hanlarımız ile sultanlarımızla, devlet kuran büyüklerimiz ile kahramanlarımızla alay ettiler. Bununla yetinmeyerek, Sovyet döneminde tarihimizi siyasetin oyuncağı hâline getirdiler.

Dünkü Mustafa Çokaylar Büyük Türkistan'ı yeniden inşa etmek için can attığında, onların aklında geçmiş tarihin, şanlı mazinin hatıraları vardı. Onlar uçsuz bucaksız büyük Bozkırın üzerinde at koşturan kahramanların varisleri olduğunu iyi kavradılar. Türkistan'ın bağımsızlığı ve bütünlüğü için hayatını feda eden büyüklerimizin birçoğu Sovyet döneminde yurt dışına çıktılar. Mustafa Çokay Berlin'de vefat etti. Zeki Velidi Toğan, Osman Kocaoğlu İstanbulda meftun. Öz yurdu bağımsızlığına kavuşmasına rağmen sevgili vatanına dönemeyen, bundan dolayı kalbi kırık olarak hayata veda eden Baymirza Ağabeyin mezarı Almanya'da kaldı.

Tüm Türk evladını birleştirmeyi arzu eden ve bu yolda mücadele veren devlet büyükleri, dahiler, Türk dünyasının kopmayan altın köprü olan kahramanlar Allah'a hamdolsun, bizde az değil. Onların başında hiç şüphesiz büyük önder, tüm Türk'ün ruhunu bayrak olarak yükselten ulu Atatürk gelmektedir. “Ne mutlu Türk'üm diyene!” diyerek tüm dünyaya haykıran Türk dünyasının ortak önderi ta 1930'lu yıllarda Sovyetler Birliğinin diğer imparatorluklar gibi dağılarak, onun yerine bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin ortaya çık-

Ататүріктің аманатын біз әлі түгел орындай алмай келеміз.

Ататүріктің айтқаны айдай келді. Тәңірі бізге тарихи сүргіннен аман шығып, азаттықтың ақ таңын көруге жазған екен. Мұны тағдырдың сыйы десе де болады, ата-бабаның нақак төгілген қаны мен көз жасының өтеуі десе де болады. Бұл жолда талай қан төгіліп, боздақтар қыршынынан қиылды. «Мың өліп, мың тірілген» түрік халықтарына армандаған азаттық таңы жеткенде Түркістандағы түрік тектес елдерді алғаш таныған осы Түркия мемлекеті еді!

Қазақстанның ресми делегациясын басқарып Түркияда еліміздің мәдениет күндерін өткізіп қайтқаным бүгінгідей әлі есімде. Ол кезде Совет Одағы у-шу, азан-қазан болып жатқан кез, сірескен мұз ойылып, сең жүре бастаған шақ. Ресми делегация құрамында бірнеше министр, жазушылар бар, өнер қайраткерлерін қосқанда бас-аяғы бір жүз қырық адам арнайы ұшақпен 1991 жылы келген едік. Аяғымыздың астына кілем төсеп, түрік бауырлар құшағын жайып қарсы алды. Түбі, тамыры, тегі бір түрік баласының баяғы айрылғаннан кейін сан ғасырлардан соң алғашқы қауышуы еді бұл. Сонда қатты толқығанбыз. «Қорықпапмен қуанған бір» дегендей, сағыныш құшақтары айқасып, көзден жас құйылып жатты.

- Біз бер жақта, сіз ар жақта осы кездесуді мың жыл аңсадық, қайырлы болсын қауышу! – деген сөзім ертеңіне Түркия газеттерінің алғашқы беттерінде жарияланды.

Сол сапар мен бес министрмен, премьер-министр Сулеймен Демирельмен, оның орынбасары Иненюмен, соңында Президент Тұрғұт Озалмен кездестім.

Тұрғұт Озал ағамызбен екі сағаттай сөйлестік. Асыл адам еді, түрікшіл еді, Кемал Ататүріктен кейінгі Түркияның ұлы перзенті еді. Түркияны Еуропаның мазағынан құтқарып, дәулетті елдердің қатарына қосқан да осы Тұрғұт аға еді. Мейірбан еді. Түрік дүниесінің басын қосу бұл кісінің арманы еді.

қағиы мүjdelemіштір. Ortak tarihimiz ile ortak kültürel miraslarımızın araştırlarak gün yüzüne çıkarılmasına ve aradaki kardeşlik bağlarını kopmadan devam etmesine gayret sarfetmiş. Ancak büyük Atatürk'ün geleceğe emanet ettiği vasiyetini, mateessüf, biz hâlâ yerine getirebilmiş değiliz.

Atatürk'ün dediği gibi oldu. Tanrı bize tarihî sürgünden sağ-salim kurtularak azatlığı, bağımsızlığı görmeyi nasip etmiş. Bunun kaderin bir armağanı olarak da, ecdadımızın dökülen kanları ile akan göz yaşlarının bir bedeli olarak da algılamak mümkündür. Bu yolda çok kan döküldü. Genç yaşta nice delikanlılar öldürüldü. “Bin ölen ve bin dirilen” Türk halkları asırlarca beklediği bağımsızlığa ve beraberliğe kavuştuğu zaman Büyük Türkistan'daki Türk devletlerinin ilk tanıyan Türkiye Cumhuriyeti idi.

Kazakistan Cumhuriyetinin ilk resmî delegasyonunun başında bulunarak Türkiye'ye geldiğimiz ve burada Kazakistan'la ilgili kültürel yetkinlikler yaptığımız günleri dün gibi hatırlıyorum. O dönemde Sovyetler Birliği dağılmak üzere, buzların eriyerek, bağımsızlıkla ilgili ilk belirtileri ortaya çıkmaya başlamıştı. Resmî delegeler arasında birkaç bakan ve tanınmış yazarlar ile sanatçılar var, toplam 140 kişi özel uçakla 1991 yılında Türkiye'ye gelmiştik. Ayaklarımızın altına halılar sererek, Türk kardeşler bizi bağrına bastı. Kökü, soyu, aslı bir Türk evladının uzak ayrılıktan sonra, asırlardan beri ilk kavuşması idi bu. Çok heyecanlandık. “Korku ile sevinç aynı” diyorlar, özlem kucakları bir birine sarmaş dolaş, gözlerden ise yaşlar boşalıyordu...

- Biz o tarafta, siz bu tarafta bu kavuşmayı bin yıl bekledik, kavuşma hayırlı olsun! – diye başlayan sözlerim ertesi günü Türkiye gazetelerinde manşet olmuştu.

O sefer ben beş bakanla, Başbakan Süleyman Demirel ile onun yardımcısı Erdal İnönü ile ve sonunda Cumhurbaşkanı Turgut Özal ile görüştüm.

Turgut Özal ağabeyle yaklaşık iki saat gö-

Әңгімелесіп оғырып орнынан тұрып жұмыс столының тұсында ілулі тұрған картаға барып түрік тектес мемлекеттерді нықтап көрестіп:

- Міне, біз осынша елміз, келешекте байтақ мемлекет боламыз, - деп, рахаттанып күлгенде, тапалтақтау мығым денесі солкылдап, жер қозғалғандай болып еді.

Мен Тұрғұт Озалмен Алматыда да, Түркияда да бірнеше рет кездескен адаммын. Асыл ағамыздың ойлы келбеті, бауырмашыл қасиеті, жүрегіннің тұнық тазалығы менің санамда сол күйінде сақталып қалды.

Құдайға шүкір, содан бері Түркия мен Қазақстанның арасындағы бауырластық қатынас дамып келеді. Түркістанда Халықаралық қазақ-түрік университеті ашылып, онда бүкіл түрік баласы білім, тәлім алуда. 1992 жылы күзде Түрік мемлекеттерінің басшылары алғаш Анкарада бас қосқанда Қазақ-Түрік университетін ашу жөніндегі келісімшартқа сол кездегі Түркияның Сыртқы істер министрі Мехмет Четин мырза екеуіміз қол қойған едік. Ашылуына менің де қатысым болған университеттің бүгінде іргелі оқу орнына айналғанына өте қуаныштымын.

Премьер-министрдің орынбасары болып істеген жылдары «Заман» деген газеттің Қазақстанда ашылуына да себеп болған едім. Түркияға болашақ кадрларымызды даярлау мақсатында ең алғаш екі мың студент те жіберген едік. Олардың жағдайын білейін деп Түркияны аралағанымда сол студенттердің көбінің негізгі міндетін ұмытын, ғылым кумай, жаппай намазға жығылып жатқанын көргенде күйзелгенімді де жасыра алмаймын. Мен, сондай-ақ, Қазақ-Түрік іскерлер Кеңесін Қазақстан жағынан басқара жүріп, екі елдің ынтымағына біраз еңбек еткен адамдардың бірімін.

Қымбатты бауырларым!

Түркістанда тәуелсіздігін жариялаған түрік тектес елдер сіздерге қаран отыр. Олар сіздерге қарап бой түзейді! Өйткені сен бәрімізден бұрын қалыптастың. Сен Сыр бойынан үдере көшіп, ұлы мемлекетке

рүштүк. Asil ve Türkçü idi, Mustafa Kemal Atatürk'ten sonra Türk dünyasının ulu önderi idi. Biz onu öyle biliriz. Türkiye'yi Avrupa'da alay olmaktan kurtaran ve onu güçlü devletlerin yanına katan da Turgut Ağabey idi. Şefkat yüklü idi. Türk dünyasını birleştirmeyi arzu ediyordu. Konuşma sırasında yerinden kalkarak, çalışma masasının üzerinde asılı duran haritadaki Türk devletlerini eliyle göstererek: "İşte biz bu kadar büyük devletiz, gelecekte daha da büyük olacağız" diyerek güldüğü zaman küçük ve sağlam vücudu hareket ederek, sanki yer yerinden oynuyor gibiydi.

Ben Turgut Özal'la Almatı'da da, Türkiye'de birkaç kez görüştüm. Asıl ağabeyin düşünceli siması, cana yakın tavı, kalbinin safiyeti benim hatıramda hâlâ tazeliğini korumaktadır.

Allah'a şükürler olsun ki, o zamandan beri Türkiye ile Kazakistan arasındaki kardeşlik ilişkileri gün geçtikçe artarak devam etmektedir. Türkistan şehrinde Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi açıldı, orada tüm Türk dünyasının evlatları eğitim almaktadırlar. 1992 yılının sonbaharında Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları ilk defa Ankara'da bulunduğu zaman bu üniversiteyi açma kararı alındı ve anlaşma metnine Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanı Hikmet Çetin Beyefendi ile birlikte Kazakistan Cumhuriyeti tarafından biz imza atmıştık. Açılışında böylece benim de katılım olan üniversitenin bu günleri büyük eğitim kurumuna dönüştüğünü görerek seviniyorum.

Başbakan Yardımcısı olarak görev yaptığım yıllarda "Zaman" gazetesinin Kazakistan'da açılmasına vesile oldum. Genç Cumhuriyetimize gelecek kadroları hazırlamak için Türkiye'ye ilk defa 2000 öğrenci gönderdik. Bununla birlikte, Kazak-Türk İşadamları Konseyinde Kazakistan tarafından başkanlık yapılarak, iki kardeş ülke arasındaki bağların kuvvet kazanmasına katkıda bulunduk.

Değerli kardeşlerim!

Türkistan'da bağımsızlığını kazanan Türk devletleri size bakmaktadırlar! Onlar size bakarak büyüyecek. Çünkü sen hepimizden önce

айналған ұлы Салжұкының ұрпағысың! Тегін ұмытпаған, тамырынан қол үзбеген, тарихын тапталмаған түріксің сен. Сеің бүкіл дүниеге белгілі байтақ тарихың бар. Алып империяға айналып, үш құрлықта алты ғасыр салтанат құрған Османлының жалғасысың! Ясауидің мұрасын, Юнус Әміренің тілін сақтаған елсің. Сенің баһадүр ұлдарың Константинопольді бағындырып, Римді тізе бүктірді. Көк түріктің байрағын қолыңнан түсірмей Балқан астың, Еуропаны дүр сілкіндірдің. Анадолы жерін түрік елі – Түркия деп атадың. Сен ешуақытта бодан болған жоқсың. Отарлық езгіде қалып, еңсең түскен жоқ. Ешкімге құл болып, қор болған жоқсың. Атагүрік түрік халықтарының келешегін саған аманаттап кетті. Біз қан жұтып, ішкен асымыз ірің болғанда сен Түркістанның ер ұлдарына, алаш азаматтарына құшақ аштың. Мұстафа Шоқай, Зәки Уалиди, Баймырза Хайиттар сенен пана тапты. Орта Азиядағы түрік тектес халықтар азаттықтарын алған кезде де сен олардың тәуелсіздіктерін бүкіл дүниежүзінде ең алғаш болып таныдың.

Бауырлас түрік халықтары сендерді арқа тұтады. Сондықтан сендердің тарих алдындағы, түрік дүниесі алдындағы жауанкершіліктерін зор. Түркияның азаматтары осыны терең сезінулері керек. Теледидардан түрік парламентіндегі бітпейтін дау-дамайды көріп отырып мұңаятынымды, жанжалды көріп жанымыздың қиналатынын жасыра алмаймын. Кейде түкке тұрмайтын нәрсені дабыра қылып шулатып жатқандарының қайранмын. Түймедейді түймедей қылып қырқысканнан ешкім береке тапнайды. Түрік баласына бұл жараспайды.

Біз ақылмен жүретін халықпыз. Ақылмен жүрсек – адаспаймыз. Біз үлкенді – аға, кішіні – іні деп өскен халықпыз. Ақыл қосып, уәжге тоқтап, даналарымыздың сөзіне жүгінуіміз керек. «Ырыс алды – ынтымақ» деген дана сөз бар. Өткеннен сабақ алуымыз керек. Бірімізді біріміз жарылқамасақ, бізді ешкім

олушарак, devlet kurdun! Sen Sirderya'dan göç ederek, büyük imparatorluk kuran büyük Selçuklu'nun evladısın! Soyunu unutmayan, kökünden kopmayan, tarihi ayaklar altında kalmayan Türk'sün sen! Senin şanlı tarihini, muhteşem mazini tüm dünya biliyor! Zamanla büyük imparatorluğa dönüşerek üç kıtada altı asır boyunca saltanat süren Osmanlı'nın devamısın! Hoca Ahmet Yesevi mirasını, Yunus Emre'nin dilini koruyan, muhafaza eden devletsin! Senin kahraman oğulların Konstantinopol'u dize getirmiş, koca Roma'yu yerinden oynatmıştır. Sen Gök Türklerin bayrağını elinden düşürmeyerek, Balkanları huzur içinde idare ettin, Avrupa seni titreyerek korkuyla anar olmuştu. Anadolu toprağını anavatan yaparak, onu Türk ili – Türkiye diye adlandırdın. Sen hiçbir zaman sömürge olmadın. Sömürge altında inlemedin. Hiçkimseye köle olmadın, hor olmadın! Atatürk Türk dünyasının geleceğini sana emanet etti. Biz orada kan ağlarken, sen Türkistan'ın şerefli oğullarına, Alaş önderlerine kucak açtın. Mustafa Çokay, Zeki Velidi Togan, Baymirza Hayit senin kucağında büyüdü. Orta Asya'daki Türk halkları bağımsızlıklarına kavuştuğu zaman da ilk olarak sen onların imdadına yetiştin, kardeş olarak tanıdın!

Kardeş Türk halkları sizleri kendi büyükleri olarak görüyor. Onun için sizlerin tarih önünde, tarih önünde, Türk dünyası önünde sorumluluklarınız çok büyük. Türkiye'nin vatandaşları bunu derinden hissetmeleri gerekiyor. Televizyonlardan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki bütmez tükenmez kavgaları seyrederken hüznlendiğimi, kalbimin ağrıdığını sizlerden gizleyemiyorum. Bazen değersiz şeyleri büyüttüğünüzü görerek şaşırıyorum. Dügme kadar küçük şeyi deve kadar büyüterek, kavga etmekten hiç kimse kazançlı çıkmayacak. Türk oğlu Türk'e bu yakışmıyor.

Biz akılla hareket eden milletiz. Akılla hareket edersek – yolumuzdan şaşmayız. Biz büyüğe – ağabey, küçüğe – kardeş diyen milletiz. Akıl biriktirerek, isabetli kararlara boyun eğe-

жарылкамайды.

Түрік кіндігінен суырылып Нұрсұлтан Назарбаев шықты. Қазір түрік дүниесінде оған жететін тұлға жоқ. Сондықтан оны бәріміз колдауымыз керек.

Түрікке түріктен басқа дос жоқ. Бізді шағыстыратын, бірімізді-бірімізге айдап салатындар аз емес. Бізге ерекше сактық керек. Тарихқа зер салсақ, дұшпандарымыз біздің ақкөңілдігімізді, аңқаулығымызды көп пайдаланған. Опық жесек, корлық көрсек, сол аңқаулығымыздан, сенгіштігімізден, алауыздығымыздан көріп келе жатқан елміз. Мұның айқын мысалын біз Түрік қағанаты заманындағы аңыр тастардан оқимыз:

– Ей, Түріктің бектері, халқы! Сендер таққа кіріптарсыңдар, алауызсыңдар! Әкелі-баланың ымырасыздығынан, ағалы-інілінің дауласқандығынан, бекті-халқының жауласқандығынан, дұшпаныңның сөзіне алдапғандығыңнан қағаныңнан, қағандығыңнан айырылдың. Жер-жерге босып сандалдың. Біресе ілгері шаптың, біресе кері шаптың, барған жерде не пайда таптың? Бек ұлдарың құл болды, пәк қыздарың күң болды; Қаның судай құйылды, сүйегің таудай үйілді. Түрік бектері, халқы, өкін! – деп жазылған VIII ғасырдан жеткен Күлтегін ескерткішінде.

Сай-сүйегіңді сырқырататын осы сөздерді де мәңгі өшпестей етіп жүрегінің қанымен, көзінің жасымен біздің бабаларымыз тасқа қашап жазып кеткен. Білге қаған дүние салғанда ынтымақ-бірліктің белгісі болсын деп Алты Алаш анттасып, аңыр тасқа өздерінің таңбасын басқан. Сол аманат, бірлік, ынтымақ халқымызға бүгін де керек болып тұр. Өткеннен сабақ алуымыз қажет. Тарыдай шашылған түрік дүниесі тізе қосып, күш біріктіретін уақыт жетті, бауырларым!

Ағайыннан ынтымақ кетсе, елден береке кетеді. Біз бір-бірімізді жақын танып, бірге туган ағайындай шынайы түсінісуіміз керек. Барыс-келіс көбейе беруі керек. Құдайға шүкір, қазір Қазақстанның әлеуеті артып,

rek, devlet büyüklerinin sözlerini dinlemeliyiz. “Birlik olmadan rızık olmaz” diyen atalarımızdan kalan güzel bir deyim var. Geçmişten ders almalıyız. Birbirimize sahip çıkmazsak, bize kimse sahip çıkmayacak.

Türk evladı arasından şimdi Nursultan Nazarbayev öne sıyrıldı. Şu anda Türk dünyasında onun benzeri yoktur. Onun için onu hepimiz desteklemeliyiz.

Türk’ün Türk’ten başka dostu yoktur. Bizi provoke ederek, nifak tohumlarını ekerek aramızı bozmak isteyenler çoktur. Tarihe baktığımız zaman düşmanlarımız bizim alçakgönüllülüğümüzü, sağlığımızı, temiz kalpliliğimizi çok kullanmıştır. Suistimal etmiştir. Ötekilerden dayak ediysek, horlandıysak – işte bu sağlığımızdan, herkese güvendiğimizden ve kendi aramızda birlik olmadığındandır. Bunun çok çarpıcı misalini biz Gök Türkler zamanındaki Orhun kitabelerinden okuyoruz:

- Hey, Türk’in beğleri, halkı! Sizler taht kavgasına tutuştunuz, kendi aralarınızda birlik, beraberlik yok! Baba ile oğulun anlaşmazlığından, beğleri ile bodunu bir birine düşman olduğundan, düşman sözüne inandığından hakanını ve devletini kaybettin. Her yere dağıldın. Bazen ileri gittin, bazen geri geldin, gittiğin yerde ne buldun? Beğ oğulların köle oldu, pāk kızların cariye oldu. Kanın su gibi aktı, kemiklerin dağ gibi yığıldı. Türk beğleri, halkı, yaptığından dolayı pişmanlık duy! – diye yazılmıştır Kültigin yazıtlarında.

Kemikleri sızlatan bu sözleri ebediyen silinmesin diye kalbinden akan kanıyla, gözünden akan yaşıyla bizim babalarımız taş a yazmıştır. Bilge hakan vefat ettiği zaman birlik ve beraberliğini simgesi olsun diyerek “Altı Alaş” halkı ant içerek, kitabeye kendi damgalarını kazımıştır. İşte o ant, emanet, birlik ve beraberlik düşüncesi Türk ulusuna bugün de çok lazımdır. Geçmişten ibret almalıyız. Darı gibi dağılmış Türk dünyası güç biriktirecek, birbirine arka çıkacak vakit geldi, kardeşlerim!

Kardeşler arasında birlik kaybolursa – halk arasında da huzur kalmaz. Biz birbirimizi ya-

өзгелерге де жұмыс беретін жағдайға жетіп қалды. Бізге көше кезгендер емес, білікті, білімді мамандар керек. Екі елдің арасына дәнекер болатын азаматтар керек. Бұл орайда қазақ-түрік лицейлерінің үлкен қызмет атқарып жатқанын біз ризашылықпен айтамыз.

Мен саудагер емеспін. Өмір бойы ілім, ғылым жинап келе жатқан кісімін. Түрік дүниесі тұтас болса екен, түрік балаларының басы ажырамаса екен, бауырластығы арта берсе екен, қарым-қатынасы нығая берсе екен, ел арасына сына түспесе екен деп жүрген кісілердің бірімін.

Көк бөрілінің ұрнағы өсіп-өніп, көркея берсін. Бабаларымыздың рухы қолдай берсін!

kindan tanıyarak, bir anadan doğan kardeşler gibi samimi duygularla anlaşmalıyız. Gidiş geliş artmalıdır. Allah'a şükürler olsun ki, şu anda Kazakistan'ın sosyo-ekonomik gücü arttı, değil kendi vatandaşlarına, başkalarına da iş verebilecek seviyeye geldi. Bize sokak gezginleri değil, bilgili, görgülü uzmanlar lazım. İki devlet arasında köprü olabilecek simalara ihtiyacımız var.

Ben tüccar değilim. Hayatım boyunca ilim, bilim, irfan yolunda ilerleyen birisiyim. Türk dünyasının birliğini, Türk evladının beraberliğini, kardeşliğini, aradaki ilişkilerin giderek artmasını, iki devlet arasına nifak tohumunun düşmemesini canı gönülden arzulayan kişilerin birisiyim.

Gök börü – bozkurdun evlatları çoğalsın!
Tanrı Türk'ü korusun!

Bilge Dergisi

elmek adresimiz

bilgedergisi@gmail.com

Konutlarda Yaşanan Hayat Bakımından Kalabalıklığın ve İlgili Durumların Yarattığı Problemler

Dr. Turhan YÖRÜKÂN

Araştırmacı, Yazar, Ankara

Öz: Yazımız, konut sosyal psikolojisinin veya sosyolojisinin önemli kavramlarından olan *yoğunluk* ve *kalabalıklık* konusunda yapılmış araştırmalardan elde edilmiş olan sonuçlara dayanılarak, bu genç bilim dallarının mutluluğumuz açısından ne derece önemli işlevleri bulunduğunu göstermeye çalışmaktadır.

Yazımız, ayrıca, *yapılı mekânlar* söz konusu olduğunda, *mekânsal yoğunluk*, *sosyal yoğunluk*, *kullanım-kalabalıklığı*, *rol-yoğunluğu*, *mahremiyet*, *dolaşım zorluğu*, konut içerisinde ve yakın çevresinde belli bir yere sahip olmanın sağladığı *prestij*, konutun ve yakın çevresinin sağladığı *psikik kazanç* ile konutla ve çevresi ile *aynileşme* konularında mutlu yaşamamıza yardımcı olacak birtakım aydınlatıcı bilgiler de vermektedir.

İnsanoğlu, uzun bir süre, içinde yaşadığı konutun, mahallenin, şehrin, açık ve kapalı bütün mekânların ilişkilerine şekil verdiğinin pek farkında değildir. Ancak, bu mekânlar onun kişiliği üzerinde belirgin izler bırakır. Olumlu etkiler onu çevresine bağlar, olumsuz olanlar ise onu evinden, mahallesinden, şehirden, hattâ ülkesinden soğutur ve uzaklaştırır. Kendisine ve ülkesine *yabancılaşma* da böyle veya benzeri bir yol ile sağlanmış olur.

Anahtar kelimeler: Yoğunluk, Kalabalıklık, Konut Sosyal Psikolojisi veya Sosyolojisi, Çevre Psikolojisi, Çevre Sosyolojisi

Living Problems Coming from Concourse and Related Situation

Abstract: Our text tries to show the importance of these young science branches for our happiness on the basis of the results gained from researches about *density* and *overcrowding* that are the important concepts of housing social psychology and sociology.

Our text also gives instructive information for happy life about location density, social density, use-crowding, role density, privacy, circulation difficulty in structured location and prestige of ownership of an estate in a location, mental benefit of estate or close environment, having identity with estate and environment.

Human being, for a long time, has not known that houses, quarters, city, open and close locations forms his relations. Even, these locations have got distinct effects on his character. Positive effects connects him with environments, negatives get him away from home, quarter, city and even country. self-alienation, alienation from values, norms and country is provided with this factor or similar way.

Keywords: Density, overcrowding, Housing Social Psychology or Sociology, Environmental Psychology, Environmental Sociology

Sosyal hayvanlar ve insanlar üzerinde yapılmış olan araştırmalar, bu canlıların uzun bir süre birbirleriyle ilişki içerisinde bulunmadıkları, hemcinslerinin desteğinden mahrum kaldıkları, başka bir ifade ile *yalnız*

kaldıkları zaman gelişemediklerini ve varlıklarını sürdüremediklerini; diğer yönden aşırı bir *yoğunluk* veya *kalabalıklık* içerisinde yaşamak zorunda kaldıkları zaman da, bir *bunalım* yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Araştırmalar,

canlıların tabii ve sosyal çevrelerinden gelen ve üstesinden gelemeyecekleri türden bir istek karşısında kaldıkları; yalnızlıkta, gerekli olan tenbihi, uyarımı alamadıkları, kalabalıklıkta ise, gereğinden fazla uyarım aldıkları zaman *stres* denen bir *gerilim* yaşadıklarını ortaya koymaktadır. Sosyal psikolojik bir *çöküntü* meydana getirmekte olan bu duygu, onları aşırı hâllerin yaşanması durumunda, bedenen ve ruhen olumsuz yönde etkilemekte, hasta etmekte, hattâ, onların ölümlerine bile sebep olmaktadır. Bu, görüleceği ve Hans Selye'nin belirttiği üzere,¹ canlıyı tehdit eden yaşantılara karşı bedenin gösterdiği fizyolojik bir tepkinin de ifadesi olmaktadır.

Nitekim, zooloji alanında yapılmış olan araştırmalar, yeterli bir nüfus yoğunluğuna ulaşamadığı zaman, en ilkel veya basit canlıların bile bundan önemli derecede etkilenmiş olduğunu ortaya koymuştur. Ekolojist ve bir hayvan sosyolojisi uzmanı olan W. C. Allee,² nüfus yoğunluğu düşüklüğünün önemli problemler yaratmış olduğunu; tek hücreli hayvanların (potozoa'ların) ve bakterilerin çok küçük bir nüfus kitlesi içerisinde yaşamak zorunda kaldıkları zaman üreyemediklerini, bu durumun daha yüksek seviyede hayvanlar için de söz konusu olduğunu söylemektedir. Grup hâlinde yaşamakta olan kırmızı akvaryum balıkları, tek olarak yaşayanlara nazaran kendilerini çevre şartlarının etkilerinden daha iyi koruyabilmektedirler. Öyle görülüyor ki, küçük sayıda bir hayvan popülasyonu³ (nüfus kitlesi), yaşayabilmek için gerekli karşılıklı davranışları geliştiremediği zaman yaşayamamaktadır. Böyle bir durumda, düşük yoğunlukta olma, doğrudan doğruya yok olma veya tükenme mânâsına gelmektedir. Sosyal organizasyonlarının devamı için gerekli olan optimum büyüklüğe ve özel kompozisyona sahip olamadıkları ve yaşayabilmeleri için gerekli olan *karşılıklı koruma* davranışlarını yerine getiremedikleri zaman; özellikle *sosyal hayvan toplulukları*, kutuplarda yaşamakta olan penguenlerin yumurtalarını, yavrularını ve kendilerini kar fı-

tnalarından ve donmaktan koruyabilmek için birbirlerine sokulmadıkları ve koloniler hâlinde yaşamadıkları veya kuşlar ile memeli hayvanlar sürüler oluşturamadıkları zaman, yaşama şanslarını yitirmektedirler. Bunun en belirgin örnekleri de yaşayabilmek, maddî, sosyal ve psikolojik hayatlarını koruma altına alabilmek ve "birbirlerinin pasını silebilmek" için, köy ve şehir kurabilmek, hattâ bir ulus olabilmek için organize olmak zorunda kalmış, kültürleşmiş ve sosyalleşme süreci ile şekil almış olan insan topluluklarında görülmektedir.

İnsanoğlu arkadaşlık etme, mahrem ilişkiler kurma, güçlü duygular yaşayabilme ve kalıcı romantik ilişkilerde bulunma ihtiyacı ile, yaşadığı duyguların içeriği söz konusu olmadan, "sosyal hayvan" olma özelliğinden kaynaklanan bir *birlikte olma* eğilimine sahiptir. Bunun içindir ki, başkalarıyla olan ilişkilerinin sayısında ve içeriğinde bir kısıtlama ve olumsuzluk bulunduğu zaman veya ilişkileri bir şekilde sekteye uğradığı zaman bir *yalnızlık* hissine kapılmakta ve yaşayacağı heyecan bakımından desteklenmiş, takdir edilmiş, bilgilendirilmiş ve yardım edilmiş olmasıyla ilgili *sosyal desteklenme* duygusundan mahrum kaldığını düşünmektedir. Sosyal psikolojik açıdan, başkalarından yardım görme, desteklenme, endişelerden kurtulma bakımından yalnızlık çeker hâle gelmektedir.⁴ Herhangi bir alanda gösterdiği tepkilerin olumlu ve olumsuz yanlarını değerlendirebilmesi, sosyalleşmesi, hattâ çocuklarını yetiştirebilmesi için bile şahıslar arası bir etkilenme (interaction) sürecinden faydalanması gerekmektedir.⁵ Gerekli sosyal şartlar yerine gelmediği veya engellendiği zaman ise, bir endişe duygusu yaşamakta, üzülmekte, depresyona yenik düşmekte, sağlık problemleri yaşamakta ve sonunda da ölmektedir. Unutmamak gerekir ki *depresyon*, insanoğlunun hem aşırı derecede yalnız olduğu, hem de aşırı derecede *kalabalık bir ortamda* yaşamak zorunda kaldığı zaman, yaşanan heyecanın sıklık derecesine ve süresine bağlı olarak ortaya çıkan ve kendisini kederlenme, sevinme

duygusunu kaybetme, vehimlere kapılma, fikrî yoğunlaşma (concentration) bozukluğu, enerji seviyesinin düşüklüğü şeklinde hissettiren bir *yeis hâlidir*. Bu ruh hâlini yaşamada, içinde yaşadığımız, hareketlerimize olumlu ve olumsuz yönde şekil vermekte olan *yapılı mekânların, kalabalıklığın ve mahremiyetin dengeli oluşunun büyük bir payı bulunmaktadır*. İnsanoğlunun hayvanlar âleminde gördüğümüz ve göreceğimiz cinsten bir dilemmayı yaşamaması gerekmektedir. Evet, Aristoteles'in söylediği gibi, insanoğlu "ahlâkî fazilet"e, aşırı derecede ölçüyü aşma ile gereğinden düşük bir seviye izlemek gibi iki aşırı uç, "ifrat ile tefrit" arasında zor olan bir *orta yolu* bulmakla ulaşabilmektedir.

Thomas Malthus'dan bu yana, genel nüfus artışının, beslenmenin dışında, insanları ne gibi sıkıntılara soktuğu, şehirleşmenin, bu yazımızda özellikle üzerinde duracağımız *konutta yoğunluğun ve kalabalıklığın* ne çeşit problemlere yol açtığı 1950'lerden bu yana yoğun bir araştırma konusu yapılmaya, laboratuvarlarda test edilmeye başlanmış; en *yalın hâliyle*, hayvanlar âleminde yapılmış kontrollü araştırmaların etkisiyle büyük bir önem kazanmaya başlamıştır.

Chicago Üniversitesi'nin ünlü zoologlarından John Paul Scott, hayvanlar âleminde birçok iç ve dış faktörün nüfusun artmasına, topluluğun büyümesine etkide bulunmuş olduğunu; son zamanlarda önemli derecede dikkat çeken bir husus olan *sosyal organizasyonda* meydana gelmiş olan bozukluğun önem kazanmış olduğunu; sosyal organizasyonun nüfus kitlesi üzerindeki etkisinin bir türden diğerine göre ve çevre şartlarındaki farklılıklara göre değiştiğine işaret ederek, yüksek dereceden bir sosyal organizasyonun, türleri, yaşamayı sürdürmeleri açısından düşük nüfus şartlarına karşı koruduğu gibi, fazla nüfuslu olmaya karşı da koruduğunu söylemektedir. Scott, "Genel olarak, bir nüfus kitlesinin örgütsel bakımdan bozuk (disorganize) bir hâle gelmesi, üyeleri arasında

yüksek bir ölüm oranı yaşanmasına sebep olmaktadır. Örgütsel bozulma (disorganization), ya büyük sayıda bireyin gruba katılmasıyla ya da nüfusun bir şekilde artarak kalabalıklaşması sebebiyle meydana gelmektedir. Tarla fareleri (lemmig) ve misk sıçanları (muskrat) popülasyonları (nüfus kitleleri), zayıf iç kontrol sistemlerine sahip olan hayvanlardır; organizasyon seviyesindeki düşüklük onları kalabalık şartlar altında, çoğunlukla, disorganize olmaya daha yatkın bir hâle getirmektedir,"⁶ demektedir. Kısaca, hayvanlar üzerinde yapılmış olan araştırmalar, şu sonucu ortaya koymuştur ki, *yoğun nüfus şartları altında yaşayan* ve bu sebeple *yoğun nüfus baskısı altında bulunan* hayvanlar bir noktada, bu baskıdan kurtulabilmek için göç etmektedirler; İskandinavya'da yaşayan, kemirgenler grubundan ve lemmig denen bir tür tarla faresi veya kovanlarını ferahlatmak için oğul vermek zorunda kalan arılar gibi. Yapılan araştırmalar, bize, hayvanların yaşayabilmek için hem bir arada olmak, optimum bir seviyede kalabalıklaşmak, hem de bu seviyenin üzerinde bir kalabalıklığa ulaştıkları zaman, bu stres'li durumdan içgüdüsel veya fizyolojik olarak kurtulmanın bir yolunu bulmak zorunda olduklarını göstermektedir.

J. J. Christian'ın⁷ 1963 yılında yapmış olduğu bir araştırma, nüfus yoğunluğunun hayvanlar âleminde *stres yarattığını* ve yaratılmış olan bu stresin de onların iç salgı bezlerine ve böbreklerine zarar verdiğini, üreme fonksiyonlarını etkileyerek kısırlığa sebep olduğunu, sâri hastalıklara karşı dirençlerini azalttığını; 1919 yılında, Virjinya'nın aşağı kısmında yer alan Chesapeake Körfezi'nde bulunan James Adası'na bırakılan küçük bir Sika geyiği sürüsünün 1955 yılında 300 gibi bir sayıya ulaşmış olduğunu; yoğunluğun, yaklaşık olarak her acre'a (0,40 47 hektarlık bir alana) bir geyik düşecek yoğunluğa ulaştıktan sonra sürünün üremesinin durduğunu; 1958 yılında da adadaki geyik popülasyonunun yaklaşık olarak yarısının öldüğünü ortaya koymuştur. Christian, adada sıkışık bir alanda aşırı derecede

üremiş ve ölmüş geyikler üzerinde yapmış olduğu otopsi sonucunda, bu hayvanların, stres olayı ile sıkı ilişkisi olan adrenalin bezlerinin hypertrophy' e uğradığını (büyüdüğünü) tespit etmiştir. Christian ve E. D. Davis,⁸ yayımladıkları bir yazıda meydana gelmiş olan bozuklukların sosyal baskı sonucunda ortaya çıkmış olduğunu; strese, adrenal korteks tarafından salgılanmakta olan corticosteroid'lerin sebep olduğunu; bu hormonun kandaki seviyesinin artmasıyla fizyolojik bir çöküşün meydana gelmiş olduğunu, bunun da ölümlere sebep olduğunu; kâfi sayıda geyik öldükten ve alanda bir ferahlık meydana geldikten sonra ölümlerin durduğunu söylemektedirler.

Ele alacağımız konular açısından, konutlarda ve çok katlı apartman benzeri iç avlulu kapalı mekânlarda laboratuvar şartlarında ve kontrollü bir şekilde yapılmış araştırmaların en ilgi çeken John Calhoun tarafından yapılmıştır. Calhoun, sun'î olarak dizayn ettiği yaşama yerlerinde yabanî veya evcilleştirilmiş fareler üzerinde yapmış olduğu araştırmalarla, nüfus artışının veya kalabalıklığın etkilerini birçok nesil boyunca araştırma imkânı bulmuştur.

Bethesda Millî Ruh Sağlığı Enstitüsü'nün psikoloji laboratuvarında çeşitli çalışmalar yapmış olan John Calhoun,⁹ yapmış olduğu seri araştırmalarda kullanılmak üzere, farelerin tabii çevrelerinde bulunan yaşama-alanlarına benzer, döner bir merdivenle çıkılan ve birbirleri ile irtibatlı bir tür konut projesi geliştirmiştir. Fareler sosyal faaliyetler için bir toplanma yeri oluşturmakta olan sonuncu birimlere ulaşabilmek için diğer birimlerden geçmek zorunda kalmaktadırlar. Bu yaşama-yerinde, optimal fare sayısı kırk sekiz olarak tespit edildiği hâlde, bu sayı üreme ile seksen'e ulaştığı zaman yaşamayı engelleyen davranışlar ortaya çıkmaktadır. Yiyecek, yuva yapma malzemesi gibi maddî kaynaklar yeterli miktarda bulunmuş olmasına rağmen, erkekler, aralarında sık sık kavga etmeye; kışkırtılmadıkları hâlde dişilere ve yavrulara karşı da tecavüzkâr davranmaya başlamışlardır. Bununla birlikte, bazı erkekler

aşırı derecede tecavüzkâr davrandıkları hâlde, diğerleri çekingen ve pasif davranmaya başlamışlardır. Seks tutkusu, homoseksüellik ve çift cinsellik (bisexuality) fazlasıyla artmıştır. Sosyal düzen bozulmuştur. Dişilerin yuva yapma ve yavrularına bakma konusunda ihmalkâr davrandıkları, hattâ yavrularını yedikleri ve çoğu yavrunun yetişkinliğe ulaşamadığı görülmüştür. Özellikle sosyal hiyerarşi bakımından dün mevkide bulunan fareler arasında iç salgılama fonksiyonlarında birtakım bozukluklar meydana gelmeye başlamıştır. Her fareye yetecek miktarda yiyecek bulunduğu hâlde, aşırı kalabalıklık önemli bir stres yaratır hâlde gelmiş; ister tabii çevrelerinde olsun, ister laboratuvar şartlarında olsun, kalabalık bir şekilde yaşadıkları zaman, daha yavaş ürer olmuşlar, yavrularıyla yetersiz bir şekilde ilgilenmeye başlamışlar, hastalıklara karşı daha yatkın bir hâlde gelmişlerdir.

Calhoun, başka bir araştırmasında, gene yeteri kadar yiyecek ve yuva yapma malzemesi sağlayarak, hastalıklardan, yırtıcı hayvanlardan ve kötü hava şartlarından arındırılmış, avlu vazifesi gören açık bir alan etrafında çevrelenmiş çok katlı bina odacıklarından oluşan bir yaşama-yeri dizayn etmiştir. Bu araştırma sırasında görülmüştür ki, bozulma veya çöküş, istenen, arzu edilen maddî mekânda bir daralma veya kısıtlama olduğu ve sosyal rollerde bir tükenme meydana geldiği zaman ortaya çıkmaktadır. Hâkim durumda olan veya daha önce mütehakkim olan erkekler, ruhen yıkıma uğramışlardır, savundukları alanları savunmaktan vazgeçmişlerdir; dişiler, yavrularını vaktinden önce yuvalarından atmaya başlamışlar, daha mütecaviz ve mütehakkim olmuşlardır. Genç yetişkinler kendilerine mahsus bir yer edinme mücadelesinden vazgeçmişlerdir. Grubun yaşaması için ihtiyaç duyulan ve birbirini etkilemeye yarayacak olan (interactive) sosyal davranışlar geliştirme şansını yitirmişler; bunun yerine, avlu vazifesi gören açık merkezî alandaki "yollarda" patolojik bir hayat sürmeye başlamışlardır. Toplum içerisinde

üreme durmuştur. Son fare de araştırmanın başlamasından bu yana geçen beş yıllık süre dolmadan önce ölmüştür. Calhoun, bir yazısının sonunda, “Dişiler, ceninlerini (fetus’larını) hitama erdirmekte güçlük çekmekte, bazen onları doğuramamaktadırlar. Bu sebeple de sık sık ölümler olmaktadır. Yaşayacak olurlarsa bile, rahimleri farelerin kendi büyüklüklerine varacak şekilde genişlemektedir. Bu şekilde etkilenen fareler ise ekseriya ölmektedir. Dişi farelerin ölüm oranları, erkeklere nazaran 3.5 defa daha fazla olmaktadır”,¹⁰ demektedir. C. R. Carpenter’in primatlar (insana benzer maymunlar) üzerinde yapmış olduğu bir araştırma¹¹ ile de teyid edildiği üzere, yoğunluğun veya kalabalıklığın yarattığı baskı, özellikle yavruların ölmesine sebep olmakta ve popülasyonu (nüfus kitlesini), çevrenin tahammül edebileceği bir seviyeye indirmektedir.

Hayvanlar üzerinde yapılmış olan ve bu bulguları destekleyen çeşitli araştırmaların sonuçlarının¹² insanlar âlemine aktarılıp aktarılamayacağı sorusuna Calhoun, olumlu cevap vermektedir. Söz konusu ettiğimiz bu araştırmalar, konutlarda yaşayan insanlar üzerinde, daha sonra ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız bir kavram olan *kullanım-kalabalıklığı* (use-crowding) açısından elde edilmiş olan sonuçlara önemli bir derinlik kazandırmaktadır. Nitekim, insanların da, hayvanlar âleminde gördüğümüz türden ve Calhoun’u haklı çıkaracak tarzda birtakım fizyolojik etkilenmelere maruz kaldıkları görülmektedir. Yapılmış olan araştırmalar, yazımızın geri kalan kısmında ayrıntılı bir şekilde göstereceğimiz sosyal psikolojik etkilerin yanında, bize yoğunluğun ve kalabalıklığın terlemeden tansiyon yüksekliğine, kalp çarpıntısına, bazı kardiovaskular tepkilere, endokrin faaliyetlerin artmasına, idrarda epinephrin maddesinin yükselmesine ve hastalanmaya varıncaya kadar fizyolojik bir etki yaptığını ortaya koymuştur. Kalabalıklık konusuna büyük emek vermiş iki uzman olarak Andrew Baum ve Paul B. Paulus, bize, hayvanlar için olduğu gibi insanların da yüksek-yoğunluk şartları al-

tında yaşanan stres dolayısıyla, yukarıda sayıp döktüğümüz türden fizyolojik etkilere maruz kaldıklarını söylemektedirler.¹³ Konutlardaki yüksek nüfus yoğunluğunun önemli bir risk faktörü içermekte olduğuna işaret etmekte olan Roderick J. Lawrence ise, yoğunluğun ev içerisinde sâri hastalıkların yayılmasına sebep olmasının yanında, hastalığın konut dışına taşınmasına, uzun süre etkisini devam ettirmesine ve küçük yaşlarda ölümlere sebep olduğunu söylemektedir.¹⁴

Omar R. Galle, Walter R. Gove ve arkadaşlarının¹⁵ sosyolojik ve psikolojik açıdan yaptıkları araştırmalar sonunda ulaştıkları sonuç da, Calhoun’un görüşünü destekler niteliktedir.

Walter R. Gove, Omar Galle ve arkadaşlarının Chicago’lu denekler üzerinde yaptıkları bir araştırma, kalabalıklığın mahremiyet yokluğuna karşılık, fazla talep içerdiğini; psikolojik bir uzak durmayı veya vazgeçmeyi, etkili plânlar yapmama eğilimini arttırdığını ve başarısız olma duygusuna sebep olduğunu; kalabalıklığın konut-içi sosyal ilişkilerle kuvvetli bir bağlantısının bulunduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bu araştırma, kalabalıklığın, yetersiz çocuk bakımı özellikleri ile, genellikle yeterli olmayan şekilde uyumayla, bulaşıcı hastalıklara yakalanmayla, günlük işleri ihmal etmekle, yeterli şekilde dinlenememekle ve hasta olduğu zaman başkaları tarafından ihmal edilmiş olmakla güçlü bir bağlantısının olduğunu, hattâ fazla kapsamlı olmasa da, ev dışındaki kötü sosyal ilişkilerle bir ilgisinin bulunduğunu da ortaya koymuştur. Bu araştırmacılara göre teorik literatürde kabul görmüş anahtar unsur olarak kalabalıklığın etkisi, çok fazla mahremiyet isteği ile mahremiyet yokluğu yaşantısının yorumlanmasından kaynaklanmaktadır; bu, özellikle, ev-içi kötü sosyal ilişkiler, kötü ruh sağlığı ve kötü beden sağlığı söz konusu olduğu zaman doğru olmaktadır. Galle ve arkadaşları, evlerde veya konutlarda görülen kalabalıklığın hayvanlar âleminde yapılmış olan araştırmalarda görülen türden kalabalıklığa çok benzediğini de söylemektedirler. D. Stokols’un¹⁶ ve

M. Baldassare'un¹⁷ araştırmalarına gönderme yaparak, konut içerisindeki ilişkilerin çok daha sürekli olduğuna ve bunun bireylerin sağlık ve mutluluğu ile davranışlarını etkilemede ve belirlemede çok daha önemli bir rol oynadığına işaret etmektedirler.¹⁸

Bununla birlikte, notumuzda tarif edeceğimiz üzere, *mekânsal yoğunluk ve sosyal yoğunluk*¹⁹ içeren mekânlarda, kalabalıklık konusunda yapılmış olan araştırmalar, hayvanlara nazaran büyük uyum kabiliyetine sahip olan insanların, yaratılan stres'in nasıl üstesinden gelebileceklerini bilmelerinin öneminin büyük olduğunu, önemli bir psikolojik kavram olan *uyarılanın* (arausal) ve *olumsuz hazırlanmaların* (negative arausal) bir stres durumuna uyum sağlamada, onu kontrol etmede önemli bir rolü bulunduğunu ortaya koymuştur. İnsanoğlu, kalabalıklığın *subjektif olarak* nasıl algılandığına bağlı olarak veya yoğunluğun hoş bir şey olup olmadığına bakmak suretiyle, kendine ve dışarıya dönük olarak yaptığı tecevüzkar davranışı arttırabilmekte veya azaltabilmektedir. Nitekim insanlar bir futbol maçında içinde yer aldıkları kalabalıktan hoşlandıkları hâlde, bir pazar yeri kalabalıklığından veya bir minibüste bir köşeye sıkıştırılmış olmaktan hoşlanmamaktadırlar. Bu yüzden, konuyla ilgili metodolojik bilgilerimiz geliştikçe, birbirinin yerine kullanılmaya devam edilmiş olmakla birlikte, hassas bir yaklaşım gerektiği zaman yoğunluk (density) ve kalabalıklık (crowding) kavramları arasında bir ayırım yapma yoluna gidilmiştir. Bildiğimiz kadarıyla Daniel Stokols²⁰ tarafından yapılmış ve genelde benimsenmiş olan bu ayırım, *yoğunluğu*, belli bir mekân parçası üzerinde bulunmakta olan insan sayısına, *kalabalıklığı* ise belirli bir mekân parçası üzerine bulunmakta olan insanlardan dolayı yaşanmakta olan sıkışıklık duygusuna işaret eder olarak tarif etmektedir. Bu durumda kalabalıklık hoş karşılaşılmayan bir yoğunluktan dolayı yaşanmakta olan bir stres durumuna; başkalarının varlığından dolayı duyulan subjektif bir duyguya işaret et-

mektedir. Bu bakımdan, Carol M. Werner ve Irwin Altman'ın ifade ettiği üzere kalabalıklık, zorunlu olarak yoğun nüfus içermekte olan durumlara has bir şey değildir; daha çok bireylerin arzu ettiklerinden çok insanla temas etmeleri sonucunda yaşadıkları bir duygudur. Her ne kadar başkalarının varlığı zorunlu olsa da, bu, kalabalıklık duygusunu yaşamak için yeterli değildir.²¹

Biz bu yazımızda, genel bir kavram olarak, sosyal ve mekânsal yoğunluktan kaynaklanan durumları subjektif yönden ifade etmek üzere kullanılan ve sanal mekânları da kapsayan genel *kalabalıklık* kavramı yerine,²² bir sınırlama yaparak, ağırlıklı olarak ele alacağımız *çekânlarla*, özellikle konut ve yakın çevresi ile ilgili durumlar için kavramlaştırılmış olan *kullanım-kalabalıklığı* kavramı üzerinde durarak, yazımızun sonunda, sosyal bilimlerdeki yerine işaret edeceğimiz konut *sosyal psikolojisi* ve *konut sosyolojisi* alanında geliştirilmiş olan en temel kavramların bir tanıtımını, bazen somut örnekler vererek, operasyonel tasvirlerini veya tariflerini yapmaya çalışacağız. Pek farkında olmasak da “konut” ve mânâ kattığımız “yuva” kavramı insanoğlunun yarattığı, benimsediği ve taşıyıcısı olduğu bütün kültürlerde insan hayatının merkezinde yer almış olan bir *kültürel üniversaldır*. Konut (ev) veya yuva ile çevresi, hareketlerimize, heyecanlarımıza ve cognitive süreçlerimize getirmiş olduğu sınırlamalarla ve hareket serbestisiyle kişiliğimize şekil vermiş olan önemli unsurlarından biridir. Bu bakımdan, bu mekânın içerisinde yaşanan hayatın önemi, göreceğimiz üzere, büyük olmaktadır.

Hayat şartlarının zor olduğu, ana-babanın bu zor şartlar altında çalışmak zorunda olduğu İstanbul gibi bir şehrimizde gözlemlediğimiz bir örnek vak'a üzerinde durarak, ana-baba ve iki çocuktan oluşan bir ailenin ihtiyaçlarına güç belâ cevap veren 64 m² lik imarlı bir konutta yaşanmakta olan sosyal hayata biraz yakından bakmaya çalışalım. Babaannenin

bu eve gelişiyle bu mekânda yaşanmakta olan hayat, *kullanım-kalabalıklığı* denen olayın yarattığı sosyal psikolojik etkiye, stres'e güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Konut başına düşen nüfus, oda başına düşen kişi sayısı, kişi başına düşen konut alanı (döşeme alanı *barınma yoğunluğu*), kişi başına düşen oturma alanı, kişi başına düşen uyuma alanı gibi *mekân standartları*²³ söz konusu olduğunda *patolojik eşikleri* aşan bir duruma işaret edecek olan bu konutu paylaşmak üzere bir kişinin daha aileye katılması, daha sonra adından tekrar bahsedeceğimiz William C. Loring, Jr.'ın yapmış olduğu bir araştırmanın ortaya koyduğu üzere, konut içerisinde oda olarak kabul edilebilecek mekânların sayısının da barınma yoğunluğu kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Şöyle ki, bu konutta çocuklara ayrılmış çok küçük bir yatacak yer, bir sandık odası, anne ve babanın kullandığı bir yatak odası, bir de oturma odası olmak üzere üç oda bulunmaktadır. Ne var ki, oda başına düşen nüfus indici'i ile kişi başına düşen alan indici'i birlikte kullanılmak istendiği zaman, bu sandık odasını odadan bile saymamak gerekmektedir. Bu durumda bu aile, Fransız, genellikle Avrupa normlarına göre kritik olan bu mekânda beş kişi olarak yaşadıkları zaman, patolojik bir eşikte yaşamak zorunda kalmaktadırlar.

Bu evde yaşayan kızlardan biri 14 yaşında, diğeri ise 12 yaşındadır. Eskiden gerektiği hâllerde oturma odasında derslerine çalışabilmeleri mümkün olduğu hâlde, bu odanın babaanne tarafından kullanılmaya başlaması sebebi ile, bu mekândan yararlanma ihtimali ortadan kalkmıştır. Ev içi işlerin ve sosyal işlerin nâzımı durumunda olan anne, işten yorgun bir biçimde eve dönünce, oturup kafasını dinleyebileceği bir köşeye sahip değildir. Oturma odası her zaman dağınık ve babaanne tarafından keyfince kullanılmaktadır. Yemek, mutfakta yenmektedir. Beş kişinin etrafında oturmak zorunda kaldığı dört kişilik masa, anneni daracık bir köşeye sıkıştırmıştır. Helâyi

kullanmak da ayrıca bir güçlük yaratmaktadır. Babaanne sık sık helâyâ gitmek zorunda kaldığı için beklemelere ve çakışmalara sebep olmaktadır; yoğun kullanma ev içerisinde kokuların artmasına da sebep olmuştur.

Herkesin her an birbiri ile burun buruna yaşamak zorunda olması anneyi evinden soğutmuştur; bu yüzden, işinden evine mümkün olduğu kadar geç gelmeye başlamıştır. Çoğu zaman arkadaşları ile bir yerde oturmakta, bütün gün yaşadığı yorgunluklardan ve gerginliklerden sonra evine koşu koşu gideceği yerde, isteksiz isteksiz gitmektedir. Baba ise sabah erken saatte evden çıkmakta, uzun bir yol kat edip, akşam yorgun argın bir şekilde bu yolu gerisin geri kat edip saat yediye doğru evine gelebilmektedir. Babaanne bu eve gelmeden önce, yemek vaktine kadar dinlenip televizyon izlediği hâlde, ya annesi ile konuşmak, ilgilenmek yahut yükü artmış olan karısına yardım etmek zorunda kalmakta; yeterince dinlenememektedir. Evinde eski hayatını arar bir hâlde gelmiştir. Açıkçası huzuru kaçırmıştır. Niçin olduğunu bilemedikleri veya bildikleri sebepler yüzünden, karı-koca arasında, hattâ ayrılmayı göze alacak büyüklükte birtakım tartışmalar olmaktadır. “Ev”, bir “yuva” olmaktan çıkmıştır. Ev, geçici görünmekle birlikte, kimse'nin *kendisine mahsus* bir köşesi bulunmayan, daha sonra üzerinde duracağımız bir kavram olarak *mahremiyet hakkı* bulunmayan bir yer hâline gelmiş; ruh sağlığı ve aile mutluluğu bakımından kötü etkileri olan, stres yaratan, başka bir ifade ile, üstesinden nasıl geleceklarini bilemedikleri olumsuz duygunun yükü altında yaşadıkları bir yer hâline gelmiştir. Bir stres'i azaltacak, mekânî çevreyi kontrol etmeye yarayacak (percieved control) veya kendilerini başarıya ulaştıracak bir uyum tarzını (coping style) da henüz geliştirememiş oldukları için, rahatsız, hattâ çok rahatsızdırlar.²⁴ Bu durum, bir zamanlar köyde olsun, şehirde olsun kültürel olarak yakın akrabalarla yaşamaya alışkın olan bir toplumda bile,²⁵ mekânî yoğunluğun önemli bir sosyal yapı problemi yarattığına

açık örnek oluşturmaktadır.

Bu örnek ayrıca, ruh sağlığı ile ilgili bozuklukların birçoğunun her şeyden önce, modern hayatın telâşlı ritminin yarattığı gerginliklerin veya stres yaratan sosyal şartların yanında, konutun da bu şartlardan biri olabileceğini, hattâ yarattığı sıkışıklık veya mekânsal yoğunluk sebebi ile, tek başına bile bu etkiyi yaratabileceğini çok açık bir şekilde göstermektedir. Halbuki konut bir yuva olarak, olumsuz şartların kötü etkilerini gidermek, acelenin, telâşın sona erdiği, sükûnun hâkim olduğu, gerginliğin bitip huzurun başladığı; eskiden olduğu gibi ocakbaşı sohbetlerinin yapıldığı, içinde yanan odunun alevinin görüntüsünü dışarıya vuran çini sobaların karşısında, ocak tanrıçası Hestia'nın, Vesta'nın kutsadığı veya ateşgedelerde kutsanmış olan ocağın içinde yer aldığı bir mekân olarak fonksiyonda bulunacağı yerde, sınırlı hâle getirdiği yaşama şartlarından dolayı, huzursuzluğa kapı açar bir hâle gelmektedir. Bu bakımdan bu noktada, birçok yuvada sürekli bir hâle geldiğini gördüğümüz benzer bir karmaşanın F. Stuart Chapin'in, konutun belli bir unsurunun birden fazla amaca hizmet eder şekilde kullanılmasını ifade etmek üzere kavramlaştırdığı *kullanım-kalabalıklığı*²⁶ ve W. C. Loring Jr.'ın, kullanım-kalabalıklığından dolayı ortaya çıkan ve birbiriyle uyuşmayan iki rolün birlikte ve aynı zamanda ifa edilmesini ifade etmek üzere kavramlaştırdığı *rol-yoğunluğu* (role-density)²⁷ terimlerini kullanarak, olayın sosyolojik ve sosyal psikolojik bir tahlilini, genel ve soyut bir zemine taşıyarak, yapmaya çalışalım.

Biraz önce de ifade ettiğimiz üzere, kullanım-kalabalıklığı ile rol-yoğunluğu kavramları birbirinin içine girmiş kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanım-kalabalıklığı ve onunla çok yakından ilgili bir kavram olarak ev içi *dolaşım zorluğu*,²⁸ *objektif mekâna*, onun kullanımına yönelik olduğu hâlde, *rol-yoğunluğu* ve *mahremiyet* isteği ise, aynı sıkışık mekân içerisinde yaşamakta olan kişinin davranış

kalıplarına, kişiliğinin bütünlüğüne yönelik olmaktadır. Başka bir ifade ile *subjektif* olan *mekân* idrakini esas olarak almaktadır. Son zamanlarda yapılmış olan araştırmalar, *objektif* ve *subjektif mekân* ile *objektif* ve *subjektif kalabalıklık* veya *yoğunluk* arasında, bireyin gösterdiği tepkiler açısından önemli birtakım farkların bulunduğunu ortaya koymuştur. Nitekim *barınma yoğunluğu* objektif olarak yüksek bir oran gösterdiği zaman, birey bunu bir sıkışıklık hâli olarak görmeyebilmektedir.²⁹ Söz konusu kavramların işaret ettiği durumu yeterli bir şekilde tahlil edebilmek için bu iki kavrama, *zamanı kullanma yoğunluğu* ve *rol-çatışması* gibi iki kavram ile konutu kullanma ve sahiplenme bakımından, aile ve toplum yapısı içerisinde belli bir yeri, pozisyonu işgal etme mânâsına gelen status kavramı ile bu yer dolaşısıyla *itibar*, *mevki* kazanma mânâsına gelen bir diğer kavramı daha eklemek suretiyle bir sunuş yapmaya çalışalım.

“Alfred Adler, Sosyal Roller ve Kişilik”³⁰ adıyla yazdığımız bir kitapta ayrıntılı bir şekilde belirttiğimiz üzere, belli bir statusa, sosyal yapı içerisinde belli bir yere bağlı olarak ifa edilmiş olan bir rolün diğer bir rol ile çatışması, zaman bakımından bir ayarlama yapmayı gerektirmektedir. İnsan, bu ayarlamaları yapamadığı zaman, yaratılacak çatışma, nevrozluğa varacak kadar önemli kişilik problemleri ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan konut dizaynında çatışmalara vesile olmayacak şekilde bir kullanım zamanının veya aynı mekânı kullanırken ilâve bir zamana ihtiyaç göstermeyecek bir düzen sağlamanın ruh sağlığı açısından önemi büyük olmaktadır. En azından, ruh sağlığının bozulmasına yol açacak bir etkinin bulunmaması gerekmektedir.³¹ Unutmamak gerekir ki, yer söz konusu olmadığı zaman bile, eş zamanda ifa edilmesi gerekli uyumsuz roller ve duygular da, önemli intibak problemleri yaratabilmektedir. Misafir ayrı bir odaya veya “misafir odası” denen yere alınsa bile, ev sahibinin giyinip kuşanıp mutfaktaki işini yüzüstü bırakıp misafirin yanına gitmek zorunda

kılması, rol ifasında bir çatışma durumu yaratacaktır. Bu, sadece, misafiri mutfak gibi bir yerde ağırlamak külfetinden kurtulmuş olma anlamına gelmeyecektir.

Kullanım-kalabalıklığı durumunun, üzerinde pek durulmayan bir uzantısına dikkat çekmek için diyebiliriz ki, aynı şahsın farklı roller ifa etmesinden çok, farklı şahısların aynı mekânı kullanırken ifa ettikleri farklı rollerin çatışması da önemli bir durum yaratmaktadır. Örneğimizde görüldüğü üzere, bir odanın hem mutfak, hem yemek odası, hem çalışma odası, hem de yatak odası olarak kullanılmak istenmesi, anne yemek hazırlarken, kap kacak yıkarken babanın bir iş yapmak, televizyon seyretmek veya uyumak istemesi; büyük kız yüksek sesle ders çalışırken, küçük kızın kitap okumak veya uyumak istemesi, yaratılmış olan kullanım-kalabalıklığından çok daha önemli olan, G. Evans ve arkadaşlarının³² tespit ettiği türden bir ana-baba-çocuk çatışmasına ve bir stres'in yaratılmasına yol açmaktadır. Önemli bir eşya olan masanın birkaç işe birden hizmet edecek şekilde kullanılıyor olması, anneye mutfak tezgâhı, babaya ve çocuklara çalışma masası ve de yemek masası olarak kullanılmak istenmesi ise, çatışmayı daha da arttırıcı bir unsur olmaktadır. Babanın yapmak istediği iş masanın üzerine yayılmışken, annenin yemek vaktinin geldiğini söylemesi; çocuklar okul ödevlerini bitirmeden sofrayı kurma çalışmalarının başlaması veya bir kâğıdın kaybolması veya bir kitabın lekelenmesi, aile bireylerinin birisi divan hâline getirilmiş yatağın üzerinde otururken öbürünün yatmak istemesi, bazen gürültülü kavgalara bile yol açmaktadır. Bu gibi durumlarda Japonların, mekânı geçici sınırlamalarla parçalayarak kullanım-kalabalıklığını en az problem yaratacak şekilde çözmeye çalışmış olmaları veya "İnsanca Yaşamak İçin Şehir ve Konut"³³ adlı kitabımızda, L. Corbusier başta olmak üzere çeşitli Fransız mimar, mühendis ve desinatörlerinin teklif ettiği çözüm yolları, iç mimarlarımıza ve mimarlarımıza önemli ipuçları verecektir.

Çok birimli yüksek binalarda, apartmanlarda yaşarken kalabalıklıktan ve kalabalıklıkla birlikte giden gürültüden kaçmak çok güç olduğu hâlde, özellikle bahçeler içerisinde inşa edilmiş eski şehir ve kasaba evlerinde bu mümkün idi; ne yazık ki, bu imkânın bugün ancak köy evlerinde bulunabileceğine şahit olmaktayız. 1950-1953 yıllarında yaptığımız bir sosyal araştırma sırasında, o gün için Kızılcıhamam'a bağlı bir dağ köyü olan Çatak'ta gördüğümüz üzere, misafir kabul edilen ve konak çekilen (köyce yatacak yer ve yiyecek temin edilen) özel ve kamusal köy odalarının yanında, evlerde de girişlere en yakın yerlerde veya alt katlarda misafir kabul edilen odalar bulunurdu. Misafirler buralarda ağırlanırlar ve yatırılırdı. Bu tür kültürel uygulamalar, haremlik selâmlık uygulamaları, kalabalıkla eş değerde bir kavram olan mahremiyet ile daha yakından ilgili bulunmakla birlikte, ev içi kalabalıklığın üstesinden gelmenin bir yolu olarak da benimsenmiş ve kalıplaştırılmıştır. Kullanım-kalabalıklığının etkisini azaltmak üzere hareketli birimlerle yapılmak istenen düzenlemelerin dışında, Japonların ve Meksikalıların benimsedikleri bazı değişik yollar da, onları hem kalabalıklıktan kurtarmaya, hem de mahremiyetlerini korumaya yönelik olmaktadır. Geniş oturma alanlarına sahip olunan Amerika Birleşik Devletleri'nde evlerde büyük davetlerin verilmesi mümkün olduğu ve bundan hoşlanıldığı hâlde, konutlarının veya evlerinin küçüklüğünden dolayı Japonlar misafirlerini bir restoranda ağırlamayı tercih etmektedirler. Kalabalık bir hayat yaşanmakta olan Meksika slumlarında (sefalet mahallelerinde) ise, mahalle sâkinleri, görüşmek istedikleri kimseleri kutsal bir mekân olarak kabul ettikleri evlerinin dışında, müştereken kullanılan bir alana çağırarak ahabaplık etmektedirler. Bu durumda, Richard Brislin'in ifade ettiği üzere,³⁴ kalabalıklık duygusunu azaltmaya ve mahremiyete ulaşmaya çalışırken, örnek ailemizde olduğu gibi, yaşanmakta olan güçlüğün üstesinden gelebilmek için gerekli olan kontrol mekânizmalarının bulunmaması hâlinde ya-

şanan psikolojik durum, güçlüğü artırmada etkili olmaktadır. Calhoun'un hayvanlar üzerinde yaptığı araştırmalarda görüldüğü üzere, canlının patolojik bir hâl yaşamasına sebep olmaktadır.

Kullanım-kalabalıklığı kavramı bizi, *mahremiyet* ile birlikte *kişisel alan* veya *mekân* (personal space)³⁵ ihtiyacı denen birbiri içine geçmiş iki kavrama götürmektedir. Sosyolojik, kültürel antropolojik ve insan kişiliğine yaptığı etkilerden dolayı sosyal psikolojik açıdan çeşitli araştırmalara tâbi tutulmuş kavramlar olarak mahremiyet ve kişisel alan, hemen bütün kültürler için önemli bir psikolojik ihtiyaca cevap veren birer *kültürel ünersaldır*. Susan Kent tarafından 77 ülkeyi kapsayacak şekilde yapılmış olan karşılaştırmalı bir kültür araştırması,³⁶ sosyo-politik tabakalanmaya, mertebelenmeye, hudutları kesin şekilde belirlenmiş bir iş bölümüne veya ekonomik ihtisaslaşmaya dayalı faaliyet alanına ve farklılaşmış kültürel faaliyetlere sahip bulunan toplumların, bu tarz bölünmelere uygun ayrı faaliyet mekânları tahsis etmiş olduklarını ve bu durumun, hem farklı kültürel materyalin kullanımına, hem de buna cevap verecek bir yapıli mekâna, mimarî bölünmeye yol açtığını ortaya koymuştur. Bir grubun sosyal ve politik bakımdan daha fazla büyümeye uğramasıyla veya karmaşıklaşmasıyla, mekân kullanımının ve mimarînin bundan fazlasıyla etkilenmiş olduğu ortaya çıkmakta, böylece insanın ve toplumların hayatında mekân kullanımının ve bu yolla sağlanacak olan dolaylı mahremiyetin önemi de çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Çok çeşitli ve ayrıntılı araştırmalara tâbi tutulmuş olan mekân kavramlarının incelenmesi konusunu kısmen başka yazılarımızda yapmış olduğumuz için,³⁷ bu yazımızda kısıtlı ve dolaylı bir sunuş yapma yolunu tercih edeceğiz.

Şu kadarını söyleyelim ki, verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, *mahremiyet*, insanların bazen başkalarının kendisine ulaşmasını, bazen de kendisinin başkalarına ulaşmasını düzenleyen veya bazen kendisini *arzu*

edilen, bazen de *sağlanan*, *başarılan mahremiyet* şeklinde ortaya koyan bir sosyal etkileşim aracıdır. Bu, insanın, istediği veya gerektiği zaman yalnız kalabilme, gözlerden uzak olabilme imkânına sahip olabilmesi; Lindesmith ve Strauss'ın³⁸ belirttiği üzere, insanın yeniden kuvvet toplaması, geçmiş olayların anlamı üzerinde düşünmesi ve plânlar yapması, kendi başına çalışabilmesi demektir. Bunu, insanın, mahremiyete sahip olma ayrıcalığı olarak nitelemek mümkündür. Çok az mahremiyete sahip olmanın yanında, sosyal hayvanlar üzerinden verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere, çok fazla mahremiyete sahip olmanın da kişilik açısından gerginlik yaratmakta olduğunu göz önünde bulunduracak olursak, gerek konut içerisinde ve çevresinde, gerekse büyük toplum söz konusu olduğunda, yapıli mekânın birinci dereceden sorumlusu olarak mimarın ve uygun mimarlık tarzlarının bu işte büyük bir etkisinin bulunduğu açıktır.

Bununla birlikte, bir mimarî ve dizayn ustası olan Clifford B. Moller ile birlikte söyleyecek olursak, çoğu zaman ekonomik hareket etmek, mahremiyet kaygısını gölgelemektedir. Böylece şehir konutlarında balkonlar ve dışarı ile temas sağlayan diğer özel yerler, başka insanların balkonlarına veya sokağa açılmaktadır. Çoğu zaman konut birimleri o şekilde düzenlenmiştir ki, iç alanlar bile bireye yalnız başına kalmak ve yeni bir kuvvet kazanmak imkânı vermemektedir. Bu bakımdan mimarların, mimarî mekânlar aracılığı ile mahremiyet ve ilişki kurma ihtiyacını etkiledikleri sürece, bireyin genel rahatlık duygusu ve toplum karşısında takındığı tavır bakımından büyük bir sorumluluğu bulunacaktır. Nitekim, yapıli çevre ile doğrudan doğruya ilişkili olduğu için, mahremiyet ve karşılıklı etki dengesi ve mekânın psikolojik anlamı, hiçbir yerde, bireylerin ve grupların karşılıklı etkisini sınırlandırma ve kontrol etmede; aile grupları içerisinde kişilerin mahrem karşılıklı etkilerini, komşu bireyler ve aileler arasındaki temasları, iş çevrelerindeki karşılıklı etkileri, aralıklı olarak meydana ge-

len toplantıları, vs. kontrol etmede bu derece göze çarpıcı şekilde etkilemiş değildir. Ne var ki, konut olarak veya ticaret yeri ve resmî daire olarak kullanılan binalar, insanlar arasındaki karşılıklı etkileri hiç şekillendirmeyecekmiş gibi veya sanki bu karşılıklı etki, ruh sağlığını önemli ölçüde etkilemeyecekmiş gibi inşa edilmişlerdir.³⁹

Harvard Üniversitesi Psikiyatri servis şefi Graham B. Blaine, Jr'ın belirlediği üzere, insan tabiatını derinlemesine anlamış ve bu bilgisini müstesna bir mimarî maharetle birleştirmiş ender kişilerden birisi olarak Moller, kitabında açıklamalarına şu şekilde devam etmektedir: Mimarî, son derece büyük psikolojik hassasiyetler göstermeyi gerektiren bir sanattır. Böyle bir hassasiyet gösterilmeyecek olursa, gerçekten sağlık şartlarına uygun bir çevre yaratmada teknik maharetimiz ve estetik anlayışımız pek fazla işe yaramayacaktır. Daima bireyin düzen, mahremiyet, başkaları ile ilişki kurma, kendine değer verme, dengeli gayelere ulaşma, vs. gibi temel ihtiyaçlarını anlamaya çalışmalıyız. Aynı zamanda mekânî çevrenin bütün bunlarla ne gibi bir ilişkisi olduğunun da bilincine varmalıyız. Bu anlayış bizi “sosyolojik hassasiyet” diyebileceğimiz bir çabaya götürmeli; bireyler ve gruplar arasındaki karşılıklı etki kalıplarının mimarî çevreden ne derece etkilenmiş olduğunu anlamak üzere plâncıyı sürekli olan bir çabaya sevk etmelidir. Bu bakımdan plâncının, bu kalıpların nasıl oluyor da bir yandan kişisel tatminlere ve halk sağlığına, diğer yandan kişisel engellemelere ve toplum içi bozukluklara yol açtığını anlaması gerekmektedir. Ne var ki, yapılmakta olan hatalar, 1) karşılıklı etkinin ruh sağlığımız için olan önemini anlayamamak, 2) bu karşılıklı etkiyi düzenlemede mimarî mekânın önemli rolünü kavrayamamak, 3) plâncıların güvenebileceği ve dayanabileceği bilgilerin mevcut olmaması gibi belli başlı üç sebepten ileri gelmektedir.⁴⁰

Hemen belirtelim ki, Moller'in ifade ettiği bilgi noksanlığı, bu şekilde sürüp gitmemiştir. Yeni ve verimli birer ihtisas alanı olarak, özel-

likle 1960'lı yıllardan bu yana çevre sosyolojisi, çevre psikolojisi ve insan ekolojisi alanlarında yoğun ve kontrollü saha araştırmaları ve laboratuvar çalışmaları yapılmaya başlanmıştır. Bu alanda çalışan sosyal bilim adamları, Amerika Birleşik Devletleri'nde EDRA olarak bilinen Çevre Dizayn Araştırması Derneği (Environmental Design Research Association) ile yakın bir ilişki kurmaya, bu kuruluş içerisinde yer almakta olan mimar, içmimar ve diğer profesyonel meslek erbabı ile birlikte çalışmaya, birbirleriyle fikir alışverişi içinde bulunmaya başlamışlardır. Bu sayede de, kalabalıklık, yoğunluk gibi kavramların yanında, Edward Hall ve Robert Sommer tarafından geliştirilmiş olan kişisel alan (mekân), mıntıka (territory) veya mıntıka belirleme kavramlarının mimarları ve mimarîyi etkilemeye, gerçekleştirdikleri dizaynlarda bu kavramların içeriğini hesaba katmaya; gene bu sayede de, Irwin Altman başta olmak üzere, birçok sosyal bilim adamının yaptığı araştırmalarla mahremiyet, yaşlı kimselerin ihtiyaç duyduğu şeyler, özel bina tipleri ve benzeri konularda ortaya koydukları bulgulardan yararlanmaya başlamışlardır.⁴¹ Ülkemizde mekân üzerinde yapılmış olan maddî değişikliklerin birçok hatalar içerdiğini düşünecek olursak, bu bilimsel alış-veriş tarzından bizim de yararlanmamızın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Biyolojiden alınmış ekoloji kavramı gibi, kişisel alan veya mekân kavramı da gene biyolojiden mülhem olarak kullanılmaya başlamıştır. Ethologların ve zoologların yaygın olarak işlemiş oldukları bu kavram, bazen mıntıka kavramıyla aynı mânâda veya onun yerine de kullanılır olmuştur. Bununla birlikte aralarında önemli diyebileceğimiz bir fark da bulunmaktadır. Bu kavramlar, Stokholm Üniversitesi psikoloji profesörlerinden David Katz'ın, insan davranışlarının temelinde yatan süreçleri ortaya koymak için 1937 yılında kaleme aldığı “Animals and Men” adlı kitabıyla psikolojiye maledildikten sonra da gündemde kalmayı sürdürmüştür. Robert Sommer,⁴² kişisel alan

kavramının veri tabanına alındığı 1970 yılından 1999 yılına kadar geçen 29 yıl boyunca 873 makale ile kitapta ve 233 tez çalışmasında yer almış olduğunu ve bu rakamlara daha önceki çalışmalar ile Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada dışında diğer ülkelerdeki çalışmalarının dahil edilmemiş olduğunu; kavramın dizayn alanında, eğitimde, hükümetlerin belirlediği standartlarda ve mahkemelerde kullanılır hâle gelmiş olduğunu söylemektedir. Tekrar ifade edecek olursak, bu kavramın en belirgin şekilde kullanılmaya başlamasını ve yaygınlaşmasını Robert Sommer'in (1959)⁴³ ve E. T. Hall'ın (1959, 1966)⁴⁴ yayımladığı kitaplara ve "Proxemics" yazısına borçluyuz.

Kavramı, verdiğimiz örnekler açısından belirginleştirmeye çalışacak olursak, bu, insanın gözlerden uzak olabilme, geçici de olsa kendine mahsus bir yere, *kişisel bir alana*⁴⁵ sahip olma ihtiyacını duyması demektir. Bir benzetme yaparak söyleyecek olursak, bu, hayvanlar âleminde idrarla veya herhangi bir salgı ile sağlanmış, canlının "benimdir" dediği *bir mîntıkaya* veya onun içerisinde sahip olduğu, yuvasının bulunduğu *kişisel alana* sahip çıkması demektir. Hayvanlar gibi insanoğluda, bu alanı *korumak* için gerekeni yapmayı, Oscar Newman⁴⁶'ın bir deyimini kullanacak olursak, "savunulabilir" veya "korunabilir" alanlar yaratmayı, bununla mahremiyetini ve güvenliğini sağlamayı kendisi için gerekli görmektedir. Bu imkânın sağlanmaması durumunda insanlar, bir kullanım-kalabalıklığı ve rol-yoğunluğu yaşamakta; kendilerini, güvenlikleri zedelenmiş, rahatsız, engellenmiş hissetmektedirler ve dolayısıyla dışarıya karşı olduğu kadar, içeriye, kişiliğe yönelik tecavüz-kâr davranışlarda bulunmak ihtiyacını duymaktadırlar. Durumun üstesinden gelebilmek için, psikiyatrinin, özellikle de psikanalizin ruhi süreçlerinden *bloklama*, *duyarsızlık* ve *duruma yabancılaşma* dediğimiz süreçleri işletme ihtiyacı duymaktadırlar. Nitekim bir insan, yaşadığı yerde, bir aile veya hane bireyi olarak, havaya ihtiyaç duyduğu zaman pencere-

sini açabilmeli veya sesten rahatsız olduğunda penceresini kapayabilmelidir. Evin içerisindeki gürültüden veya şamataadan kaçıp benim diyebileceği bir mekâna sığınabilmelidir. Kendi köşesinde rahatsız edilmeden uyuyabilmeli, sevdiği bir işle veya hobiyle uğraşabilmelidir. Daha kapsamlı bir ifade ile, kalabalığın etkisinden kurtulmayı sağlayacak belirli bir mahremiyet düzeyine sahip olabilmelidir. Bununla birlikte içinde yaşadıkları kültürün etkisi ile benimsedikleri sosyal değerler dolayısıyla insanların sergiledikleri *uyum*, mahremiyet ve kişisel alan, kullanım-kalabalıklığı ve rol-yoğunluğu konularının insanlar üzerinde yapmış olduğu etkinin önemine gölge düşürmektedir. Söz konusu durumun yarattığı stresin onları neden bu kadar sinirli yaptığını, nevrotik bir eğilime sahip oldukları zaman da, bu eğilimin neden çok daha belirgin bir hâle geldiğini bilemez duruma sokmaktadır.⁴⁷

Konuya daha geniş bir açıdan baktığımızda, *sosyal rolün* bir yan ürününün bulunduğunu görmekteyiz. Konutun ve içinde yer aldığı geniş mekânın, ailenin ve kişinin *itibar kazanma*, toplum içerisindeki yerini pekiştirme veya yükseltme bakımından *sosyal mevki edinme*yle yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Bonnie Loyd'un⁴⁸ haklı olarak, yazısının hemen daha başında belirttiği üzere, özellikle *ev sahibesi rolü*, bir erkeğin eşi ve anne olmanın yanında başka şeyleri de kapsamış olduğu için, kadın, aile için büyük bir sosyal ve *kültürel status* ve *aynileşme* sembolü olan yuvanın bakımlı bir durumda bulunmasını, hattâ pek çok Batılı kadının yaptığı gibi, mahallesine sahip çıkmayı da vazife edinmektedir. Kadın, ilgili rol davranışlarını yerine getirdiği zaman, ev sâkinleri indinde de, ahabap, arkadaş grupları içerisinde ve mahallesinde de, kendisine ve ailesine bir sosyal itibar kazandırmaktadır. Bu ise bireyin grup içerisinde yerini bilmekten, aynı zamanda kendi arkadaş ve ahabaplarıyla mahalle sâkinlerinin de bunu bildiklerini ve kabullendiklerini bilmekten kaynaklanan ev sahipliği rolünü hakkıyla yerine getirmiş olduğundan dolayı,

konut üzerinden belli bir saygı ve hayranlık duygusu yaşamasına ve bir güvenlik duygusu geliştirmesine sebep olmaktadır.

Evin veya konutun içinde yer aldığı binanın büyüklüğü, dış güzelliği, içinde yer aldığı yeşil alan, hoş bir manzaraya bakar olması, içinin süslemeleri ve çeşitli eşyalarla ne şekilde donatıldığı, hizmet edenlerin sayısı, kılık kıyafetleri, evin hanımının ev sahibesi olarak özellikleri, ev sahibinin ise işgal ettiği status'tan (pozisyondan) dolayı kazandığı *resmî* (formel) *prestij* ile ailenin bir mahalle sâkini olarak yaptıkları olumlu davranışlardan dolayı sağladıkları, *gayriresmî prestij*'in⁴⁹ yanında konutun oturulacak, misafir ağırlanacak münasip bir yerinin bulunmaması, oturma odasının aynı zamanda mutfak gibi kullanılmakta olduğunu gösteren belirtilerin bulunması, mutfak eşyalarının açıkta durması veya evin dağınıklığı, düzensizliği gibi bir durum söz konusu olduğunda ve misafirlerin bu iki durumu bir sosyal mevki belirtisi olarak gördükleri zaman, ev sâkinleri bundan olumlu veya olumsuz şekilde etkilenecekler, ya bir prestij kazandıklarını yahut da bir prestij kaybına uğradıklarını düşüneceklerdir. Olumsuz duygulara ve düşüncelere kapıldıkları zaman ya kendilerine çeki düzen vereceklerdir, yahut da *aşağılık duygusundan* kurtulabilmek için mahalle ile birlikte ev değiştirmek dahil olmak üzere, her türlü ekonomik ve sosyo-kültürel davranışta bulunmayı ve çeşitli külfetlere katlanmayı kaçınılmaz bulacaklardır. Kişiliklerinin, kendilerine güvenlerinin bundan zarar görmesini önlemeye çalışacaklardır. Anlaşılabileceği üzere, bir konut ve yerleşme yeri söz konusu olduğunda, sâkinlerinin dolaylı yönden kazanmış oldukları itibar,⁵⁰ önemli bir ruh sağlığı kaynağı olarak, onların *kendilerine saygılarını ve gururlanmalarını* (self-esteem) sağlayacaktır.

Özellikle istilâ ve *yer değiştirme* denen ekolojik süreçlerin etkisi ile iş yerlerinin ve oturma alanlarının (konut alanlarının) düşük zevklere ve karışık kullanıma açılmış olması hâlinde, bu gibi yerlerden daha itibarlı yerlere kaçış, in-

sanların hayatında önemli ekonomik, kültürel ve psikolojik etkilenmelere sebep olmaktadır. Burada evin, konutun kendisinden çok, içinde yer aldığı geniş mekânın etkisi önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim, tanıdığım bir aile daha itibarlı bir semte taşınmak için, İstanbul-Cağaloğlu'nda ferah bir semtte ve ferah bir konutta otururken, itibarlı oturma alanlarından birisi olan Nişantaşı'nda, ön cephesi karanlık ve yüksek apartmanların bulunduğu dar bir sokağa bakan, arka cephesi ise balkonları lüksüz eşyalarla dolu, iç karartan binaları gören bir apartmanın zemin katına taşınmıştı. Bu dairenin pencerelerinde bulunan tül perdeler evi daha da karanlık bir hâle getirmişti. Küçük bir antre, aynı zamanda yemek odası vazifesi görmekte idi. Dar uzun bir koridor üzerinde birisi misafir, diğer ikisi yatak odası olarak kullanılan üç oda, yeni yetme kızların yarattıkları dağınıklık yüzünden dolaşım sıkıntısına sebep olmaktaydı. Ailenin daha fazla kira ödeyerek, daha küçük ve güneş görmeyen bir konuta taşınmak ihtiyacı duyması, sağlıkları açısından zararlı olsa da, kendilerine saygılarını ve gururlanmalarını güçlendirmiştir; artık kızlar okula giderken uzun bir yol katetse de nerede oturduklarını gururlanarak arkadaşlarına söyleyebilmişler, açık veya kapalı olumsuz tepkilere karşı, sosyal mevkilerini bu yolla güçlendirip kuvvetlendirmişlerdir. Evlerine arkadaş davet eder hâle gelmişlerdir.

Tekrar belirtecek olursak, *verilmiş ve kazanılmış status*'un insanlar üzerindeki etkisi büyük olmaktadır. Bir kenar mahallede şehrin kötü şöhretli bir semtinde, İstanbul'da Yüksek Kaldırım'da, Ankara'da Bentderesi'nde veya İstanbul'da Karagümrük, Samatya, Kasımpaşa ve Ankara'da Altındağ gibi itibarlı olmayan semtlerde oturanlara karşı başkaları tarafından takınılmış olan küçümseme tavrı, buralarda oturanlarda içten duyulan bir tatminsizlik duygusunun gelişmesine, kendilerine olan saygılarının azalmasına veya gururlarının rencide olmasına sebep olmaktadır. İnsanın psikolojik sağlığı açısından bakıldığında duyulan eziklik,

bireyin kendisine olumsuz bir değer biçmesine sebep olmaktadır. “Köpeği mandıradan, kızı ise bir ağa evinden al” diye bir deyimimiz bulunmaktadır. Birçok aile özellikle kızlarını itibarlı bir aileye gelin olarak vermek istediği zaman, içinde oturdukları konut ile bu konutun içinde yer aldığı semtin, amaca ulaşmada son derece büyük bir etkisi olduğunu bilir. Pratik açıdan bakıldığında, şehir yöneticilerinin, şehir mekânı üzerinde *kendiliğinden oluşma* veya *yeniden yerleştirme hatası* yüzünden yaratılmış olan mekânî ayrımcılığın (segregasyonun) insan ilişkilerini bozmakta olduğunu bilmeleri gerekir. İnsanoğlu, mahremiyetinin ve güvenliğinin sağlandığı, övünebileceği bir mahallede oturmuş olduğundan dolayı psikik bir kazanç sağladığı zaman, evi ve semti ile *aynileşebilmekte*; *kolektif bir aynileşme* yaşamaktadır.⁵¹ Hangi evde ve mahallede oturduğunu gururlanarak söyleyebilmektedir. Yer değiştirme ihtiyacını duymadığı sürece, çevre psikolojisi alanında yapılan araştırmaların belirlediği üzere, uzun bir süreden beri davranışlarına şekil vermiş olan bu yapılı çevre, sonunda onun kişiliğine de şekil vermekte önemli bir faktör olma özelliğini kazanmaktadır.

Çalışmanın ve kendi kendini geliştirmenin ön şartı olarak, konutun, insanoğlunun huzur ve rahatını sağlaması gerekmektedir. Ayrıca konutun meyhane, kahvehane, diskotek, bar gibi yerlere gereğinden fazla gitme alışkanlıklarını kazandıracak, dolayısıyla içki, kumar, vs. gibi kişiliği olumsuz yönde etkileyecek ve ailenin birliğine ve mutluluğuna zarar verecek alışkanlıkların gelişmesine vesile olacak mekânî şartların giderilmesine de yardımcı olması gerekmektedir. Konut, insanın kendisini dışarıya atmasına meydan vermeyen, insana yaraşır bir şekilde gelişmesini sağlayan, ayrıca dışarıdaki hayatın gerginliklerini giderecek şekilde ışık, renk,⁵² ısınma, ses yalıtımı, korunma, dekorasyon, vs. bakımından uygun bir atmosfer sağlayan bir mekân olduğu zaman; her şeyden önemli olarak, uygun bir dizayn ile aile

içi ilişkileri iyiye doğru götüren, aile bireyleri arasında gerginliklerin, çatışmaların yaşanmasına meydan vermeyen, aile bireylerinin hayat sahalarını mümkün olduğu kadar birbirinden ayırmalarına imkân veren, onlara kişisel kullanım alanı sağlayan bir fizik ortam sağladığı zaman, insanoğlu onunla *aynileşmektedir*. İnsan ancak o zaman daima hatırlayacağı böyle bir konutun kendisine *psikik bir kazanç* sağlamış olduğunu düşünecektir. Böyle bir cognitive yaşantı ise onun kişiliğini etkileyecektir. Olumlu bir etkinin bulunmadığı zaman ise, bir başka yazımızda belirttiğimiz üzere,⁵³ özellikle de yıktırılan, mimarî ödüllü Pruitt-Igoe halk konutu projesinde olduğu üzere, bireyler, bu massive kütle içerisinde yaşarken hiçbir aidiyet duygusu duymayacaklardır.

Ailenin, kapısını kapadığı zaman, istediği türden bir mahremiyete kavuşması, evinde tam anlamıyla hür ve bağımsız olması; kendini tamamen serbest hissetmesi; komşusunu görmekle birlikte, sestem, gürültüden, dolayısıyla komşular arası çatışmalardan uzak şekilde yaşama imkânına kavuşması; buna karşılık ailenin gereğinden fazla tecrit edilerek *kalabalık içerisinde yalnızlık* duygusuna kapılmaması, bu yüzden bir stres yaşamaması; bir “sosyal veya ‘politik’ hayvan” olarak, komşularıyla olumlu ilişkilerde bulunmasını sağlayacak koridor, sahanlık, antre, avlu, bahçe hattâ sokak düzenlemeleri yolu ile birbirlerine karşı olumlu tavırlar takınmalarını sağlayacak bir dizayna sahip olması, kurulmuş olan ilişkilerden gururlanmalarına ve bundan bir psikik kazanç sağlamalarına imkân verecektir.

1950’lerden bu yana hastanelerde, iş yerlerinde, evlerde ve bir bütün olarak şehirlerde yapılan araştırmalar, bu mekânların insanların ruh hâllerini, zatî imajlarını (self-images) ve dış davranışlarını nasıl etkilemiş olduğunu çok açık şekilde ortaya koymuştur. Dr. Humphry Osmond’un⁵⁴ hastane dizaynı konusunda yaptığı bir araştırma, bugün Ankara’daki Hacettepe Üniversitesi Hastanesi’nde gördüğümüz şekilde, uzun ve sonu gelmeyecekmiş

gibi görünen ve bazen bir uçları kapatılmış olan koridorların hem ruhen hasta olanları, hem de ruhen sağlıklı olanları rahatsız ettiğini, ekseriya endişeyi arttırıcı bir tür idrak (algılama) bozukluğunun gelişmesine yol açtığını, Ankara'daki Atatürk Kültür Merkezi'nde olduğu gibi, büyüklüğü, şekli, uzunluğu ve amacı açıkça belli olmayan mekânların, onlarla herhangi bir tanışıklığı bulunmayan insanlarda, kararsızlık, güvensizlik ve boşluk duygusunun, hattâ bir panik korkunun yaşanmasına sebep olduğunu ortaya koymuştur. W. Ittleson ve arkadaşlarının⁵⁵ bir psikiyatri koğuşunda yapmış olduğu araştırma, hastaların birbirleri ile sürekli temas hâlinde oldukları bir bölümde, bu insanların birbirlerine *yabancı kalma stratejisi* geliştirdiklerini; buna karşılık hastalara mahremiyet imkânının tanınması durumunda, ilişki kurma açısından bir seçmede ve kontrolde bulunma fırsatı yakaladıkları için çok daha sosyal hareket ettiklerini belirlemiştir. A. Baum ve S. Konan'ın⁵⁶ *sosyal ve mekânsal yoğunluğun* psikolojik etkileri üzerinde yapmış oldukları bir araştırma, sosyal yoğunluğu fazla olan bir çevrenin insanları daha az konuşkan yaptıklarını ve onları daha az grup-yönelmesinde bulunmaya sevk ettiklerini ortaya koymuştur.

Baum ve Vallins'in yapmış olduğu bir başka araştırma, kendi banyosu bulunan küçük suitlerde yaşayan öğrencilere nazaran, müştereken kullanılan banyoları ve yemek yeme yerleri bulunan uzun koridorlu kalabalık yurtlarda yaşamakta olan öğrencilerin sosyal bakımdan içlerine kapanık olduklarını, çabalarının bir sonuç vermemesi sebebi ile pasif kalmayı içeren, öğrenilmiş çaresizlik (*learned helplessness*) denen bir davranış tarzı geliştirdiklerini ortaya koymuştur.⁵⁷ Paulus ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir araştırma, hapishanelerde kalabalık arttıkça, disiplin problemlerinin ortaya çıkmaya başladığını, tecavüzkâr davranışların, stres yaşantısının, intiharlarının ve genel ölüm oranlarının arttığını ortaya koymuştur.⁵⁸ Araştırmalar ayrıca, kalabalıklığın (subjektif olarak) nasıl algılandığına veya yoğunluğun hoş bir şey

olup olmadığına bakmak suretiyle, tecavüzkâr davranışın artıp artmadığını da tesbite çalışmıştır. Görülmüştür ki insanlar, kalabalıklığın yapmak istedikleri şeyi ne derece engellemiş olduğuna bakarak, tecavüzkâr davranışlarda bulunmaktadırlar. Bu durum, çoğu zaman kalabalıklıkla birlikte giden gürültü söz konusu olduğu zaman yaşanmaktadır. E. Donnerstein ve D. W. Wilson tarafından yapılmış olan bir araştırma, başlarına geçirilmiş olan kulaklıklar aracılığı ile yüksek şiddette gürültü sinyali verilmiş olan deneklerin, olumsuz bir *hazır olma dönemi* (*negative arousal*) yaşamış olmaları sebebi ile daha fazla tecavüzkâr davranışlar ortaya koyduklarını tespit etmiştir.⁵⁹ Bu durumda, araştırmacılar, tecavüzkâr davranışlara, duygusal yaklaşımların veya hazırlıkların ve kalabalık zeminlerin şekil vermiş olduğu görüşüne varmışlardır.⁶⁰ Şu husus da ortaya çıkmıştır ki, etkileşmeyi kontrol etme yeteneğinin zayıflaması, yüksek mekânsal yoğunluk durumlarından çok, yüksek sosyal yoğunluğun yaşandığı durumlarda ortaya çıkmaktadır. Aristoteles'in önerisini hatırlayarak diyebiliriz ki, psikolojik duyarlılık açısından yalnızlığın, mahremiyetin ve kalabalıklığın ustaca dengelenmiş olması gerekmektedir.

Psikolojik duyarlılık, her obje ve her olay karşısında insanın takındığı tavırların şekil almasına zemin hazırlayan bir psişik süreçtir. Geliştirdiğimiz tavırlar, olumlu diyebileceğimiz bir duygunun eseri olduğu zaman, bizim için bir psikolojik kazanç sağlamaktadırlar.

Daha önce değindiğimiz bir kavram olarak psişik kazanç denen yaşantının ne olduğunu, çoğunlukla, bu derece vahim bir yapılanmaya uğramadan önceki İstanbul ve Ankara'da yaşadığım hayatın bende bıraktığı izlenimlere dayanarak anlatmaya çalışacağım. Bugün için büyük şehirlerde yaşayanlar, *ele aldığımız konular açısından* söylediklerimi, belki de hayal mahsulü psişik kazançlar olarak görecektelerdir. Ama, bir zamanlar bunların, artık insan mutluluğu açısından sakıncalı hâle gelmiş İstanbul,

Ankara ve İzmir gibi büyük şehirlerimizde gerçekten yaşanmış, hayat sahnesinde tekrar canlandırılması çok güç hâle gelmiş, belki kasaba ve küçük şehirlerimizde izlerine rastlayabileceğimiz birer episode olduğunu görecektir. Yaşama-yeri açısından bakıldığında, psişik kazanç, bahçesiyle birlikte insanın içinde yaşadığı ev veya konuttan başlayarak, mahallesini, semtini, yapılı ve yapısız bir mekân olarak içinde yaşadığı şehri, hattâ ülkesinin bütününe içine alan; burada yaşarken ve dolaşırken onu en geniş mânâsıyla rahatsız etmeyen, yabancılaşmadığı bir fizik ve sosyo-kültürel çevreden duyulan hazdır. Konuya önce, konut açısından bakmaya çalışalım.

Gösterilen psikolojik duyarlılık ve bunun sonunda oluşacak olumlu veya olumsuz tepkiler farklı olmakla birlikte, insanı huzura kavuşturacak bir konut, uyuma, dinlenme, koruma, pişirme ve saklama da dahil olmak üzere, yemek hazırlama ve yeme, dışkılama, yıkanma-temizlenme, sevişme, sıcağın, soğuktan, güneşten korunma gibi bedenî ihtiyaçlar da dahil olmak üzere, çeşitli sosyo-kültürel ve psikolojik ihtiyaçlara cevap vermek üzere dizayn ve inşa edilmiş bir iç mekândır. Ancak, bedenî ihtiyaçlarımızı karşılamanın yanında aşağıda belirtilen türden sosyo-kültürel ve psikolojik birtakım ihtiyaçlarımıza da cevap verdikleri sürece psişik kazanç sağlayabilirler.

İstanbul'da doğup büyümüş, hayatının oldukça büyük bir kısmını orada yaşamış benim gibi kimseler hatırlayacaklardır. Bu şehrimizde Anadolu'nun bazı yerlerinde koruma altına alınmış birtakım evler gibi, geniş sofalı, aydınlık, ferah, ya tamamen yahut da büyük kısmı ile ahşap olarak inşa edilmiş evler bulunurdu. Odalar o şekilde düzenlenmişti ki, güneş bir pencereden doğar öbür pencereden batardı. Kış günleri daha fazla güneş alır; yazları ise, güneş tepeden geçtiği için pencerelerin kenarından sınırlı geçirdi. Ev veya konut, evi yaptıranın zevkini, inşa edenin ise maharetini yansıtır. Evlerde pencereler arasında, çepeçevre yerleştirilmiş, üzerinde ev sahibi hanımın

ince zevkini yansıtan örtülerle bütünleşmiş sedirler vardı. Pencereler, dışarıya doğru çıkıntı yapmış cunbalar sardunya, küpe, karanfil, ıtır ve fesleğen türünden çiçeklerle donatılırdı. Evin arkasında ve önünde mutlaka bir bahçe veya taşlık denen bir avlu bulunurdu. Pencerelere kadar tırmanan asmalar, mor salkımlar, hanım elleri ve sarmaşık gülleri insanlara tabiatın içinde yaşama imkânı verirdi. Sâkin gün ve gecelerde ağaçlara tünemiş kuşların sesleri duyulurdu. Fırtınalı ve rüzgârlı gecelerde ağaçların çıkardığı uğultu, camlara çarpan dalların ve yağmurun sesi ve sabahleyin uyanınca gece yağın yağmurun çiçeklerin ve ağaçların üzerinde bıraktığı tatlı ıslaklığı görürdünüz. Bugün Türkiye'nin pek çok yerinde görüldüğü üzere yağmur sele dönüşmeden, beton bir tabaka ile kaplanmamış toprak tarafından emilirdi.

Ne var ki, bütün bu insana yaraşır güzellikler, şehirlerimizde ve büyük şehirlerimizde hızlı şehirleşme, bilgisizlik, rant peşinde koşma, kanunlara nizamla riayetsizlik yüzünden yavaş yavaş kaybolup gitti. Şehirleşmenin hızı dolayısıyla, yerli şehirli halk *gelenleri şehirlileştiremedi* ve incelmüş şehir kültürünün sürekliliğini sağlayamadı. İnce zevkler yerini kaba zevklere bıraktı. Bu hayıflanmam, eskiye dönmeyi değil, psişik kazanç açısından bir özlemi ifade etmektedir; bugünün şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun evler veya konutlar yaparken, tabiatın kopmuş olan şehirli insanın tekrar tabiat içinde yaşamasını ve dolaşmasını temin etmeye yönelik iyi niyetli bir yaklaşımı ifade etmektedir. Eskiden İstanbul'un bazı semtlerinde çınarlı mahalle kahveleri vardı. Bu gibi yerlere sadece erkekler giderdi. Devâsâ çınar dallarının altına masalar konur, üzerlerinde küçük semaverler kaynar, nargileler fokurdatılırdı. Bunların yanında kadınlı erkekli gidilen mesire yerleri de vardı. Eski İstanbul cihetinde Çırpıcı, Cevizlibağ adıyla anılan, Takyeci'de ve Topkapı Maltepesi'nde, şimdi fabrikaların istilâsına uğramış numune bağları ve aile bahçeleri vardı. Anadolu Yakası'nda ise Göksu, Kuşdili Çayırı ve benzeri yerlerde aileler tabiatın kâm alma

imkânına sahiptiler. Korular, ağaçların arasında kaybolmuş köşkler; muslukları koparılmamış, suları akan çeşmeler, insanları tabiata yaklaştırmakta idi. O köşkler ve bahçeler, o korular ve mesire yerleri bugün yok edilmiş olsa da söz konusu ettiğimiz o çınarlı bahçeleri, sayılarını çoğaltarak modernize edip, kadın-erkek ayrımı yapmadan ailelerin gidebileceği yerler hâline getirilebilir, mesire yerlerini tekrar canlandırabilir, mahalle ve semtleri Le Corbusier'nin⁶¹ *ışıklı şehirde* veya binaları tabii çevrenin bir uzantısı olarak gören Frank Lloyd Wright'ın, Ebenezer Howard'ın *Bahçe Şehri* ile benzerliği bulunan *Broadacre Şehir*'inde olduğu gibi, tabiatla ilişkisini koparmadan inşa edebilir veya gerçekleştirebilirdik; ütopyk bir yaklaşımı ifade etse de, benzer bir anlayışla yeniden geliştirebilirdik. Le Corbusier, yüksek ve hacimli binalar yaparak, Frank Lloyd Wright ise şehre geniş bir alan tahsis ederek, insanların tabiatla temasını sağlamaya çalışmışlardır.⁶²

Konut, daha önce de işaret ettiğimiz üzere, daima içinde yer aldığı, fizik mekân olarak kendisi ile içinde oturmakta olanlara itibar sağlayan bir mahalle ve şehir çevresiyle birlikte düşünülmesi gereken bir nesnedir. Mahalle ise, büyüklüğü, barındırdığı evlerin veya konutların durumları, sağladığı imkân ve kolaylıkların yerleri ve dağılım şekli ile insanlar arasında etkileşimi, mahalle ile aynileşmeyi, diğer şehirsel alanlarla bağlantı kurmayı sağlamak açısından nisbî değer kazanmış olan, sağladığı sosyal organizasyonla mutluluk vermesi gereken bir mekândır. Gelişigüzel gelişmiş veya kötü plânlaşmış bir mahallede, güzel diyebileceğimiz bir konut bile değerinden çok şey kaybeder. İnsan pencereden baktığı zaman, güzel diyebileceği “bir manzara” görebilmelidir. “Manzara” deyince hiç şüphesiz, göl, deniz, dağ, orman, vs. gibi birçok şehrimiz için ulaşılması imkânsız, fakat birçokları için mümkün olan bazı tabii güzelliklerden bahsetmek istemiyorum. İnsan, evinin penceresinden baktığı zaman ağaçlı, rahatlıkla yüreyebileceği yaya kaldırımları bulunan bakımlı bir sokak göre-

bilmeli; biraz olsun çiçeklere ve kuşlara barınaklık etmekte olan ağaçların varlığına, renk ve biçim bakımından birbirini okşayan bina cephelerine şahit olabilmelidir. Sokağa çıktığı zaman ise bir parka, bir çocuk oyun yerine ulaşabilmeli; arabaların işgal etmediği yaya kaldırımlarından gitmek istediği yere gidebilmelidir. Adları keyfî bir şekilde değiştirilmemiş yollardan, meydanlardan geçerek daha geniş bir çevrede dolaşmak istediği zaman, heykellerle veya anıtlarla bezenmiş, şehir plâncısı K. Lynch'in bahsettiği *imajların*⁶³ yerleştirildiği *zihin haritasında* (mental map)⁶⁴ belirli yerlerde bulunan ferah, geniş meydanlara ve alış-veriş yerlerine ulaşabilmelidir. Bir pastahanede oturup kahve veya çay içip hava alabilmelidir. Bir bakıma insan, mahallesiyle, semti ve şehri ile iftihar edebilmeli hattâ övünebilmeli; hastahanede değil, evinde ölmek isteyen pek çok insanın “Ayağımla girdiğim evden başım önde olarak çıkmak isterim” dediği ev ile aynileşebilmelidir. Ancak o zamandır ki bu mekân, onun için mutluluk ve gurur kaynağı olacaktır; ona yabancılaşmayacaktır; onun için *psşik bir kazanç* sağlamış olacaktır.

Görüldüğü üzere yazımız, içinde yaşadığımız konutlarda kalabalıklığın ve bazı ilgili kavramların bir tanıtımını yaparak sosyolog Robert K. Merton'ın⁶⁵ sosyal bilim disiplinleri arasında iş birliği yapmayı gerektiren bir konu olarak takdim ettiği *konut sosyal psikolojisi* nin ve/yahut tarihî gelişmesi açısından *konut sosyolojisinin*⁶⁶ sınırlı bir alanda olmak üzere tanıtılmasına küçük bir katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Başka bir yazımızda belirttiğimiz üzere,⁶⁷ söz konusu ettiğimiz alanı kısmen kapsayacak şekilde, 1920'li yıllarda Chicago Sosyoloji Okulu mensubu Rober E. Park, Ernest Burgess ve McKenzie tarafından temelleri atılan ve Émile Durkheim Okulu'nun *sosyal morfoloji* adıyla kavramlaştırdığı *insan ekolojisi* veya *şehir ekolojisi*, kısa bir zaman sonra, C. C. Adams'ın elinde nasıl *biyolojik insan ekolojisine*, Juli-

an H. Stewart tarafından *antropolojik insan ekolojisine*, Kurt Lewin tarafından *psikolojik ekolojiye* ve H. H. Barrows tarafından *coğrafi insan ekolojisine* dönüştürülmüş ise, konut sosyal psikolojisi veya sosyolojisi de daha kapsamlı sosyal bilim dalları tarafından benimsenerek kendi bünyeleri içerisine alınmış ve bazen *ekolojik psikoloji* de denen *çevre psikolojisi*, *şehir sosyolojisi* ve *çevre sosyolojisi* disiplinleri içerisinde birer tâli-bilim dalı hâline getirilmiştir. Bugün sayısız bilim adamı hangi bilim dalına mensup olurlarsa olsunlar, bu ana kategoriler altında toplanacak şekilde, insanların *yapılı mekânlardan* nasıl etkilendiğini ve bu mekânlara şekil verirken başta insan ilişkileri, bedenî ve ruhî sağlık konuları olmak üzere, nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunu aydınlığa kavuşturacak çeşitli araştırmalar yapmaktadırlar.

Sosyal bilimlerin ve mimarînin kesişme noktasında bulunan konut alanının, çeşitli sosyal bilim adamlarının yaptıkları araştırmalarla ve teknik adamların yapacakları mimarlık ve mühendislik uygulamalarıyla ortaya koyacakları sonuçlara kritik bir gözle baktığımızda, iş birliği alanları, insan ile bir bütün hâlinde fizik ve sosyal çevresini daha iyi tanımada yardımcı olacaktır. Bu da, insanca ve mutlu bir şekilde yaşamak ve çevresel sağlığa kavuşmak için atılacak en manidar adımlardan birisi olacaktır. Unutmamak gereken husus şudur ki, bu konuyu bilmek bize güç kazandıracaktır. Hemen herkesin yaşadığı fakat şuurlaştıramadığı konut ve yakın çevresi ile ilgili problemler, bu yazımızda ele aldığımız sınırlı sayıdaki kavramın içeriğine bakmakla bile *yapılı çevre* ile olan ilişkilerimizi daha iyi düzenlememize; en azından, içinde yaşadığımız kapalı ve açık mekânlardan daha fazla mutluluk duyabileceğimize olan inancımızı güçlendirmeye ve buralara *yabancılaşmamamıza* yardımcı olacaktır.

Notlar

¹ H. Selye, *The Stress of Life*, New York: McGraw-Hill, 1956; *Stress in Health and Disease*, Woburn,

MA: Butterworth, 1976.

² W.C. Allee, *Animal Aggregation: A Study of General Sociology*, Chicago: University of Chicago Press, 1931; *Cooperation Among Animals*, rev. ed., New York: Henry Schuman, 1951. Ronald H. Waters ve B. N. Bunnell'in *International Encyclopedia of the Social Sciences* (The McMillan Co. and Free Press, 1968) adlı esere yazdıkları "Karşılaştırmalı Psikoloji" isimli yazılarının "Sosyal Davranış" bölümünde, "Hayvan Sosyoloğu W. C. Allee'nin", en basit organizmalarda bile kendiliğinden harekete geçen bir *protocooperation*'ün bulunduğuna işaret ettiğini söylemektedirler (Cilt: 13, ss. 50-60, 58). Ayrıca, kolay bulunabilir bir kaynak olarak, aynı ansiklopedide, "Hayvan Sosyal Davranışı" başlığı altında verilmiş olan "The Field", "Primate Behavior" ve "The Regulation of Animal Populations" adlı üç yazı (Cilt 14, ss. 342-365), hayvan sosyolojisinin ve sosyolojisinin konuları ve yapılabilecek karşılaştırmalar açısından aydınlatıcı veriler sunmaktadır.

³ *Nüfus*, belli bir alan içermeyen, sadece sayısal bir belirleme söz konusu olduğu zaman soyut birey sayısına işaret etmektedir. Bu yazımızda, sınırlı bir coğrafi alanda yaşayan canlıların oluşturduğu bir nüfustan bahsettiğimiz zaman, *populasyon* veya mahalli olana işaret etmek üzere "nüfus kitlesi" terimini kullanmayı tercih etmekteyiz.

⁴ C. Hendrick and S. Hendrick, *Loving, Liking and Relating*, Pacific Grove, CA: Brooks / Cole, 1993. M. Bond, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada gibi endividüalist ülkelerde yaşayan insanların Çin, Tayland ve Hindistan gibi kolektivist ülkelere nazaran ülser, kalp hastalıkları, felç, mide, kolon ve rektum kanserleri gibi stres kaynaklı hastalıklara daha fazla yakalanmış olduklarını söylemektedir (M. Bond, "Chinies Values and Health: A Cultural Level Examination, *Psychology and Health*, 1991, 5, ss. 137-152). J. Golding ve L. Baezconde-Garbanati'nin yapmış olduğu araştırma ise, nüve aile içerisinde yaşamakta olan insanların, kolektivist ülkelerdeki geniş aile organizasyonunun sağladığı desteklerden faydalanamadıkları için, daha çok stres yaşamakta olduklarını ve stres-kaynaklı psikosomatik ve ruhî hastalıklara daha fazla maruz kaldıklarını ortaya koymuştur ("Ethnicity, Culture, and Social Resources", *American Journal of Community Psychology*, 1990, 18, ss. 465-486).

⁵ Ünlü psikiyatrist Karl Menninger'in Aralık 1958 yılında bir endüstri konferansında mimarlara, inşaatçılara ve şehir plâncılarına hitap ederken, temel insanî ihtiyaçlardan birinin başarıyla ilişki kurmak olduğunu; ikincisinin, bizi tatmin eden bir iş yapmış olma, faydalı olma ihtiyacının yaşanmış olması gerektiğini; üçüncüsünün ise insanın kendisine değer verme duygusunun geliştirilmesi

- olmasının lâzım geldiğini söylemiştir. *Sembolik interaksyonist* bir görüş açısından bakacak olursak, bu üç ihtiyaç, aslında interaksyonun kademe kademe gerçekleşmiş sonuçlarına işaret etmektedir (Turhan Yörükân, ed., *Şehirlerin Yenilenmesi Sırasında İş Birliği*, 2. baskı, Ankara: Nobel Yayınları, 2006, ss. 361-362).
- ⁶ John , P. Scott, *Animal Behavior*, Chicago: The University of Chicago Press, 1958, ss. 231-232.
- ⁷ J. J .Christian, "The Pathology of Overpopulation", *Military Medicine* , 1963, 128, ss. 571-603.
- ⁸ J. J. Christian and D. E. Davis, " Endocrines, Behavior and Population", *Science*, 1964, 146, ss. 1550-1560; J. J. Christian, V. Flyger, and D. Davis, "Factors in the Mass Morality of a Herd of Sika Deer", *Cervus Nippon. Chesapeake Science*, 1960, 1, ss. 79-95.
- ⁹ J.B. Calhoun, "Social Welfare as a Variable in Population Dynamics", *Journal of Mammology*, 1957, 33, ss. 139-159; "Population Density and Social Pathology", *Scientific American*, 1962, 206, ss. 139-148; "Space and the Strategy of Life," *Ekistics*, 1970, 29, ss. 425-437; "Death Squared: The Explosive Growth and Demise of a Mause Population", *Proceedings of the Royal Society of Medicine*, 1973, 66, ss. 80 – 88: " Scientific Quest for a Path to the Future," *Populi, Spacial Section*, 1976, vol 3, no. 1.
- ¹⁰ J. B. Calhoun, "A 'Behavior Sink'", Eugene L. Bliss'in editörlüğünü yaptığı *Roots of Behavior: Genetics, Instinct, and Socialization in Animal Behavior* (New York: Harper and Brothers, 1962) adlı eserde, ss. 295-315, 315.
- ¹¹ C. R. Carpenter, *Naturalistic Behavior of Nonhuman Primates*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1964.
- ¹² C. H. Southwick'in yapmış olduğu bir araştırma ("An Experimental Study of Intergroup Antagonistic Behavior in Rhesus Monkeys", *Behavior*, 1967, 28, ss. 182-209), gittikçe artan bir yoğunluğa maruz kalmış Rhesus maymunları arasında tecavüzkârlığın artmış olduğunu ortaya koymuştur; R. Chapman ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir araştırma ("The Effects of Crowding During Pregnancy on Offspring Emotional and Sexual Behavior in Rats", *Bulletin of the Psychosomatic Society*, 1976, 7, ss. 475-477) ile L. Dahlof ve arkadaşlarının yaptığı bir diğer araştırma ("Influence of Maternal Stress on Offspring Sexual Behavior", *Animal Behavior*, 1975, 7, ss. 237- 251), J. B. Calhoun'un bulgularını destekler biçimde, yoğunluğun veya kalabalıklığın farelerde bir üreme yetersizliğine sebep olduğunu; D. Goecker ve arkadaşlarının yapmış olduğu bir araştırma ("Escape Learning Deficit After Overcrowded Rearing in Rats: Test of a Helplessness Hypothesis", *Bulletin of the Psychosomatic Society*, 1974, 3, ss. 54-57) ise, farelerin kalabalık bir şekilde yaşaması hâlinde, kendilerine verilmiş olan öğrenme görevlerinde başansız olduklarını ortaya koymuştur.
- ¹³ A. Baum and P. B. Paulus, "Crowding" (Vol.1, s. 543) ile Gary W. Evans ve Sheldon Cohen'in "Environmental Stress" (Vol. 1, ss. 590-591) adlı yazıları için Daniel Stokols ve Irwin Altman'ın editörlüğünü yaptığı *Handbook of Environmental Psychology* (Malabar, Florida: Krieger Publishing Co., 1991) adlı kitaba bakınız.
- ¹⁴ R. J. Lawrence, "Healty Residential Environments", R. B. Bechtel and A. Churchman'ın editörlüğünü yaptığı *Handbook of Environmental Psychology* (New York: John Wiley, 2002, ss. 404-405) adlı kitapta.
- ¹⁵ O Galle, et al., "Population Density and Pathology. What are the Relationships for Man?" *Science*, 176, ss. 23-30; "Overcrowding, Isolation and Human Behavior: Exploring the Extremes in Population Distribution", Karl Tauber ve James Sweet'in editörlüğünü yaptığı *Social Demography* (New York: Academic Press, 1978, ss. 95-132) adlı eserde.
- ¹⁶ D. Stokols, "The Experience of Crowding in Primary and Secondary Environments", *Enviroment and Behavior*. 1976, 8, ss. 49-86.
- ¹⁷ M. Baldassare, *Residential Crowding in Urban America*, Berkeley: University of California Press, 1978.
- ¹⁸ W. R. Gove, et al., "Overcrowding in the Home: An Emprical Investigation of its Possible Pathological Consequences", *American Sociological Review*, 1979, 44, ss. 59- 80.
- ¹⁹ Sosyal yoğunluk (social density), sabit tutulmuş bir makânda, kişilerin sayısının artmış olmasına; mekânsal yoğunluk (special density) ise, kişi sayısının sabit tutulması durumunda, her şahsın hissesine düşen mekân miktarının azalmış olmasına, bir daralmaya işaret etmektedir.
- ²⁰ D. Stokols, "On the Distinction Between Density and Crowding: Some Implications for Future Research", *Psychological Review* , 1972, 79, ss. 275-277; "Physical, Social and Personal Determinants of the Perception of Crowding", *Environment and Behavior*, 1973, 5, ss. 87-115.
- ²¹ C. M. Werner and I. Altman, "Crowding", A. S. R. Manstead ve Miles Hewstone'un editörlüğünü yaptığı *The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology* (Oxford: Blackwell, 1995, ss. 156-161) adlı eserde.
- ²² Yakın ilişkisi bulunmakla birlikte, bu yazımızda ele almayacağımız bir konu olarak, şehirsel yoğunluğun veya kalabalıklığın yarattığı sosyal problemler

için Turhan Yörükân'ın "Büyük Şehirli Hattâ Şehirli Olmanın Bedeli" (*Türk Yurdu*, 2003, Cilt 23, 196, ss. 8-22) ve "Suça Zemin Oluşturan Yerler Olarak Şehirler veya Büyük Şehirler" (*Bilge*, 2005, Yaz 45, ss. 4-16) adlı yazıları, *Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri* (Ankara: Nobel Yayınları, 3. baskı, 2006) adlı kitabına bakınız.

²³ Çeşitli ülkelerde uygulanan mekân standartları ve bu standartların, yaşanılmaz kabul edilen tasfiye bölgelerinde bulunan konut alanlarının belirlenmesinde nasıl kullanılmış olduğu konusu için, Turhan Yörükân'ın *Konut İhtiyaç Tahmini, Konut Talebi, ve Konut Pazar Analizi* (Ankara: İmar ve İskân Bakanlığı, Mesken Genel Müdürlüğü, 1974) adlı kitabının "Boş Konut Alanları, Konut Alan Standartları ve Barınma Yoğunlukları" (ss. 41-53) adlı bölümü ile, "Konut Kalitesini Ölçme Metodları ve Karma Tasfiye Kustasları" (ss. 77-97) adlı bölümüne bakınız.

²⁴ Son yıllarda, oturma alanlarında yaşanan stres ve bunun üstesinden gelmek için sarfedilmekte olan çabaların türleri, çok büyük bir önem kazanmaya başlamıştır. Terry Hartig ve Roderick J. Lawrence'nin editörlüğü altında "The Residential Context of Health" adıyla yayımlanmış olan bir özel sayı (*Journal of Social Issues*, 2003, Vol. 59, 3), "stress" ve "coping" konusunu ağırlıklı olarak işlemeyi amaçlayan çok sayıda yazıya yer vermektedir. Gary W. Evans, N. M. Wells ve A. Moch tarafından, toplam 63 araştırmaya dayanılarak hazırlanmış ve konumuzu yakından ilgilendirmekte olan "Housing and Mental Health: A Review of the Evidence and a Methodological and Conceptual Critique" adlı yazı da, bu özel sayıda yer almaktadır (ss. 475-500). Ayrıca, konumuzla ilgili olması bakımından, Turhan Yörükân'ın "Yüksek Binalarda Yaşanan Sakıncalı Hayat" (*Bilge*, 2005, Sonbahar 46, ss. 4-12) adlı yazısı ile, daha genel bir açıdan olmak üzere, Howard B. Kaplan'ın "Mental Illness as a Social Problem" adıyla George Ritzer'in editörlüğünü yaptığı *Handbook of Social Problems* (Thousand Oaks, California: Sage, 2004) adlı kitabına yazdığı bölüme (ss. 561-586), özellikle de "Social Stress and Mental Health" adlı alt-bölüme (ss. 567-571) bakınız.

²⁵ Türkiye'de 1950'li yıllardan bu yana, nüve ailenin dışında, diğer yakın akrabaları da kapsayan hane nüfusunda bir küçülmenin yaşandığını görmekteyiz. Bu eğilim, şehirlerimizde, özellikle de, büyük şehirlerimizde büsbütün yaygın bir hâle gelmeye başlamıştır. Şehir toplumumuz, bir sosyal yapı değişikliğine uğrayarak, nüve aileler şeklinde yaşamayı tercih eder olmuştur. Henüz köylü alışkanlıklarını devam ettiren gecekondu aileler

arasında bile, bir sadeleşmenin yaşanmakta olduğunu görmekteyiz. Nitekim 9142 hane üzerinde yaptığımız bir araştırmada bu hanelerde yaşayan yakın akrabaların oranı, sadece % 8.90' dir. Olaya konutlar (gecekondu) açısından baktığımızda, Bursa, Diyarbakır, İstanbul Anadolu yakası, İzmir ve Samsun gecekondu bölgelerinde bulunan 8942 konutta yalnız başına yaşayan hanelerin yüzdesi 78.07'dir (Turhan Yörükân, *Gecekondu ve Gecekondu Bölgelerinin Sosyo-Kültürel Özellikleri*, Ankara: Nobel Yayınları, 3. Baskı, 2006, ss. 111-112, 125).

²⁶ Yeniden yerleştirme ve konut alanında yaptığı araştırmalarla ve yayımladığı *Experimental Designs in Sociological Research* (New York: Harper and Brothers, rev. ed., 1955) adlı kitabıyla sosyolojik araştırma metodolojisine büyük katkıda bulunmuş olan Stuart Chapin, konut sosyolojisine ve sosyal psikolojisine kazandırdığı *kullanım-kalabalıklık* kavramını ilk defa 1938 yılında, "The Effects of Slum Clearance and Rehousing on Family and Community Relationships in Minneapolis" (*American Journal of Sociology*, 1938, 43, ss. 744-763) adlı yazısı ile kullanmaya başlamış ve daha sonraları da kullanmaya devam etmiştir. Chapin, bu kavramın daha kapsamlı bir kavram olan *kalabalıklık* (crowding) kavramından, içinde yaşanan yer, ev veya yuva söz konusu olduğunda daha uygun bir uygulama alanı bulacağını düşünmektedir (F. Stuart Chapin, "The Relationship of Housing to Mental Health", *WHO, Working Paper*, no. 3A, 1961, s. 40). Bu görüşe katıldığımız içindir ki, bu yazımızda, bu kavramı, *dolaşım* (circulation) ve *mahremiyet* (privacy) kavramları da dahil olmak üzere, diğer kavramlarla olan bağlantılarını işlemek suretiyle kullanmaya çalışacağız.

²⁷ William C. Loring, Jr., Pennsylvania'da kırık alanlarda ve kasabalarda yaşamakta olan 517 aile üzerinde yapmış olduğu bir araştırmada, oturdukları evlerden tatmin olma ile mekânın büyüklüğü arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğunu ve tatmin olma duygusunun mekânın büyüklüğü oranında artmış olduğunu tesbit etmiştir. Loring'in çalışmaları ve kavramsal kullanımları için özellikle şu iki yazısına bakınız : W. C. Loring, Jr., "Housing Characteristics and Social Disorganization", *Social Problems*, January, 1956, 3, ss. 160-168; W. C. Loring, Jr., et al., *Community Organization for Citizen Participation in Urban Renewal*, Boston, Mass.: Housing Association of Metropolitan Boston, 1957.

²⁸ *Dolaşım*, konut içerisinde hareket kolaylığı ve serbestliği sağlama bakımından, sıkışıklıkla, kalabalıklıkla, tersine açılan veya kullanım alanını uygun bir şekilde tarayan kapılar gibi, mimarî düzenlemelerin akıllıca yapılmaması ile ve akıllıca

- yapılmış düzenlemelerin ise kötü kullanılmasıyla ilgili olarak, hareketleri zorlaştırıcı, hattâ engelleyici ve ev içi kazalara kapı açabilen düzenlemelere işaret etmek üzere kullanılan bir kavramdır.
- ²⁹ Alan Booth and John N. Edwards, "Crowding and Family Relations", *American Sociological Review*, 1976, Vol. 41 (April), ss. 308-321; Walter Grove, et al., "Over-crowding in the Home: An American Investigation of its Possible Pathological Consequences", *American Sociological Review*, 1979, Vol. 44 (February), ss. 59-80.
- ³⁰ Turhan Yörükân, *Alfred Adler, Sosyal Roller ve Kişilik*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. baskı, 2006. Kitabın üçüncü bölümü, sosyal rollerin sistematiğine ve kişilik üzerinde yapmış olduğu etkilere tahsis edilmiştir (ss. 107-170, özellikle "Rollere Uyuma, Çatışma ve Entegrasyon" alt-bölemlerine bakınız, ss. 137-149).
- ³¹ William C. Cockerham, *Sociology of Mental Disorder*, 7 th ed., Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 2006, s. 186.
- ³² G. Evans, S. Saegert, and R. Harris, "Residential Density and Psychological Health among Children in Low-income Families", *Environment and Behavior*, 2001, 33, 165-180.
- ³³ Turhan Yörükân, ed., *İnsanca Yaşamak İçin Şehir ve Konut*, Ankara: Babil Yayıncılık, 2005.
- ³⁴ R. Brislin, *Understanding Culture's Influence on Behavior*, Fort Worth, Philadelphia: Harcourt Brace and Co., 1993, ss. 82-88.
- ³⁵ "Privacy" ve "personal place" kavramlarının ayrıntılı ve etkin bir incelemesi için Irwin Altman'ın *Environment and Social Behavior: Privacy, Personal Space, Territory, and Crowding* (Monterey, Calif.: Brooks / Cole, 1975) adlı kitabı ile Irwin Altman ve Martin Chemers'in birlikte hazırladıkları *Culture and Environment* (New York: Cambridge University Press, 1984) adlı kitabına bakınız.
- ³⁶ "A Cross-cultural Study of Segmentation, Architecture and the Use of Space"; Susan Kent'in bu yazısı, gene kendisinin editörlüğü altında yayımlanmış olan *Domestic Architecture and the Use of Space: An Interdisciplinary Cross-cultural Study*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1990, ss. 127-152) adlı kitapta bulunmaktadır.
- ³⁷ Turhan Yörükân, "Yitirilmiş Kimliğiyle 'Bestekâr' Denen Sokak", *Kılavuz*, 2005, Sayı 25, ss. 44-48; "Yüksek Binalarda Yaşanan Sakıncalı Hayat", *Bilge*, 2005, Sayı 46, ss. 4-12.
- ³⁸ Alfred Lindesmith and Anselm L. Strauss, *Social Psychology*, New York: The Dryden Press, 1956, ss. 213-217. Ayrıca bakınız: J. Archea, "The Place of Architectural Factors in Behavioral Theories of Privacy", *Journal of Social Issues*, 1977, 33, ss. 116-137.
- ³⁹ Clifford B. Moller, *Architectural Environment and Our Mental Health*, New York: Horizon Press, 1968, ss. 92-96.
- ⁴⁰ C. B. Moller, *aynı eser*, ss. 105-106.
- ⁴¹ D. Comway, ed. *Social Science and Design: A Process Model for Architect and Social Scientist Collaboration and Report of a Conference*, Coolfront Conference Center, Berkeley Springs, WV., 1973; Robert Hershberger'in, "Behavioral-Based Architectural Programming" adıyla Robert B. Bechtel ile Arza Churchman'ın editörlüğünü yaptığı *Handbook of Environmental Psychology* (New York: John Wiley and Sons, 2002) kitabında yer almakta olan yazısı, ss. 292-305, 293.
- ⁴² R. Sommer'in "Personal Space in a Digital Age" adıyla, Bechtel ile Churchman'ın editörlüğünü yaptığı ve 2002 yılında yayımladığı *Handbook of Environmental Psychology* adlı kitapta yer alan yazısı, ss. 647-660, 648.
- ⁴³ Robert Sommer, "Studies in Personal Space", *Sociometry*, 1959, 22, ss. 247-260; *Personal Space: The Behavioral Basis of Design*, Englewood Cliffs, N J.: Prentice Hall, 1969.
- ⁴⁴ E. T. Hall, *The Silent Language* (New York: Doubleday, 1959); *The Hidden Dimension*, New York: Doubleday, 1966; "Proxemics", S. M. Low and D. Lawrence-Zuniga'nın editörlüğünü yaptığı *The Anthropology of Space and Place, Locating Culture* (Malden, MA: Blackwell, 2003, ss. 51-73) adlı kitapta.
- ⁴⁵ Edward T. Hall'in mahrem, şahsî, sosyal ve kamusal alan ve Irwin Altman'ın aslı (primary), fer'i veya tali (secondary) ve kamusal (public) alan ve mîntika kavramlarının kullanılış biçimi için Turhan Yörükân'ın "Yitirilmiş Kimliğiyle 'Bestekâr' Denen Sokak" (*Kılavuz*, Nisan 2005, Sayı 25, ss. 44-48) adlı yazısı ile "Yüksek Binalarda Yaşanan Sakıncalı Hayat" (*Bilge*, Sonbahar 2005, Sayı 46, ss. 4-12) adlı yazılarına bakınız.
- ⁴⁶ O. Newman, *Defensible Space: Crime Prevention through Urban Design*, New York: Macmillan Co, 1972. Savunulabilir alan kavramının bir uygulaması için, Turhan Yörükân'ın yukarıda sözü edilen dergilerde yayımlanmış yazılarına bakınız.
- ⁴⁷ Evdeki aşırı kalabalıklığın olumsuz bir durum yarattığını, gergin sosyal ilişkilere katkıda bulunduğunu söylemekte olan William C. Cockerham, kalabalıklıkla ilgili olabileceğini düşündüğü şizofreni, endişe kaynaklı bozukluklar ile kişilik bozukluklarının şehirselleşen alanlarda çok yaygın bir şekilde bulunduğu işaret etmektedir (*Sociology of Mental Disorder*, Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall, 7th ed., 2006, s. 186).
- ⁴⁸ James S. Duncan'ın editörlüğünü yaptığı *Housing and Identity, Cross-cultural Perspectives* (New York: Holmes and Meier Publishers, 1982, ss. 181-197) adlı kitabına yazdığı "Women, Home and

Status” adlı bölüm (ss. 181-197).

- ⁴⁹ Bu, bazen temiz ve düzenli olmaktan, zengin, donanımlı sofralar hazırlamaktan, itibar sağlayan sofrta takımları kullanarak davetler yapmaktan başlayarak, hayırhah olmaya varıncaya kadar giden davranışlarla belirlenmektedir. Ama bütün bunlar bir mahallede ve konut içerisinde gerçekleştirilmiş olduğu için, fizik mekândan bir pay alır ve bireyin itibarına itibar katar. Mekân, artık benliğin bir parçası hâline gelmiş olur. Bu, birçok psikolojik olayda yaşadığımız *kendini-sunma* (self-presentation) olayıdır. Kendini-sunma olayının etkin bir incelenmesi için, Barry R. Schlenker’in, “Self-Presentation” adıyla Mark R. Leary ve June P. Tangney’in editörlüğünü yaptığı *Handbook of Self and Identity* (New York: The Guilford Press, 2003, ss. 492-518) adlı kitaba yazdığı bölüme bakınız.
- ⁵⁰ Eskiden Türkiye’de zenginlerin kendilerine mahsus misafir ağırlama odaları bulunurdu. Bu uygulama, bugün hâlâ dağ köylerimizde işlevini sürdürmekte; köy sâkinleri, zenginlerin bağımsız olarak, köylülerin ise müştereken sahip olduğu odaya, orada kalan misafir veya garipler için yüksünmeden konak çekerler. Bu odanın büyüklüğü, konforu, ocak başında misafire, yaşlılara ve ev sahibine sağlamış olduğu prestijli yerler, bir sosyal veya kamusal status kazandırmaktadır. Odanın devamlı şekilde işlenmesini sağlamak, kazanılan itibarlı mevkiin sürekliliğini garantilemek açısından gereklidir.
- ⁵¹ Michael A. Hogg, “Social Identity”, Mark R. Leary ve June P. Tangney’in editörlüğü altında yayımlanmış olan *Handbook of Self and Identity* (New York: The Guilford Press, 2003, ss. 462-479) adlı kitapta.
- ⁵² Bugün uygulamalı psikoji alanında, ışığın, ışık şiddetinin, ışığın dağılımının ve renklerin yaptığı etkiler üzerinde yapılmış olan sayısız araştırma, ışıklandırmanın ve renklerin, iyi duyguların yaşanmasını sağlamanın yanında, şehirselleşme ve kazaları azaltmaya varıncaya kadar pek çok alanda bizi etkilemiş olduğunu ortaya koymaktadır.
- 1600’lü yıllardan ve Newton’dan, özellikle de 1800’lü yıllardan ve Herman von Helmholtz’dan bu yana, ışık ve renk konuları laboratuara sokulmaya ve bilimsel bir şekilde incelenmeye başlamıştır. Uygulamalı sosyal bilimlerde ise, ışıklandırmanın, insanlar üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, bir endüstri tesisinde, kapalı bir alanda, verimi artırıcı veya azaltıcı bir faktör olarak, Elton Mayo’nun *The Human Problems of an Industrial Civilization* (New York: Macmillan, 1933) adlı çalışması ile gündeme getirilmiş; M. Luckiesh ve F. K. Moss’un araştırması ile (*The Science of Seeing*, Princeton, N.J.: Van Nostrand, 1937), daha sonra da M. A. Tinker in yaptığı araştırmalarla (“Illumination Standards for Effective Comfortable Vision”, *Journal of Consult. Psychology*, 1939, 3, ss. 11-19) çeşitli iş tipleri için optimal ışıklandırma seviyelerinin araştırılmasına yol açmıştır. Atmosferik şartların (beden ısısının ayarlanması, havalandırma, gürültü ve gürültülü alanlarda konuşma ve haberleşme gibi konuların) incelenmesi, endüstri ve her türlü mekân açısından insan hayatını etkileyen faktörler olarak sayısız araştırmaya konu yapılmaya başlamıştır.
- ⁵³ Turhan Yörükân, “Yüksek Binalarda Yaşanan Sakıncalı Hayat”, *Bilge*, 2005, Sonbahar 46, ss. 4-12.
- ⁵⁴ Humphry Osmond, “Design must Meet Patient’s Human Needs”, *The Modern Hospital*, 1966, Vol. 106, no. 3 (March), s. 99.
- ⁵⁵ W. H. Ittleson, H. M. Proshansky, and L. G. Rivlin, “Bedroom Size and Social Interaction of the Psychiatric Ward,” *Environment and Behavior*, 1970, 2, ss. 255-270; *An Introduction to Environmental Psychology*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 1974.
- ⁵⁶ A. Baum and S. Konan, “Differential Response to Anticipated Crowding: Psychological Effects of Social and Spatial Density”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 1976, 34, ss. 526-536; A. Baum and S. Valins, *Architecture and Social Behavior: Psychological Studies of Social Density*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, 1977.
- ⁵⁷ A. Baum and S. Valins, *Architecture and Social Behavior: Psychological Studies of Social Density*, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1977; “Architectural Mediation of Residential Density and Control: Crowding and the Regulation of Social Contact”, L. Berkowitz’in editörlüğünü yaptığı *Advances in Experimental Social Psychology* (New York: Academic Press, 1979, Vol. 12, ss. 131-175) adlı dergi-kitapta.
- ⁵⁸ P. B. Paulus, et al., “Prison Standards: Some Pertinent Data on Crowding”, *Federal Probation*, 1981, 15, ss. 48-54; P. B. Paulus, *Prison Crowding: A Psychological Perspective*, New York: Springer Verlag, 1988.
- ⁵⁹ E. Donnerstein and D. W. Wilson, “The Effects of Noise and Perceived Control Upon Ongoing and Subsequent Aggressive Behavior” *Journal of Personality and Social Psychology*, 1976, 34, Ss. 774-781.
- ⁶⁰ R. A. Baron and D. R. Richardson, *Human Aggression*, 2nd ed., New York: Plenum, 1994.
- ⁶¹ Le Corbusier’in bu çabaları için, *İnsanca Yaşamak için Şehir ve Konut* (Ankara: Babil Yayınları, 2005) adıyla derlediğimiz kitap ile “Yüksek Binalarda Yaşanan Sakıncalı Hayat” (*Bilge*, 2005,

Sonbahar 46, ss. 4-12) adlı yazımıza bakınız.

⁶² Şehir plânlamasının, yirminci yüzyılda teorik ve pratik açıdan almış olduğu şekillerden olumlu ve olumsuz birtakım dersler almak için Peter Hall'in *Cities of Tomorrow*, 3 rd ed. (Oxford: Blackwell, 2002), adlı kitabına bakınız.

⁶³ K. Lynch, *The Image of the City*, Combridge, Mass.: MIT Press, 1960.

⁶⁴ Birbirinin yerine kullanılan *çevresel imaj*, *cognitive imaj* ve *zihin haritası*, son tahlilde, bir *çevresel idrak* (algılama) olayının cereyan etmekte olduğuna işaret eder. Zihin haritaları mekâna mânâ veren nesnelere. Objelerin mânâsı ise, onları birer sembol olarak nasıl algıladığımızımıza bağlıdır. Bu bakımdan, R. Bartsch'in "Semiotics and the Urban" adıyla M. Gottdiener ve A. Lagopoulos'un editörlüğünü yaptığı *The City and the Sign* (New York: Columbia University Press, 1986, ss. 87-98)

adlı kitabında yer alan yazısında ifade ettiği üzere, zihin haritası, yerleşme yerinin pragmatics, semantics ve syntactics'ten oluşan bir işaret ve simge bilimi olarak kabul edilen genel *semiolejinin* özel bir hâli olmaktadır.

⁶⁵ R. K. Merton, "The Social Psychology of Housing", Wayne Dennis ve arkadaşlarının derlediği *Current Trends in Social Psychology* (Pittsburg, PA: University of Pittsburg Press, 1948) adlı eserde, ss. 163-217.

⁶⁶ Louis Wirth, "Housing as a Field of Sociological Research", *American Sociological Review*, 1946, 12, ss.27-30; Howard G. Brunson'un "Current Sources of Sociological Data in Housing", *American Sociological Review*, 1947, 12, ss. 150-159.

⁶⁷ Turhan Yörükân, "Geleneksel ve Yeni-Marksçı Görüşler Açısından Şehirleşme ve Şehir" *Kılavuz*, 2005, Sayı 23, ss. 62-67.

Anadolu'dan Azerbaycan'a Karacaoğlan Molla Penah Vagif

Doç. Dr. Tamilla ABBASHANLI-ALİYEVA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

Öz: Tarsuslu Karacaoğlan ve Azerbaycan'ın Kazah kentinde doğup bütün ömrünü Karabağda-Şuşa şehrinde geçiren Molla Penah Vagif Türk Dünyasının azman ve ünlü şairleridir. Ayrı-ayrı dönem ve ayrı-ayrı ülkelerde yaşasalar da her ikisinin eserleri bir-birine çok benziyor. Onlar ayı konunu işleseler de ve bu konulara çeşitli yönlerden yaklaşıyorlar da sonuçta her ikisinin kararı aynıdır. Onlara göre güzellik sadece dış güzelliği değil. Güzel manevi yönden de güzel olmalı, tatlı dili, marifeti ile de insanları hayran etmelidir. Her ikisi Doğa aşikidir. Her ikisi Vatan ve Halk aşikidir. Onlara göre dünya ve insanlar huzur içinde yaşamalıdır, sosyal adaletsizlik insanları üzmemelidir.

Her iki şairin dili poetik- yani dil ve üslup yönden çok zengindir. Onların dilini zengin eden ise halkla yakın temasda olmaları ve halk edebiyatından istifade etmeleridir.

FromAnatolia to Azerbaijan: Karacaoğlan Molla Penah Vakif

Anahtar Kelimeler: Anadolu,Azarbaycan,Karacaoğlan,Molla Penah Vagif.

Abstract: Karacaoğlan of Tarsus and Molla Penah Vagif of Kazah hare great poets of Turkish Poetry. Despite these two poets lived in different countries and different areas, their works still have so much in common. Both poets believes that real beauty is not the physical beauty. According to Karacaoğlan and Molla Penah Vagif, a woman is beautiful if she is virtuous, kind and charming with her skills. Both poets are lovers of nature. Both of them are lovers of their country and people. As to them there should be no social injustice and people should live peacefully.

Karacaoğlan and Molla Penah Vagif have a rich poetic language and its richness derives from the two poets' close interrelation with ordinary people and folklore

Keywords: Anatolia, Azerbaijan,Karacaoglan,Molla Penah Vaqif.

Öz sağlığında şiirleri diller ezberi olan, hakkında çok sayıda destanlar söylenen, dünyayı geze-geze hem öz süzgecinden, hem de söz süzgecinden geçiren ulu sanatkarlardan biri de Karacaoğlan'dır. O, göre-göre derk etmiş ve derk ettiklerini sözün, musikinin dili ile halka iletmiştir. Sözün gerçek anlamında Karacaoğlan sınırsız bir söz dünyası yaratmıştır. Şimdinin özünde Azerbaycan'da, Orta Asya'da, Türkiye'de, İran'da da ve Avrupa'nın Türklerin yaşadığı ülkelerinde müellifi belli olmayan Karacaoğlan türküleri okunur:

Ala gözlü, nazlı dilber
Koyma beni el yerine.
Gümüşten kemerin ollum
Dola beni bel yerine.

Azerbaycan'ın âşık meclislerinde, düğünlerde Karacaoğlan'ın türküleri okunur ve bu türkülere halk türküsü ve ya el havası diyorlar. Bu da uzun süre Karacaoğlan'ın yaratıcılığının yeterince araştırılmaması ile bağlantılıdır. Mesela;

Yar gerek yarın geydine,
Kala yalvara-yalvara.
Yüz naz ile kol boyuna,
Sala yalvara-yalvara.

Azerbaycan'da çok sayıda insan bilmiyor ki, diller ezberi olan bu türkünün sözleri de, besitesi de Karacaoğlan'ındır.¹

Azerbaycan'da Karacaoğlan gibi sevilen sanatkarlardan biri de Molla Penah Vagif'dir. Azerbaycan'ın çok ünlü bilim adamı, tanınmış edebiyatçı-alim Hamit Araslı, M. P. Vagif hakkında şöyle yazıyor: "Güzel şiir öz taravetini hiç zaman kayıp etmiyor. Asırlar geçiyor, nesiller bir-birini evez ediyor, asıl sanat eseri olan şiirler her zaman dudaklarda seslenir, yüreklerle tesir ediyor, dillerde ezber olarak yaşıyor. Öyle şiirlerin övülmeye hiç ihtiyacı yok. Onlar basılmasalar da ömürlerini icaz kar bir kudretle uzatırlar. Sanki sözlerin sihirli kudreti onlara yeni hayat ve kuvvet verir. Asırların sınavından çıkıp unutulmayan böyle eserler klasik Azerbaycan edebiyatının güzel numuneleridir. Molla Penah Vagif de klasik Azerbaycan şiirinin ölmez numunelerini yaratmış sanatkarlardan biridir."²

Ayrı-ayrı coğrafyalarda, ancak dili bir, dini bir, örf-adetleri bir ülkelerde doğup yaşayan, kıymetli sanat incileri yaratan şairler hakkında ayrı-ayrı bilim adamları aynı şeyleri söylüyorlar. Mesafeler bu şairlerin dogmalığına mâni olamadı bilmeyip, olamaz da. Çünkü onları Türk adlı bir anne doğurmuş.

Bir kaç cümle ile Türk Dünyasının iki neheng şairi-ozanı ile bir az yakından tanış olalım. Onu da diyelim ki, biz Karacaoğlan hakkındaki malumatı Azerbaycan'da basılan kitaplardan almışız. Karacaoğlan hakkında Azerbaycan'da en kapsamlı eser yazan Doç. Dr. Halide Kuliyeva -Kafkazlı'nın fikrinde, şair İçel'in Mut ilçesinin Çukur obasında doğmuştur.³ Prof. Dr. G. Namazov ve Prof. Dr. İ. Ömeroğlu'nun yazdıklarına göre Karacaoğlan o zamanın en tanınmış adamlarından olan Sayıoğlu neslindedir. Şairin ömrü yazın yaylakta, kışın köylerde geçmiştir. Karacaoğlan yazıp- okumayı öğrenmiş, hayli bilgi elde etmiştir. Âşık ömrünün çoğunu seyahatlerde geçirir.⁴ O Yakın Doğu ülkelerini, Balkanları, Azerbaycan'ı ve İran'ı gezmiş, şiirlerinde bu yerlerde gördükle-

rini kaleme almıştır. Koşmalarında Türkiye'nin bir bölgesi yoktur ki, ismi geçmesin. Karacaoğlan, şiirlerinde en fazla Doğu Anadolu'nun ve Çukurova'nın güzel kızlarını, gelinlerini, yaylalarını, güllü çiçekli çimenlerini, buz bulaklarını, başı karlı dağlarını övmüştür.

Doç. Dr. H. Kuliyeva Kafkazlı şöyle yazıyor; "Âşıklar ülkeyi gezer, şiirlerini halk arasında yayardılar. Onlar ordularla beraber savaşılar gider, askerlerde galebeye rûh hali hazırlardı. Buna göre de onlar hükümdarın itibarını kazanırdılar. XVII asırda çoğu âşıklar eğitilmiş idiler. Onlar divan edebiyatını okur, ona vakıf olur ve etkilenirdiler. Âşık şiirinin güzellik ve sadeliğini koruyan Karacaoğlan, Dadaloğlu gibi âşıklar ise divan edebiyatının tesirinden uzak olarak halk şiiri ananelerine sadık kalır, onu geliştirir, yaşatırdılar."⁵

Molla Penah Vagif 1717 yılında Azerbaycan'ın Gürcistan ve Ermenistan sınırında yer alan Kazak mahalının Kırak Salahlı köyünde doğdu. Asıl ismi Penah, babasının ismi Mehdi Ağadır. Okulda çalıştığı için halk arasında Molla Penah ismiyle ün kazanmıştır. 1759 yılında Gürcistan sınırında bazı olaylar meydana gelir, Vagif de ailesi ile Karabağa göçmeye mecbur kalır. Hem okulda öğretmenlik yapar, hem de şiirler yazarak ünlü olur. Bir müddet sonra, Karabağın baş tacı Şuşa şehrine gelir. Şairin şöhreti her yere yayıldığı için Karabağ hanı İbrahim Han onu saraya davet eder ve ona üst düzeyde iş verir. Şair 27 sene sarayda muteber bir işte çalışır. İran şahı Karabağı ele geçirmek için oraya hücum eder. Vagif'i zindana attırır, ama o gece kendi adamları tarafından öldürülür. Hükümetin başına Muhammet Bey Cevanşir gelir. Cevanşir Bey amcasının yanında çalışanlara kötü duygular besler ve Vagif'i öldürmek için neden arar. Vagif İbrahim Bey'e acele gelmesi için mektup gönderir. Kasid tutulur, Cevanşir Bey Vagif'i oğlu Eliağa ile beraber idam ettirir. Vagif'in ölümünden sonra evi talan edilir, onun divanı ve elyazmaları kayıp olur. Eserlerinin az bir kısmı günümüze gelmiştir. Eserlerinin bir kısmı halkın ha-

fızasında yaşamıştır ve bunlar da toplanarak yeniden halkın malı olmuştur. Vagif'in eseleri ile Azerbaycan şiiri tarihinde yeni bir dönem başlar, belki de Azerbaycan'ın şiir dünyasında yeni sayfa açılır. Onun şiirlerin de iyimser ahal, hayati ve dünyevi güzelliğe perestiş vardır. Realist şiirin ilk numuneleri ona aittir.

Karacaoğlan şiirleri halkın anlayabileceği bir dildedir. Bu şiirler akıcı, samimî ve sadedir. Şiirler çok kolay halk tarafından ezberlenir, çünkü halk bu şiirde vatan güzelliğini, bu güzelliğin en kıymetli incisi olan insanları, vatan güzellerini görür. Yani bu şiirlerde tasvir olunan her şey halka mahsustur. Vagif şiirinde de aynen öyledir. Bu şiirler kendi doğallığı ile Azerbaycan şiirinde yeni bir dönem, yeni bir sayfa açar. Azerbaycan şiirine iyimser bir eda gelir, hayati ve dünyevi güzelliğe perestiş hissi kuvvetlenir. Vagif yüksek zevk, ince his, derin ve iyimser duygular şairidir. Onun sanatında sevgi önemli yer tutar. Klasik şiirin esas konusu olan güzellik Vagif koşmalarında yeni bir mana, yeni bir teravent kesb ediyor. Âşık şiirinden gelen dünyevilik Vagif'in şiiriyetinde esas rol oynar. Onun övdüğü güzeller melahe-ti ve dahilî zenginliği ile gösterilir.

Çok gerçek söylüyorlar ki, edebiyat sınır tanımaz, edebiyatlar birbirinden etkilenir ve böyle olmazsa edebiyat da gelişemez. Buna göre de Vagif'in sanatında Karacaoğlan'ın tesirini basit bir şey saymak olmaz. XVII asırda Karacaoğlan sadece Türk dünyasında değil, Doğu Avrupa'da, Kafkaslar'da, özellikle Azerbaycan'da, Orta Asya'da meşhur idi. Mutlaka onun bu coğrafi arazilerde yaşayan şair ve âşıklara tesiri olmuştur. Hatta bazı kaynaklarda Azerbaycan Karacaoğlan'ın ikinci vatanı olarak da sayılır.⁶ Meşhur Türkolog Kamil Veli Nerimanoğlu bu fikri bir az da kuvvetlendirir: "Oğuz edebiyatı sonradan ayrılan Oğuz dillerinin ortak servetidir. Oğuznameler, o cümleden Dede Korkut Oğuznameleri söz sanatımızın bu sayak başka örnekleri zaman ve mekanca Oğuz edebiyatını temsil eder. Oğuz halklarının, yani Azerî, Türk, Türkmen

ve Gagavuzların ortak edebî mehsulu olan bu manevî servetin bir kısmı da Karacaoğlan'ın payına düşer".⁷ Prof. Dr. G. Namazov ve O. Ömeroglu Azerbaycan da bastırdıkları Karacaoğlan kitabının Önsözünde⁷ de bu halde yazarlar. Onlar da Azerbaycan'da Karacaoğlan hakkında yayılmış rivayetlere istinaden diyorlar ki, Karacaoğlan'ın Azerbaycan'ın Gedebey bölgesinde doğduğu, sonradan Göyce mahalında yaşadığı söylenilir. Onun türküleri meclislerde okunur, adı sık sık zikredilir. Buradan şu anlaşılır ki, Karacaoğlan XIV-XVI asırlarda Azerbaycan'ın çok ünlü âşıkları Kerem, Sarı Aşık, Koroğlu, Karıp, Kurbanı gibi âşıkların tesiri altında yaza bilirdi, sonralar ise Vagif, Aşık Alı Aşık Musa, Aşık Elesger, Aşık Şemşir Karacaoğlan'dan tesirlenerek eserlerini yazdılar. Karacaoğlan kitabını Azerbaycan'da yayımlayan değerli Hocalarımız Gara Namazov ve İsmayıl Ömeroğlu'nun fikrinde Karacaoğlan'ın Azerbaycan âşık ve şairlerine tesirini öğrenmek için geniş ve derinden araştırma yapmaya ihtiyaç vardır. Mesela:

Kerem:

Karibin boynuna kefen biçilmez,
Ecel camı çok acıdır içilmez.
Üç derdim var bir-birinden seçilmez,
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm.

Karacaoğlan:

Karacaoğlan der kondum göçülmez
Acıdır ecel şerbeti içilmez
Üç derdim var, bir-birinden secilmez
Bir ayrılık, bir yoksulluk, bir ölüm.

Her iki bilim adamının yazdıklarına göre Azerbaycan destanlarında da Karacaoğlan'a rast geliriz. Mesela, Mahmut-Nigarî destanında Karacaoğlan bahçıvan olarak destanda iştirak eder. Han Mahmut efsanesinde de Karacaoğlan'ın ismi geçer. Veya Azerbaycan'ın ünlü şairi M. Aslan, Karacaoğlan ve Karacagız efsanesi ile Sarı Âşık ve Yahşi efsanesini karşılaştırmış ve onların bir-birine çok benzediğini yazmıştır. Azerbaycan tezkirecileri eserlerinde Karacaoğlan'ın adını çetmişlerdir. Cönklerde de Karacaoğlan'ın şiirleri yer almıştır. XIX asırda yazıya alınmış "Bir-birine", "Ben handa", "Demedim mi" koşmaları Karacaoğlan'ındır.

1721 yılında Tebrizli İlyas Karacaoğlan'ın birkaç koşmasını ortaya çıkarmıştır. S. Mümtaz ve H. Elizade'nin topladığı koşma ve geraylıların içinde Karacaoğlan'ın eserlerine de rast gelinir. E. Ahundov "Telli saz ustaları" isimli kitabında Karacaoğlan'ın birkaç koşmasını vermiştir. K. Namazov'un ve İ. Ömeroğlu'nun yazdığına göre XX asrın yetmişinci yıllarından başlayarak Azerbaycan'da Karacaoğlan'ın sanatına, eserlerine merak artar. Şairler M. Aslan, R. Z. Handan, K. Veliyev Karacaoğlan hakkında ilmi araştırmalar yaparlar. Azerbaycan radyosunun "Bulak" (Pınar) defalarca Karacaoğlan'ın koşmaları seslenmiştir. 1984 yılında 1V Aşıklar kurultayı ile ilgili olarak Karacaoğlan'ın da kitabı Azerbaycan okuyucularına armağan edildi. 1983 yılında Moskova'da Türk âşık şiiri kitabında⁸ Karacaoğlan'ın şiirlerine de geniş yer verilmiştir. Kitabı, Türk Dünyasının ünlü alimi Prof. Dr. Halık Koroğlu hazırlamıştır. Bu gün bu Hocamız hakk dünyasındadır, onu ruhunu hürmetle anarız.

Konumuz Karacaoğlan ve M. P. Vagif olduğu için onların koşmalarında umumî yönlere dikkat çekelim. Her iki şair-âşık yüksek zevk, ince his, derin ve iyimser duygular şairidir. Onların yaratıcılığında aşk önemli yer tutar. Klasik şiirimizin esas konusu olan güzellik, şairlerimizin lirik koşmalarında yeni bir mânâ, yeni bir taravet kazanır. Aşık şiirinden gelen yüksek dünyevilik Karacaoğlan ve Vagif şiirlerinde önemli rol oynar. Onların kaleme aldığı güzellik bütün zahiri melaheti ve manevi güzelliği ile tasvir edilir. Onu da diyelim ki, her iki şair aynı zamanda bir ressamdır, tasvir ettikleri güzelliklerin resmini çeker. Hatta onlar güzelin portresini çekmekte ustadırlar. Vagif'in değerli araştırmacısı A. Dadaşzade şöyle yazıyor: "Her şeyden önce Vagif'in şair-ressam, şair-heykeltıraş gibi kadın motifi yaratmak mahareti okuyucuyu hayran eder. Yalnız mahir sanatkar birkaç kabanık çizgi ile güzelin dış görünüşünü böyle ustalıklarla yaratabilir."

Ağzı piyalasan gerdeni mina
Nazik ellerinde innabı kına .

Seni gören diyer yeşilbaş sona,
Sanasan hasretem il ilen sana.⁹

Karacaoğlan'ın tasvir ettiği güzellikler aynen Vagif'in güzelleri gibidir:

Baktım güzellikte sensin birinci
Dudaklar mercandı, dişlerin inci
Yusuf elmasıdır, Aydın turuncu
Kıymetin daima durmalı gelin.¹⁰

Karacaoğlan'ın şiiri XVII yüzyıllar döneminin aynasıdır. Okuyucu bu aynada halkın hayatını, sosyal dünyasını, örf adetini, aynı zamanda şiirlerde tasvir olunan güzelliklerin zahiri güzelliğini, manevi duygularını görür.

Pencereden bakan güzel
Güzelliğin bildirirsen.
Ağ köysünde lale, sümbül
Ağlayanı güldürürsen¹¹
Sevdiğiyim altın kadehten
İçtikçe güzel olursan.
Al rengin mah yüzüne
Çektikçe güzel olursan¹²

Vagif'in tasvir ettiği güzellikler aynen Karacaoğlan'ın tasvir ettiği güzellikler gibi hayali değil, bizim etrafımızda gördüğümüz güzelliklerdir. Vagif de Karacaoğlan gibi aşıkta felsefe aramaz, ve ulvilikten yardım beklemez. Onun şiirlerindeki güzellikler Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde yaşayan ince belli, selvi boylu, siyah saçlı, karagözlü, alma yanaklı, kiraz dudaklı Türk güzellikleridir. Vagif de Karacaoğlan gibi yalnız muhabbetten doğan sevinci göstermemiş, aynı zamanda güzeli, sevdiği kadını insanî, dünyevi muhabbete davet etmiş, onu hayatın nimetlerinden istifade etmeye çağırmıştır:

İhtilatın şirin, sözün mezeli,
Şeker gülüşünden canlar tezeli.
Eller yaraşığı, ülke güzeli,
Ne güzel doğubsan anadan, Peri¹³
Növresi de, on dört, on beş yaşında
Eyb olmaya kirpiğinde, kaşında
Hayası yüzünde, ağı başında
Kullukta, söhbette müstehsan gerek¹⁴

Vagif'in güzelleri öven koşmalarında görülür ki, o da ustası Karacaoğlan gibi bir zevk ehlidir, ince ruhlu âşıktır. O her şeyi unutup büyük coşkunluk ve güçlü duygusal kuvvet ile gerçek insanı, canlı güzeli över:

Bir endamı nesrin, dudağı gönçe,
Bir gameti gülbün yara aşigem,
Olsa yüz üzü gül, girmez eynime,
Men ancak bir gülü zara aşigem¹⁵

Güzelin, güzelliğin perestişkârı olan Karacaoğlan kızları, gelinleri dertten, gamdan uzak, bağda-bahçede gezen, çimenlikte eğlenen, söyleyip gülen, neşelenen güzeller olarak görmek istiyor. Âşık güzellerin, onu incitmesine, ona naz etmesine razıdır, lâkin o kimsenin güzelleri incitmesine razı olmaz. Karacaoğlan güzeli, güzel olan her şeyi sever. Kızların, gelinlerin saflığından, sadakatinden, güzelliğinden ilham alan şair, çirkinlerin bulunduğu yerlerde duramaz. Aşığa göre güzeli, güzelliği sevmeden yaşamak ölüme denktir.¹⁶

Karacaoğlan der: Özüm övmeyim
Lepelenip sahilimi dövmeyim
Güzel sevme derler nece sevmeyim
Sevsem öldürürler, sevmesem öllem¹⁷

Vagif'in de koşmalarının baş kahramanı güzellerdir. O Karacaoğlan gibi bu hayatı güzellersiz düşünemez. Vagif'e göre, güzel kadın doğuştan güzeldir ve yüz yıl geçse de bu güzellik azalmaz.

Bir güzel ki, şirin ola binadan
Yüz yıl geçse onun tadı eksilmez
Tazeliyi, köhneliyi bir olur
Cevher tek kıymette adı eksilmez¹⁸

Vagif "uf" demeden canını güzele kurban eder, güzelin kaşlarının arası şairin kiblegâhıdır:

Servi boylum bir çık görüm boyunu,
Onda kurban edim canı ben sana.
Kaşlarının tağı kiblegâhımdır,
Feda kılım din-imanı men sene¹⁹

Karacaoğlan'a göre "Kurani-Kerim"deki kutsal harfler "lam", "elif" yazılıdır güzelin kaşında. Her iki ozan için güzelin yüzü kutsaldır.

Vagif de üstadı Karacaoğlan gibi sevdiği güzelin dertten-gamdan uzak olmasını istiyor. Vagif'e göre güzelin yüzünde daima gülüş olmalıdır:

Güzel sen tek bele şuhu şen gerek,
Hemdemi de hem özüne ten gerek
Sana Vagif gibi dert bilen gerek
Lâyık görmem her nadanı ben sana (20)

Her iki şaire göre kadın güzel olmalıdır. Kara-

caoğlan diyor ki, çirkinleri sürün gitsin. Vagif'e göre ise, güzel olmayan ev cehenneme benzer, o ev talansa daha iyi olur:

Karacaoğlan:
Karadan de, Karacaoğlan, karadan,
Sürün getsin, çirkinleri aradan.
Seveni yârına versin yaradan,
Sevdiğim Meryem'in benleri güzel²¹
Vagif:
Bulut yüzlü ay kabaklı güzelin,
Duruban başına dolanmak gerek
Bir evde ki, bele güzel olmaya
O ev berbat olup talanmak gerek²²

Karacaoğlan'ın şiirlerinde göçebe hayat süren halkın örf-adeti, deyimleri, kadınların süsleri hakkında muayyen malumat var. Şiirlerden öğreniriz ki, göçebeler bahar geldiği gibi lâzım olan ev eşyalarını hayvanlara yükler, yaylalara göçmek için yola çıkarlar. Göçün önünde ise genç kızlar gider. Giysilere gelince ise o dönemin beyleri al çuha giyinir, gelinler ise saçaklı şallar örter. Kız ve gelinlerin elbiselerinin ön kısmı nakışlı olur, onlar kırmızı önlük takarlar; en fazla beyaz, mavi ve yeşil renkte elbise giyinmek modadır; kızlar, gelinler ellerine kına yakar, ala gözlerine sürme çekerler; sağlarına güller düzen bu gelinler parmaklarına gümüş yüzük, bileklerine altın bilezik, ayaklarına cingiltili halhallar takarlar.²³

Bütün bunlar gösterir ki, âşık halkını, insanlarını çok sever, vatanına bütün varlığı ile bağlı bir insandır. Aynı zamanda bunlar hakkında malumat vermek âşıқта büyük bir hüner gerektirir:

Karacaoğlan:
Döşedi altıma ipekten halı,
Önüme getirdi kaymağı, balı.
Seven iğit neyler dünyada malı,
İnce belli, şal kurşaklı bir gelin²⁴
Bellerinde gördüm Lâhürî şalını
Yanakları gülden almış alını
Gümüş kemer şah tutubdur belini
Güzellikte bunlar sultandır, handır²⁵

Prof. Dr. A. Dadaşzade şöyle yazar: "Vagif şiirlerinin çoğunda yerli, millî mahallî giyim, süs kuralları, etnografik teferruat tasvir edilir, halkın örf-adetlerinden bahsedilir. Tasvir edilen gelinin giyimi, süsü hakkında verilen malumat etnografik cihetden değerli olmakla

beraber, güzelin portresinin daha gerçek olmasında önemli rol oynar. Her bir giyim, süs o dönemde yaşayan güzele ait olup o yerin örf-adedi hakkında düzgün tasvirler yansıtır. Bu şiirleri okurken XVIII. asır Azerbaycan Türk kadınlarının giyim-kuşamları, düğün ve şenlik meclisleri hakkında müeyyen bilgiler elde ederiz.²⁶

Parmağında hatem. guşinde tene
Gireh-gireh zülfün töke gerdene.
Güle batın gömlek. abı nimtene
Yakasında kızıl düğme gerektir²⁷

ve ya:

Ucu eşrefili, bulud kimi saç
Dal gerdende her hörüyü bir kulak
Kelağayı elvan, kasaba kıygac
Altından cunası hayıf ki, yoktur²⁸

Her iki şair sadece kendi ülkelerinde olan güzelleri övmez. Onlara göre dünyanın her yerinde güzeller vardır ve şairler onların da güzelliğini övmelidir. Karacaoğlan diyor ki, yürek eriten, çiğnerleri bölük-bölük eden karakaşlı, nazlı gamzeli güzellerin hepsi güzeldir, bir-birine benzer. Her iki şair de Gürcü güzellerini daha çok överler:

Karacaoğlan:

Varın, bakın Gürcistan'ın eline
Ecem, Buhara'da birdir bu gelin.²⁹

Vagif, Gürcü güzellerini terennüm ederken onları hiç de Azerbaycan güzellerinden ayırmaz, onları büyük bir vecdle terennüm eder, güzellerden ilham alır:

Merhaba Tiflis imiş cenneti dünya yerinin
Yığılıdır ona cemiyeti huri perinin.

ve ya:

Beh, bu bağın ne acep servi-dilaları var,
Her teref taze açılmış güli-renaları var.³⁰

Karacaoğlan hiç bir zaman kızların-gelinlerin yüzünü kapatmasını istemiyor. Âşık istiyor ki, onların güzelliğini herkes görsün. Kendisi de yurdunun güzellerinden zevk alıyor ve bu güzelleri koşmalarında seve-seve terennüm ediyor:

Ütanma perdeni kaldır aradan
Kusursuz yaratmış seni yaradan
Kaşın, gözün görünmeyir karadan
Kaşları, gözleri sürmeli gelin.³¹

Vagif de güzellerin yüzünü kapamasına razı değil:

Evvel güzellerde gerekdi çağlık
Ondan sonra ola sadelik, ağılık
Ne ağzında yaşmak, ne yüzde yaylık,
Çirkinlik yüzünü bürüyendedir.³²

Karacaoğlan da, Vagif de sevdiği kızı delicesine seviyor. Bu sevginin çok güçlü olduğunu göstermek için özyetlerini Mecnuna, Ferhat'a, bazen de Verga'ya benzetiyorlar:

Ağ köksün üstünde kaldı nezerim,
Mecnun olup dağı, taşı gezerim.
Gözlemekten haçalandı gözlerim,
Bahtımı götürüb kaçtı sabahdan³³

Vagif:

Bahari-ömrünü verse de başa
Aşık meşugeden usanmaz haşa.
Ferhat Şirin için sığındı taşta
Mecnunun ovlağı Leyla dağıdır³⁴
Hasretinden bağrım gül, şane benzer,
Men Vegga, sana Gülşa ne benzer?
Yarın koynu içi gülşene benzer
İster pervaz ede canan dağına³⁵

Her iki şair de şiirlerinde güzelleri isimleri ile verir. Bu güzellerin adları muhtelif olduğu gibi güzellikleri de, karakterleri de bir-birinden farklıdır. Karacaoğlan'ın şiirlerindeki Fatime'nin nazarları, Elif'in naz-gamzesi güzeldir. Esmela gözlüdür, Şerife bülbül seslidir, Emine güllerin goncasına benzer, Cennet selvi boyludur, Meryem'in beni Karacaoğlan'ı deli eder:

Elif'i dersin de nazlıdır nazlı
Esmayı dersin de sırf ela gözülü
Söyletme Şerfe'yi bülbül avazlı
Söylüyor Zalha'nın dilleri güzel³⁶

ve ya:

Bahar gelib sabah yeli eseydi,
Zeynep bizim ele kadem basaydı,
Sevincimiz kükreyeydi, taşaydı
Karacaoğlan olam kulu Zeyneb'in³⁷

Vagif'in isimle tasvir ettiği, övdüğü Be-nevşe, Fatime, Zeynep, Peri, Yeter hiç de Karacaoğlan'ın güzellerinden geri kalmıyor:

Yanağı lâlesin, gameti dalsan
Ağız şeker, dili, dudağı balsan.
Sanasın ki, yorgun, vahşi maralsan
Olupsan yaraşık obaya Zeynep³⁸
Boyun sürahidir bedeninin billur
Gerdenin çekilmiş minadan Peri
Sen ha bir sunasan, cüda düşübsen
Bir bölük yeşilbaş sunadan, Peri³⁹

Şunu da söylemeliyiz ki, her iki şairin şiirlerindeki sosyal motifler güçlüdür. Onlar sadece

güzelleri, aşkı, doğayı terennüm etmekle yetinmezler, aynı zamanda etraflarında meydana gelen olaylara lakayd kalmazlar, onlara ilgilerini de bildirirler. Ülkedeki karışıklık, savaşlar, insanların çektikleri maddî çetinlikler, gurbet, vatan hasreti bu şiirlerin canına işler. Bu konuyu açıklamak niyetinde değiliz. Çünkü bu geniş bir konudur, ayrıca işlenmelidir. Sadece birkaç cümle ile fikrimizi açıklayabiliriz. Bu konuda bazen şairlerin fikirlerinde farklılık olabilir. Vagif devlet işinde çalışmış, maddî sıkıntı çekmemiştir. Ama kalbi halkla dövündüğü için onların ne kadar maddî sıkıntı içinde yaşadığını görmüş, bunu şiirlerine yansıtmıştır. Çok zaman şairlerin fikirleri aynıdır. Mesela, gariblik, vatan hasreti, ülkeyi ve insanları var-yoktan çıkararak kanlı savaşlar, etrafdaki insanların birbirlerine kötülük yapmaları, hükümdarların zulmü vs. Karacaoğlan'ın üç büyük derdi var; ayrılık, fakirlik ve ölüm. Âşık, halkın derdine ortak oluyor, her yanı perişan gören şair üzülüyor. Kocaları savaşa gitmiş gelinlerin yüzünde dünyanın kederi var, ama sadece onlar kederli değil. Şahın, hükümdarın verdiği adaletsiz fermanlar herkesi kedere boğuyor. Vagif'in devrandan şikayetlerine, en fazla onun "Görmedim" mühemmesinde rast geliriz. Sanki Karacaoğlan'ın koşmalarında zamaneden şikayet aynile burada öz aksini bulmuştur. Vagif de insan liyakatini alçaltan kuruluşa karşı itiraz ediyor. Vagif köylü olduğu için onların hâlini iyi anlar ve savaşların köylülere ne kadar zarar verdiğini görür. Ama sarayda çalıştığı için bunları apaçık dile getiremez. Karacaoğlan ise ondan farklı olarak bunları söylüyor. Sonda Vagif güvendiği adamların ona ne kadar hıyanet ettiğini görür ve artık onun şiirleri kılıç gibi keskinleşir:

Ben cahan mülkünde, mütlek, doğru halet görmedim,

Her ne gördüm, egr, gördüm, özge babat görmedim.⁴⁰

Vagif etrafdaki insanlara olan ümidini kayıp ediyor. Görüyor ki, şah da, derviş de dünya malına göz dikmiş, zorbalıkla kendi menfaatlerini savunurlar. "Sadakat", "diyanet" sözleri

asıl mânâsını kayıp etmiş. Vagif da üstadı Karacaoğlan gibi yalan dünyaya meydan okur. Der ki, bu dünyada hayırla şer öz yerinde değildir:

Mühteser kim, böyle dünyadan gerek etmek hazar,
Ondan ötrü kim, değildir öz yerinde hayr şer. (41)

Bunu da Karacaoğlan söyler:

Öteri yokladım, öten yok imiş,

Yeri, yalan dünya senden usandım.

Çok zahmet itirdim, zay olup getti,

Cesedin içinde candan usandım (42)

Bu yalan dünyaya geldim, gelmedim,

Gem çektim hiç zaman yüzüm gülmedi.

Ne kazandım vurup aldın elimden

Ağladım, göz yaşım silmedin, felek. (43)

Her iki şair vatan hasretini, gurbet derdini, sevgili özlemine işlemek için turnalar konusuna müracaat ederler. Onlar vatani turnalardan sorarlar. Vatani ve sevdiklerini çok özlediklerini turnalara söylerler. Karacaoğlan bunları ördekte de sorar:

Uçup uçup dağ başından gelersen,

Gelişin hardandır a yalnız, ördek.

Men bilirim bizim elden gelersen,

Söylesin bir kelam diliniz, ördek (44)

Turnam gelir yana-yana

Kanadı boyanmış kana.

Kalk havaya döne-döne

Bizim eller görünür mü?(45)

Vagif:

Bir zaman havada kanad saklayın,

Sözüm vardır benim size, turnalar.

Gatarlanıp ne diyardan gelirsiniz,

Bir haber verseniz bize, turnalar. (46)

Her iki şairin eserlerindeki didaktik konulara, folklordan istifadeye, sanatkarlık meselesine, bedii tasvir vasıtalarına, Karacaoğlan ve Azerbaycan konusuna dokunmadık. İnşallah gelecekte bu konuları da ele almayı düşünerüz.

Türk dünyasının dağ gibi azametli şairleri Karacaoğlan ve Molla Penah Vagif deryasından daha çokları su içecek. Onların şiirleri seven kalpleri coşturacak, insanlar bu şiirlerin tesiri ile saflaşacak, yüreklerinde saf, temiz duygular uyanacak. Bu iki şairin fikirlerinin yakınlığı Türk Dünyasının yakınlığıdır. Eğer Karacaoğlan Kerem'den, Sarı Aşık'tan, Köroğlu'ndan esinlenip eserlerini yazdıysa, Va-

gif de Karacaoğlan'dan esinlenip eserlerini yazar. Türkmen şairi Mahtumkulu da Vagif'den esinlenerek eserlerini yazar.

Aynı zamanda Mahtumkulu'nun şiiri aynıyla Karacaoğlan'ın şiiridir:

Güzel vardır güzellerden ziyada
Anın hazratında durasım gelir,
Edepli-Ekremlî mülayim zada
Ta ölçen bile yöresin gelir⁴⁷
Bunu da Karacaoğlan diyor:
Senin aşkın beni Mecnun eyleyen
Hancar alıb bu sinemi teyleyen
Eda ile, cilve ile söyleyen
Tuti dillerini göresim gelir⁴⁸

Karacaoğlan, Vagif ve Mehtimkulu... Bak, budur Türk Dünyasının kardeşliği, kaynayıp kavuşması. Azerbaycan ünlü bilim adamı Prof. Dr. A. Dadaşzade, Vagif adlı kitabında şöyle yazar: "XVI-XVIII asırlarda bütün türk dilli edebiyatta folklorla meyil artar, halk şiiri, halk türküleri geniş şöhret kazanır. O asırlarda Türkiye'de onlarca ünlü saz şairi, aşık yetişmişti. Onlar Karacaoğlan, Cevheri, Aşık Ömer, Kul Mehemed idi. Onların şiirini okurken sanki Azerbaycan aşıklarının şiirlerini okuyorsan.⁴⁹

Azerbaycan'da ne kadar şair, âşık, Karacaoğlan'ın şiirlerine nazire yazmıştır. Bu XV11 asırdan bu güne kadar devam ediyor. XX asrın sonlarına doğru üç Azerbaycan şairinin Karacaoğlan'ın çok ünlü "Öllem" koşmasına nazireleri vardır. Onlar Anar, Alı Mustayev ve Nüsret Kesemenli'dir. Alı, Azerbaycan'ın şehit şairidir, Karabağ'da helâk oldu. Nüsret Bey de bu gün hakk dünyasındadır. Anar Bey bu gün Azerbaycan Yazarlar Birliği Başkanındır ve bu gün de değerli eserleri ile yalnız Azerbaycan okuyucusunu değil, bütün Türk Dünyasında yaşayan insanları sevindirir. Her üç şairin Karacaoğlan'a sevgisini bildiren nazirelerinden örnek getirmekle Karacaoğlan'ın bu gün de yaşadığını, şairlere ilham kaynağı olduğunu sizlere iletmek istiyoruz.

Alı Bey:
Gezip karış karış Ana vatanı,
Görüp dağ düşünde dumanı, çeni.
Bu yeşil çimenden hallı laleni
Dersem öldürürler, dermesem öllem (50)

Nüsret Bey:
Birimiz tan yeri, birimiz kurub,
Fikirler, gaygılar beynimi yorup.
Bir gül gönçesidir, soyunup durup
Dersem öldürerler, dermesem öllem⁵¹
Anar Bey:
İçim öz içimi alovlandırır,
Çölüm özgeleri yakıp yandırır.
Here bir şey deyir, bir söz gandırır,
Kaçsam öldürerler, kaçmasam öllem⁵²

VE SON: Ne kadar Türk var, Karacaoğlan da var, Vagif de var, Mahtumkulu da... Onlar Türkün konuşan dili, vuran yüreğidir... Onlar Türk Dünyasının mavi semasında dalgalanan al kırmızı, ay yıldızlı bayrağıdır...

Kaynaklar

1. K. Namazov, İ. Ömeroğlu. 1991, Aramızda Karlı Dağlar Dayanıp. Bakı, Yazıcı Yay., s. 3.
2. M. P. Vagif. Kurban olduğum. Bakı Azərneşr, 1968, s. 5.
3. Kuliyeve Kafkazlı-Halide. Karacaoğlan, Bakı, Elm, 1085, s. 33.
4. K. Namazov, İ. Ömeroğlu, a. g. e., s. 4.
5. H. Kuliyeve-Kafkazlı, a. g. e., s. s. 38.
6. K. Namazov, İ. Ömeroğlu. a. g. e., s. 6.
7. K. Veliyev. Elin yaddaşı-dilin yaddaşı. Bakı, Gençlik, 1988, s. 258.
8. Türk Aşık şiiri. (Rus dilinde), Moskova, "Bedii edebiyat neşriyatı", 1983(Karacaoğlan, s. 75).
9. Vagif. Eserleri, s. 11.
10. K. Namazov, İ. Ömeroğlu, a. g. e., s. 83.
11. A. g. e., s. 151.
12. A. g. e., s. 150.
13. M. P. Vagif. a. g. e., s. 20.
14. A. g. e., s. 24.
15. A. g. e., s. 28.
16. H. Kuliyeve-Kafkazlı. a. g. e., s. 41.
17. K. Namazov, İ. Ömeroğlu. a. g. e., s. 63.
18. M. P. Vagif. a. g. e., s. 11.
19. A. g. e., s. 12.
20. A. g. e.
21. K. Namazov, İ. Ömeroğlu. a. g. e., s. 42.
22. M. P. Vagif. a. g. e., s. 25.
23. H. Kuliyeve-Kafkazlı. a. g. e., s. 40.
24. K. Namazov, İ. Ömeroğlu, a. g. e., s. 85.
25. A. g. e., 108.
26. A. Dadaşzade. Vagif. Bakı, EA neşriyyatı, 1966, s. 90.
27. M. P. Vagif. a. g. e., s. 68.
28. A. g. e., s. 63.
29. H. Kuliyeve-Kafkazlı. a. g. e., 41.

30. A. Dadaşzade. *a. g. e.*, 106-107.
 31. H. KuliyevağKafkazlı. *a. g. e.*, s. 42.
 32. M. P. Vagif. *a. g. e.*, s. 60.
 33. K. Namazov, İ. Ömeroğlu. *a. g. e.*, s. 71.
 34. M. P. Vagif. *a. g. e.*, s. 62.
 35. *A. g. e.*, 81.
 36. K. Namazov, İ. Ömeroğlu. *a. g. e.*, s. 41.
 37. *A. g. e.*, s. 81.
 38. M. P. Vagif. *a. g. e.*, s. 5.
 39. *A. g. e.*, s. 20.
 40. *A. g. e.*, s. 102.
 41. *A. g. e.*, s. 103.
 42. K. Namazov, İ. Ömeroğlu. *a. g. e.*, 49.

43. *A. g. e.*, s. 38.
 44. *A. g. e.*, s. 37.
 45. *A. g. e.*, s. 162.
 46. M. P. Vagif. s. 3.
 47. A. Dadaşzade. *a. g. e.*, s. 170.
 48. K. Namazov, İ. Ömeroğlu. *a. g. e.*, s. 195.
 49. A. Dadaşzade, *a. g. e.*, s. 167.
 50. A. Mustafayev. Deli bir ağlamak geçir gönlümden. Bakı, 1992, s. 89.
 51. N. Kesemenli. Hamısı sevgidendir. Bakı, Gençlik, 1991, s. 192.
 52. Bin yılın yüz şairi. Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı, 2000, s. 239.

“Üç İstanbul” Romanı Üzerine Bir Tahlil Denemesi

Nesime CEYHAN

Yard. Doç. Dr. Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Öz: Bu makalede Mithat Cemâl KUNTAY’ın “Üç İstanbul” adlı romanı eser merkezli bir metodla tahlil edilmeye çalışılmıştır. Öncelikle eserdeki fiktif yapı üzerinde durulmuş, ardından roman şahıs kadrosu, mekân ve zaman unsurları ele alınarak irdelenmiştir.

Osmanlı’nın çöküş sürecinin bir kahramanın değerlerinin çöküşü ile birleştirildiği roman, zaman zaman dokümanter roman izlenimi uyandırır. Romanın ismindeki “üç” ifadesi ile kurguda yapının, zamanın ve mekânın üçlemeleri paralellik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Roman, inceleme, fiktif yapı.

Analysis Essays about the Roman “Tree İstanbul”

Abstract: In this article Mithat Cemal Kuntay’s novel called “Three İstanbuls” was examined with a perspective of a work of art centered. Firstly, in the novel fictive structure was emphasized, and then the elements of cadre, setting and time were considered successively.

It sometimes gives the impression of a documentary novel when the fall of Otoman Empire combines with that of a hero’s values. The expression of “three” in the novel is in paralel with the trio of structure, time an setting.

Key Words: Novel, Examination, Fictive structure.

Mithat Cemal Kuntay’ın tek romanı olan *Üç İstanbul*, kendisini tek romanla şöhret bulan yazarlar kervanına katmıştır. Eserin ilk baskısı 1938 yılında gerçekleşmiş, konusu itibariyle İttihat ve Terakkî iktidarının öncesi ve sonrasını anlatan romanlardan biri olan *Üç İstanbul*, günümüze kadar ilgiyle okunmuştur.

Pek çok roman gibi bu roman da farklı metotlar kullanılarak tahlil edilebileceği noktasını belirtirken, bu çalışmada eser merkezli bir bakış açısı sergilenecektir.

“Üç İstanbul”da Fiktif Yapı

Romanda ele alınan konu Adnan isimli kahramanın ve çevresindekilerin, İstanbul’da üç zaman parçası içinde yaşayış tarzlarında görülen değişikliklerdir. Romana adını veren bu üç zaman dilimi ve romanın üç bölümü şu şekilde tespit edilebilir: 1-Meşrutiyet’in ilâ-

nından yaklaşık bir sene öncesini kapsayan dönem İstanbul’u, 2- Meşrutiyet senelerinde ve Millî Mücadele döneminde İstanbul, 3- Ankara hükûmeti kurulduktan sonraki İstanbul. Romana ad verdiğini düşündüğümüz bu üç zaman, yazarın dikkatiyle üç farklı mekânda yaşanmıştır. Bu açıdan bakıldığında roman mekâna göre de üçe bölünebilir; 1- Adnan’ın Aksaray’da annesi ile yaşadığı ev, 2- Adnan’ın Meşrutiyet yıllarında Nişantaşı’nda Belkıs’la yaşadığı konak, 3- Adnan’ın Ankara hükûmeti kurulduktan sonra Bozdoğan Kemerî’nde Süheylâ ile yaşadığı konak .

Romanın akışındaki tüm hadiseler Adnan’ın merkeze alınması ile ve ona bağlı olarak ilerleyeceğinden, Adnan birkaç farklı muhite girip çıkabilecek özellikleriyle ele alınmıştır. Tercih edilen vaka takdim yöntemi “anlatma”dır ve zaman zaman “gösterme” metodu da kullanılmıştır. Roman, Prof. Dr. Şerif Aktaş’ın *Roman*

Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş'te sıraladığı vaka tiplerinden 1. tip vaka esasına göre inşa edilmiştir: Tek bir kahramanın çevresinde inşa edilen vaka. Yazar, "hakim bakış açısını" kullanarak kahramanlarının zaaflarını, habersiz olduğu olayları okuyucuya anlatır:

"Fakat Adnan'ın bu tarafı, vücudunun o kadar derin bir yerinde gizleniyordu ki bunu kendisi bile görmüyordu. O, kubbeleri, minareleri, kavuklu mezarlarıyla yalnız öteki İstanbul'u sevdiğini zannediyordu" (s. 51)

Ya da;

"Kocasını sevmeyen kadın on üç yaşından beri beklediği erkeği Adnan'da bulmuştu. (Adnan kendisinden evvel Zehra'nın oda kapısından kaç kişiye baktığını bilmiyordu) Zehra mademki kocasının üstüne yalnız kendisini sevmişti: Bu fuhuşta aşk temizliği vardı." (s.188)

Roman, yazarı tarafından 133 küçük alt başlığa ayrılmıştır. Bu küçük başlıklar yazarın kurguda rahat hareket etmesini sağlamıştır, ayrıca sahne değiştirmeyi kolaylaştıran bu bölümler, romanı sinemaya aktarmada da büyük kolaylık sağlamıştır. Fiktif yapıdaki olay örgüsü ve romanın temel bölümleri şöyle şemalaştırılabilir:

1. Bölüm (1-65 numaralı bölümleri kapsar): Muharrir Adnan okulunu bitirir ve hayata atılır.

Maliye Nazırının kızı Süheylâ ve Erkân-ı Harp Müşirinin kızı Belkis'a ders vermeye başlar.

Önce Süheylâ'ya aşık olduğunu zanneder, sonra katil olarak Belkis'a aşık olur.

Belkis'a ulaşabilmek için mutlaka zengin olmalıdır.

Adnan, İttihat Terakkî bağı sebebiyle Trablusgarp'a sürülür.

2. Bölüm (66-99 numaralı bölümleri kapsar): Adnan İstanbul'a İttihat Terakkî'nin önemli adamlarından biri olarak döner ve avukatlığa başlar.

Adnan zengin olur ve Belkis'la evlenir.

Millî mücadelede İstanbul sefaleti, Adnan ve çevresi ise sefahati yaşar.

3. Bölüm (100-133 numaralı bölümleri kapsar):

Ankara hükümeti kurulur, Meşrutiyet sona erer.

Adnan yeniden fakirdir, Belkis ondan ayrılır ve Süheylâ Adnan'la evlenir.

Adnan artık veremdir.

Adnan aldığı bir davada bilmeden gayri meşru oğlunun idamını ister.

Adnan veremden ölür.

Eserin teması, "Varlık arzusu yüzünden insanda değerlerin iflâsı."dır.

Temel çatışma kabul edebileceğimiz imkân-ı imkânsızlık çatışması, romanın üç bölümünün de esasıdır. 1.bölümdeki Adnan, fakirdir ve paranın getirebileceği her şeyden yoksundur. 2. Bölümdeki Adnan, zengindir ve varlığın beraberinde getirdiği imkânları yitirmekten korkar. 3. Bölümdeki Adnan, yeniden fakir düşer. 1.bölümdeki vatanperver, idealist genç, 2.bölümde halka gözlerini kapatır ve kazandığı paranın kaynağını görmezden gelir, sefahate düşer; 3.bölümde ise yeniden ülkesini düşünen adam olmaya çalışır, lâkin kimseyi inandıramaz.

1. Şahıs Kadrosu

Romanda hareketliliğin varlığı için lüzumlu görülen şahıs kadrosu, bazı romanlarda az sayıda kişi ile sınırlı tutulmuşken, *Üç İstanbul* romanı Balzacvârî bir kalabalığı üzerinde taşır. Mimessise bağı olarak ortaya konulmuş bu fiktif âleme, İstanbul'un anlatılan devrinde yaşayan gerçek kahramanları da misafir olur: Abdülhak Hâmid, Reji Müdürü Rambert, Sultan Abdülhâmid, Dağıstanlı Hoca, Ali Emîrî, Salih Zeki, Mithat Paşa, İngiliz Sait Paşa, Tev-

fik Fikret, Sarah Bernhart, Ahmet Rıza, Talât Paşa, Enver Paşa, İsmet İnönü, Mustafa Kemal.

Devrin şöhretli sîmalarının fiktif âlemin bir parçasıymış gibi kurguya eklenmesi, dönemin gazetelerinin (Sabah, Meşveret, Mâlumât) ya da romanlarının adının geçmesi, yazarın romanındaki gerçekliğe okuyucuyu inandırmak istemesinden kaynaklanıyor gibidir. Anılan yazar ve eser isimlerinin çeşitliliği² iyi bir okuyucuya, yazarla karşı karşıya olduğumuzu düşündürür. Bu arada yazarın tarihî hakikatlere dipnotla kayıt göstermesi, romanın dokümanter nitelik taşıdığına da bir göstergesidir.

Romanın şahıs kadrosundaki genişlik, bir görünüp bir kaybolan, köksüz ve istikbalsiz şahısların ortaya çıkmasına sebep olmamıştır. Yazar andığı isimleri romanın üç bölümünde de Adnan'la ilişkilendirmiş, onların kaderi hakkında bir cümleyle bile olsa okuyucuyu bilgilendirmiştir.

Roman 1. Tip vaka esasına bağlı olarak bir merkez şahıs etrafında gelişir. Bu şahıs romanın tip-karakteri, Adnan'dır. Adnan, roman boyunca idealleri ve zaafı ile çok realist bir şekilde okuyucuya sunulmuştur. Yazar, kahramanlarında taraf tutmaktan kaçınmıştır. Şimdi romanın merkezindeki şahsı, Adnan'ı ve Adnan'ın hikâyesini tanıyalım:

Adnan, 93 Harbinde annesiyle Edirne'den İstanbul'a göç etmiştir. Göç esnasında sekiz yaşındadır. Şehit Salim Bey'in ve Naciye Hanım'ın oğludur. Romanın başlangıcında hukuk fakültesini bitirmiş, bir gazetede düzene muhalif yazılar yazan bir gençtir. Bir yanda özel dersler vererek geçimini sağlamaya çalışırken, diğer yanda "Yıkılan Vatan" isimli otobiyografik bir roman üzerinde çalışmaktadır. Fakirlikten duyduğu sıkıntı onu fevkalade şiddetli bir gurura esir etmiştir ve zengin olmak arzusuyla yanıp tutuşmasına yol açmıştır. Adnan, dinsizdir; fakat başlangıçta ülkesine dair idealleri vardır. İttihatçılarla ilgisi olduğu gerekçesiyle gönderildiği sürgünden bir kahraman olarak döner bu dönüş tarihinin de dö-

nüşüdür. Avukatlığa başlar ve kısa zamanda zengin olur. Eski arkadaşlarından ve ideallerinden uzaklaşmış, paradan uzak kalabileceği günlerin korkusuyla yaşamaya başlamıştır.

"Bazı günler servetinden başka türlü korkuyordu: Bir gün parasız kalırsa ,kaybedecek saadetleri olmayan orta halli insanlara imreniyordu. Çeksiz erkek, incisiz kadın, suaresiz konak, kumarda para kaybedemeyen insan... Bunlar ne felaketti (...) Fenalaşıyordu. Parayı bu kadar yakından tanımasaydı, ne kadar bahtiyar olacaktı." (s. 334)

Bu arada İstanbul, harbin etkisi; göçlerin acısı ve fakirlikle boğuşmakta, dilenmektedir. Adnan varlığının miktarı belli olacak diye yarımdan dahi kaçınır:

"Büyük servetler, Hugo'nun eserleri gibi tezat doludur! Para maddi mesafeyi azaltırken manevisini çoğaltıyordu; Adnan istediği yere beş dakikada giriyordu, her istediği şey beş dakikada cebinde, midesinde, kollarındaydı... Fakat memleketin felaketleri ondan kaçıyor, uzakta duruyordu; İstanbul'un kapısında üst üste yığılan genç ölüleri, Çanakkale'de balya balya şehitleri,-sanki Çin'de vebadan ölenlerdi- uzaktan seçemiyordu.

Memleketin ıstırabına resmini çekecek gibi hesaplı mesafeden bakıyordu: Rahattı; yalnız bu servetin de bir mahzuru vardı: Büyük iane veremiyordu, çünkü servetinin ne kadar olduğu anlaşılırdı." (s. 332)

Adnan kendini suçsuz bulmayı, teselli etmeyi bilmektedir. Zenginliğine şaibeli diyenleri kıskançlıkla itham edip "bana bir lokma, bir hırka kâfi" diyerek yaşar, kendisi gibi harb zengini Moiz'i kıskanmaktan geri durmaz. Varlığa karşı kıskançlık ve fakirlikten kalma kompleksler Adnan'ın bünyesinin temelini oluşturur. Bu yüzden roman bütün bir karşılaştırmadan oluşmuştur; İstanbul'un fakir ve eski semtleriyle zengin ve yeni semtleri; Avrupaî Belkis ile vatanperver Süheyla; Hidayet ile Adnan; Moiz ile Adnan; Naşit ile Adnan; Prens İvanoviç Nebinski ile Adnan karşılaştırmaları.

Meşrutiyetin ilgisi ile varlığı alt üst olacak

ve Adnan, eski fakir günlerine dönecektir. Adnan, annesi gibi veremden ölür.

Adnan'ın roman boyunca sık sık önümüze çıkan maddî varlık esaslı zaaflarını “yaşanılan mekân” ve “kadın” olarak iki cepheden inceleyebiliriz. Meselenin “yaşanılan mekân” ile ilgili kısmı incelemenin “mekân” kısmında detaylandırılacaktır. Adnan'ın kadınlara dair zaafı, romanın kadın kadrosunun oluşmasındaki temel yaklaşımdır, diyebiliriz. Romandaki kadın kahramanların hemen tamamı Adnan'la olan münasebetleriyle gündeme gelmiştir; hatta erkek kahramanların büyük bir kısmı da bu kadınların 1.dereceden yakınları olmaları yüzünden, yaşanan münasebetteki trajediyi kuvvetlendirmek için vardır.

Romanın başında idealist Adnan'ı Mâliye Nâzırının kızına (Süheylâ) sevdalanmış gösteren yazar, onu Erkânı Harp Müşiri'nin kızı (Belkis) ile tanıştırtarak romanın temel çatışmasını oluşturan imkân-imbânsızlık meselesine ilk adımı atar. Adnan derhal Belkis'a sevdalanır; çünkü Belkis çevresinde gördüğü en varlıklı kadındır. Evli olmasına rağmen Belkis'a tutulur. Süheylâ'nın mütevazı zenginliği Adnan'a kâfi gelmez. Süheylâ'nın kendisine olan ilgisini ise kötüye kullanacak, ona ders verdiği odada saldıracaktır. Süheylâ tarafından kovulan Adnan, roman sonunda beş parasızken Süheylâ tarafından himaye edilecektir. Süheylâ, romanın başından sonuna kadar ideallerinde ve Adnan'a olan sevgisinde samimiyet taşıyan iki kişiden biridir. Diğer kişi Şâir Mehmet Raif'tir.

Adnan baştan sona Belkis'a aşiktir; ancak başka kadınlardan vazgeçmez. Üstelik bu kadınlar, onun arkadaşları ile evlidir. İlk meşrû olmayan münasebeti, arkadaşı Fransızca Muallimi Kadri'nin evinde, onun karısı Halep Çıbanlı Zehra ile birlikteliğidir. Hatta bir ara onunla evliliği düşünerek kendini teselli etmeye çalışır. Ölüm döşeginde; tüm saflığıyla karısını Adnan'a emanet eden Kadri, Adnan'a ince bir vicdan azabı hissettirir. Bu azap diğer ihanetlerde hissedilmeyecektir. Hastanede Zehra'nın fakir elbiseleri ve hâli Adnan'ı tik-

sindirir ve Kadri'nin ölümü ardından onu bir daha aramaz:

“Hastanın ümîdi karşısında biraz kendine gelen Adnan, odanın bir köşesinde duran Zehra'yı gördü: Zehra ne kadar sefildi; çarşaf, sokak pabucu, kadının fukaralığını arttırmıştı. Güzel, esmer yüzündeki güzel Halep Çıbanı bile, şimdi derisinde beceriksiz bir yamaydı. Yatağına Adnan'ı alacağı geceler, aşkın azalttığı elbisesi, yeni terliklerindeki güzel, çıplak ayakları Zehra'yı gizliyordu. Fakat o baygın derili esmer çıplak ayaklar bu kalın kunduraların içinde şimdi yalandı. Zehra'dan tiksindir gibi oluyordu. Fukaralığın bir kadında bir nevi çirkinlik olduğunu ilk defa görüyordu.” (s.192)

Biz Zehra'yı roman sonuna dek üç yerde daha görürüz. Bu üç sahne; Adnan'ın bu kadının düşüşünde oynadığı rolü de ortaya koyar. İlki, Jön Türk Süleyman'ın Zehra'nın işlettiği umumhânedede basılışı; ikincisi, Adnan'ın Moiz'in arabasına binerken önüne uzanan Zehra'nın kemikli dilenci eli; üçüncüsü ise romanın sonunda Adnan'ın cenazesi camiden çıkarılırken dilenci Zehra'nın, bir çocuğa attığı taşın Adnan'ın tabutuna çarptığı sahne. Yazar, bu üç minik sahne ile Zehra'nın hikâyesini romanın sonuna kadar sürdürmeyi başarır.

Adnan'ın ikinci gayrimeşrû münasebeti ise Tapu Müdürü Senih Efendi'nin karısı Macide ile yaşadıklarıdır. Adnan, Macide'nin felç kocası evde iken eve girip çıkmaya başlar. Zehra'dan beri kadınsızdır ve bu durumu kabullenmesi zor olmaz, çünkü; *“Zehra'yı bırakınca bedava kadın bulamamıştı. Paralı kadın Adnan için kadın değildi.”* (s.237) Bu münasebet de, Macide'nin hamile kalışı üzerine, henüz Senih Efendi sağ iken biter.

Macide de romanın sonuna kadar aralıklarla anılacaktır. Senih Efendinin ölümünden bir müddet evvel ev umumhaneye çevrilir. Macide bir zaman sonra veremden ölür. Son olarak Macide, Adnan'la gayrimeşrû çocukları (benli) Ahmet'in mahkemesinde anılacaktır.

Adnan, 1.bölümdeki fakir ve seviyece düşük kadınlara mukabil zenginleştiği 2.bölümde

zengin arkadaşı Moiz'in karısı Raşel'le meşrû olmayan bir ilişki yaşar. Üstelik o esnada Belkis'la evlidir ve sevdiği kadına kavuşmuştur. Belkis'la evlenebilmesi Belkis'in mâlî düşüşü ve Adnan'ın yükselişi neticesinde olabilmıştır. Şu cümleler Adnan'ın Belkis'a değil paraya sevdalı olduğunun kanıtı gibidir:

“Adnan sevincinden çıldırıyordu. Kim derdi ki, Belkis tahtından Adnan'ın ayaklarına yuvarlanacaktı. Belkis'ı zebun görünce Adnan'ın içindeki aşk azalır gibi oldu.” (s.313) Bu halde, onu aldatmış olmayı, hem de en yakın arkadaşının karısıyla aldatmış olmayı yadırgamaz. “Arkadaşının karısını çaldığı için o vicdan azabı duymazdı. Çünkü bir defa Adnan o kadar sır saklardı ki bu cinayet hiç işlenmezse ancak bu kadar meçhul kalırdı. Sonra Raşel başka erkeklerle söylenmişti. (...) Zaten zenginlerde vicdan azabı tembeldir.” (s. 379-380)

Adnan'ın son ihaneti, 3. bölümde önümüze çıkar. Adnan beş parasızdır ve Süheylâ'yla evlenmiş, onun parasıyla geçinmektedir. Verem hastasıdır ve yaşlanmıştır. Yazıhanesine gelen, arkadaşı Nâil'in karısı Fatma-Bihter'le yazıhanesinde yaşadığı birliktelik, Adnan'ın roman başındaki soylu hislerinin ne kadar düştüğünün göstergesidir. Fatma'nın isminin bir aşığı tarafından Aşk-ı Memnu'daki Bihter'in mizacına binaen Bihter'e çevrilmesi, romanın öncesinde ve sonrasında ahlâkça düşkünlüğü ile birkaç kez anılması, onu da roman süresince okuyucu zihnine yerleştirir ve okuyucu romanın son sayfasında Bihter'in Sakallı Vasfi ile evleneceğinden haberdar edilir.

Romanın olumlu kadın kahramanı kadrosunda en kuvvetli kişi Süheylâ'dır. Diğerleri; Adnan'ın annesi, hizmetkâr Şefika Hanım, Prenses Bâhire, dekoratif kahramanlar olarak düşünülmelidir. Kötü mizaçlı ya da düşkün kadınların en kuvvetli olanı ise Belkis'tır; ancak Belkis romanın 2.bölümünden itibaren kötüler arasına katılır. Zehra, Macide, Raşel ikinci dereceden kahramanlar; Polikseni, Uranya, Senih Efendinin lezbiyen kızı Melâhat, Sakallı Vasfi'nin ilk karısı lezbiyen Seniha, lezbiyen

Bohçacı Hayriye, Süheylâ'nın annesi Cemalifer, Tekirdağlı Cemile ve kızı Belkis, Filareti, Eczacı Karnik'in karısı Sürpuhi, dekoratif kahramanlar olarak düşünülebilir. Belkis'in seyahat dönüşü ölen kız kardeşi ile kayınvaldesi ise, iyi ya da kötü olarak nitelendirilemeyecek öteki tiplerdir.

Romanın erkek şahıs kadrosu da yine Adnan'la ilişkileri noktasında yer alırlar. Adnan'ın fakülte arkadaşları Tevfik Hoca ve Moiz romanın başında Adnan'a paralel bir maddî sefalet içindedirler. Onların da kaderi Meşrutiyet'in ilânı ile değişir, beş parasızken kısa zamanda zengin olurlar ve Adnan'la benzer bir ahlâkî çöküntü yaşarlar. Tevfik Hoca zengin ve dul bir kadınla evlenip avukatlığa başlar, harp yıllarında şeker ve altın işinden zengin olur; Moiz de harp yılları ticaret zenginlerindedir. Moiz, iflasının ardından İtalya'da intihar eder, Tevfik Hoca roman sonuna kadar sessiz ve derinden işlerini yürütür. Bu üç arkadaş birbirlerine zarar vermekten de çekinmezler.

1.bölümün zengin ve parlak kahramanı, sara-ya yakın ve fakat muhalif görünen Hidayet'tir. Konağında devrin ekâbirini ağırlayıp, onların varlığıyla sükse yapmaktan haz duyar. Etrafında kadın yoktur, romanda üç yerde Sacit'le olan homoseksüel münasebetlerine dair üstü kapalı gönderme yapılmıştır (s.63,151 ve 245) Hidayet, sarayın tek söz sahibi olduğu dönemin popüler ve zengin adamıdır. Parlak günleri Meşrutiyet'le birlikte sönecek, Hidayet sessizce ölecektir: “*Hidayet hiçbir hastalığı olmadığı halde öldü: Konağına gelmeyen elçiler, arabasına selâm durmayan polisler onu öldürdüler. 31 Mart'tan sonra misafirleri, uşakları, parası azaldı; eriyordu. Bir türlü şehremini olamadığı için vücudu azalıyordu.*” (s.353) Romandaki tüm fukara ve düşmüşlerin cenazeleri gibi sessiz ve kimsesiz kalker cenazesi; oysa Belkis'in kız kardeşinin cenazesi büyük bir kalabalık ve tantana ile kaldırılmıştı. Romanın sonunda Adnan'ın cenazesi de düşmüşlüğü yüzünden dinsizdir bahanesiyle imam tarafından kabul

edilmez. Süheylâ'nın imama verdiği paralar Adnan'ı din sahibi yapar ve cenaze kaldırılır.

Hidayet'in karşısındaki ve tüm roman boyunca en sağlam ahlâkla, bozulmadan yaşayan tek kahraman Şâir Mehmet Raif'tir. Yazarın "lekesiz dostlar" olarak sunduğu Dağistanlı Hoca, Salih Zeki ve Şâir Mehmet Raif'in adları sık sık geçer. Ancak Salih Zeki dekoratif hüviyettir. Dağistanlı Hoca, Sarıkamış'ta şehit olan oğlu yüzünden aklını yitirir. Şâir Raif, Adnan'ı gerçekten seven iki kişiden biridir. Dürüst, vatanperver, çok konuşmayı sevmeyen, vatan ihaneti kabullenemeyen biridir. Adnan'ın arkadaşlarından hemen hiçbirine tahammül edemez; ancak Adnan'a olan güveni çok kuvvetlidir. Adnan'ın sürgününde ölen annesinin cenazesini o kaldırmıştır. 2. Meşrutiyet'le değişen Adnan'ın yanına uğramaz olur, üçüncü bölümde de görünmeyen Raif, Adnan'ın cenazesinde ağladığı görülmesin diye cenaze grubunu uzaktan takip edecektir.

Romanı sürüklemeye yardımcı olan diğer iki şahıs, Jön Türk Süleyman ve Sakallı Vasfi'dir. Tapu Müdürü Senih Efendi, Fransızca Öğretmeni Kadri, Miralay Hüsrev, Ateşeneval Naşit, Prens İvanoviç Nebinski ve kardeşi, Alfret Cevat, Sefaret Müsteşarı Nâil, Mâliye Nazırı ve Erkânı Harp Müşiri, Prens Hassan hep eşleri, kızları Adnan'la münasebette oldukları için gündeme gelmiş mecburi şahıslardır. Jön Türk Süleyman ve Sakallı Vasfi üç devre de derhal uyum sağlayan kaypak mizaçları ile sefalet düşmeden hatta daha da güçlenerek romanda sona kadar gelebilmişlerdir. Bunların karşısındaki kahraman Dağistanlı Hoca'dır. Bu isimler yanında dekoratif olarak niteleyebileceğimiz şahıslar şunlardır: Salih Zeki, Şehit Miralay Salim Bey, Sultan Abdülhamit, Reji Müdürü Rambert, mektupçu, Çeczup Çıplak Ahmet, Râtip, Sait Efendi, Hacı Hulûsi Paşa, Müstantik Behcet, Şişman Burhan, Sacit, Habibullah Efendi, Sahaf Arif Hoca, Antikacı Boşnak Sadık, Doktor Haldun, Hacı Kahya, Ali Emîri, Gazi Osman Paşa, Tüfekçibaşı Tahir Paşa, Uşak Rıdvan, Sivas Belediye Hekimi, Şifre

Mümeyyizi Sait, Kâtip Dilâver, Çaycı Hacı, Arap Avnullah, Çilli Mahmut, Zaptiye Nazırı, Borazan Tefvik, Muhsin, Eczacı Karnik, Reji Komiseri, Saray Kâtibi Nuri Bey, İzzet Paşa, Mustafa Kemâl, İsmet Paşa, Vekilharç Salih, Talât Paşa, Amedî Hülefasından Ratip, Sefaret Müsteşarı, Uşak Benli Ahmet, Kâtip Salih, Ermeni Tercüman, Adnan'ın oğlu Sâlim, Bozdoğan Kemerî'nin İmamı.

Görüldüğü gibi yüzü aşkın şahıs kadrosuyla kurgu, herhangi bir boşluk olmaksızın ilişkilendirilmiş ve roman, merkezdeki adam Adnan'ın ölümü ile tamamlanmıştır. Yazarın göstermeden ziyade anlatma yöntemine dayanarak aktardığı vakalar, ruh çözümlemelerine yer vermeyi güçleştirmiştir. Buna rağmen Adnan'ın idealleri ile para arasında kaldığı, kendini dinlediği satırlar yok değildir. Romanın kurgusu, okuyucuya "biyografik romanla mı karşı karşıyayım" dedirtecek derecede dönemin gerçeğiyle birlikte sunulmuştur.

2. Mekân

Üç İstanbul romanında temel mekân İstanbul'dur. İstanbul dışına çıkılmaz; ancak şahıslardan bazılarının tayini, sürgünü ya da İstanbul'a nereden geldikleri söz konusu olduğunda farklı mekânların adı anılır: Sivas, Edirne, Trablusgarp, Taif, İtalya, Sarıkamış, Peşte, Amerika ve Selânik bunlardandır.

Roman boyunca mekân neredeyse üzerinde en fazla durulan vaka unsurudur. Diğer unsurlar gibi mekân da temel çatışmayı desteklemek üzere kullanılmıştır. Romanın 1.bölümünde Adnan'ın annesiyle yaşadığı küçük ev, roman boyunca gıcırdayan (öten) tahta merdivenleriyle fakirliğin sembolü olarak defalarca anılır:

"Aksaray'daki küçük ev (...) Tahta öten merdivenler (...)" (s.135)

"Fakat önündeki çizginin bir ucunda Belkis vardı, öteki ucunda Aksaray'daki merdiveni tahta öten ev." (s.332)

"Bu ihtişamlı cenazeden dönünce Aksaray'daki evini daha sefil buldu." (s.275)

Mekânlar üç bölümde de fakirlik ve zen-

ginlik, zayıflık ve iktidar ayrımını daha iyi hissettirmek için kullanılmıştır. 1.bölümün ikinci mekânı Hidayet'in konağıdır. Romanda “Cağaloğlu’ndaki antika eşyalarla dolu konak” tan manzaralar gösterilir okuyucuya. Meşrutiyet öncesini temsil eden bölümün zengin konağı burasıdır:

“Habibullah Efendi, konağın mermer merdivenlerinden, Karabağ halıları üzerinden, dalga dalga yükselen sarıği ile çıkıyor, merdivenin iki kenarında sekiz palmiyenin yeşil kubbeli sütunlarından geçti; merdivenin üst başından insan boyu iki tunç ampir şamdanın kesilmiş karpuz dilimlerini andıran kısa kollarındaki mumların yıldızları arasında beyaz sarıği titredi; (...) yaldızlı tavandan bir Venedik avizesi, donmuş bir deniz parçası gibi, buzlanarak, ışık ve altın yağmurları içinde yerlere sarkıyor, mertebani dört küp sofanın dört köşesini sütunlaştırıyor.” (s.66)

Hidayet bir antika koleksiyoncusudur ve özellikle Şark odası ölümü ardından pek çok kişinin talip olacağı eşyalarla doludur. Odayı Moiz satın alacaktır.

Bu bölümde bir başka mekân Mâliye Nâzırının Bozdoğan Kemerî’ndeki “sessiz, misafirsiz” konağıdır. Adnan’ın Süheylâ’ya ders vermek için gittiği bu konak mekân tasvirleriyle detaylandırılmaz. Zengin bir evdir; ancak Süheylâ’nın tevazuu ve sadeliği konak için de geçerlidir. Nâzırın konağı, mânevî atmosferiyle Adnan’ı etkilemiştir:

“Hidayet’in konağına artık gitmeyecekti. Mâliye Nâzırının konağı ne kadar temizdi: Şehirsiz bir toprak gibi temiz!.. Bu konağın döşemelerinde bir insan alını kadar namus vardı. (...) Artık Hidayet’in konağı, Nâzırın konağına nisbet, fena boyanmış hokkabazdı.” (s.102) Bu türden karşılaştırmalar roman boyunca sık sık önümüze çıkar.

Mizacındaki tutarsızlığı; ilk kez Belkıs’ın Rumeli Kıyısındaki Mermer Yalı’sında hissettiğimiz Adnan, yukarıdaki sözleri söyledikten sonra Mermer Yalı’ya (Belkıs’a) sevdalanacaktır. Yalı Adnan’ın gözüyle sayfalarca anlatılacaktır:

“Onu büyük bir salona aldılar; hiçbir şey parlamıyordu; her taraf yaldızsızdı; yüksek pencerelerden koyu kırmızı renkli Cenevre kadifesi perdeler bol büklümlerle yerlere sarkıyor, duvardaki Hollanda tablolarının koyu renkleri duvardan odaya doluyor, ayağa kalan eşyalardan salona ağır bir azamet çöküyordu. (...)

Chippendale koltuklar ve kanepeler köşeler teşkil ederek odayı döşüyorlar; bir tarafta aynı İngiliz evinin yuvarlak camlı uzun vitrininde yeşim statue’ler, mertebani heykeller, Rodos vazoları duruyor, bir tarafta da velürdojen kaplı paravananın üstünde çok kıymetli Polonya kuşağının ipek çizgileri dalgalanıyordu.” (s. 124)

Adnan, bu mekânda ezilir: “Adnan yerdeki Abusson halısının dalları, daireleri arasından yeni boyanmış buruşuk kunduralarıyla geçerek, Chippendale koltuklardan birine incelmış ceketiyile oturacağı sırada (...)” (s. 124) ve bu ezikliğe rağmen Belkıs’a tutulur. Bu konağa mukabil Aksaray’daki küçük evi düşünecektir hep: “Kireç duvarlar...Yük dolabının çiçekli kapısı...Tahta öten merdiven...Sokak kapısından toprak avluya insanla beraber giren sokak...Odayı daha çıplak yapan zayıf perdeleri” (s. 135)

Yazar bu üç konağı, 30. Bölümde “Üç Konak” adıyla Adnan’ın gözünde karşılaştıracaktır. Hidayet’in konağı yalın bir vatanperverlik; Belkıs’ın konağı baş döndüren bir zenginlik; Süheylâ’nın konağı ise vatanperverlik ve insanlıktı. Adnan tüm iç muhasebesine rağmen ilk ikisinden kurtulamayacaktır.

2.bölümün temel iki mekânı Adnan’ın ev (ler) i ve Moiz’in evidir. Bu bölümde ilk bölümün şaşaalı mekânı Mermer Yalı da dağılır. Müşir sürgündür, ev halkı dağılmak mecburiyetindedir ve yalı boşaltılır.

Cağaloğlu’ndaki taş konak, Adnan’ın zenginleşen hayatının kendine ait ilk mekânıdır. Şu ifadeler mekânın kahramanımız Adnan’a ne şekilde tesir ettiğinin açık göstergesidir: “Artık Mermer Yalı’dan dönünce Cağaloğlu’ndaki

evinde küçülmüyordu.” (s.306) Bu evin tasvirine yer verilmemiştir. Adnan’ın Belkıs’la evlenince yerleşeceği yer olan Nişantaşı’ndaki konak ise, Belkıs’ın Mermer Yalı’ndan getirdiği tek eşya olan kütüphane ile anılır. Önemli olan bu konağın Hidayet’in konağının yerini alacak olmasıdır. Birinci bölümde Hidayet’e gidenler, bu bölümde Adnan’ın konağına gelirler.

2.mekân Moiz’in Harbiye’deki konağı’dır: “Kâgirdi ama delikli tuğladan yaptırmıştı. Rutubeti yoktu.” (s.357) Hidayet’in ölümü ardından mezatta satılan Şark odası, Moiz tarafından satın alınmıştır. Bu, Meşrutiyet’in zenginlerindeki korkutucu ihtirasın da sembolüdür; Adnan da bu odayı almak için girişimde bulunmuştu. Hidayet’in evinin birinci bölümdeki bu beş parasız gençleri, Meşrutiyet’le birlikte Hidayet’i satın alacak duruma gelmişlerdir. Moiz’in evinin Adnan gözüyle tasviri, Adnan’ın elindeki mekânları değil; sahip olmadığı mekânları ısrarla nakledişi, mizacındaki kıskançlık ve doyumsuzluğu hissettirmek için sunulmuş gibidir. Yazar, Adnan’ın bu özelliğini doğrudan söylemek yerine okuyucuya mekânlar vasıtasıyla hissettirmiştir.

3.bölüm ise Belkıs’ın akrabası Naşit’in konağında başlar. Adnan yeniden fakirdir ve Naşit’in konağında sığıntı durumundadır. Belkıs’la ayrılır ayrılmaz da, Tepebaşı’nda bir otel odasına yerleşir. Adnan’ın romanını yazışıyla, fukaralığı arasında da bir ilgi kurulmuştur. Romanın 1.v e 3.bölümlerindeki fakir Adnan, eserini ara ara yazmaktadır; ancak zengin Adnan’ı anlatan 2.bölümde yazdığı romandan sadece bir yerde bölüm aktarılır; çünkü Adnan’ın romanla uğraşacak vakti yoktur.

Son bölümün temel iki mekânı Prenses Bahire’nin köşkü ve Süheylâ’nın babasından kalan konağıdır. Bu iki mekânın da tasvirlerle izahına girilmemiştir.

Diğer iki mekân ise Belkıs’ın Rus Prensi ile birlikte paylaştıkları mekânlardır. Peşte dönüşü önce Şişli’de bir apartman dairesi; paraları tükenince taşındıkları, Beyoğlu’nda Derviş Sokağı’ndaki tahta ev...Romandaki tüm “tah-

ta ev”lerin kaderi birdir, yaşanan fakirlik ve sefalet: “Siyah tokmakla çalınan bu evin içinde sabah, öğle, ikindi, belli değildi; evin havası merdivende siyah, odada esmerdi.” (s.440) Belkıs, bu sefaletten Amerika’ya kaçacak ve orada intihar edecektir.

Romanın bunca zengin mekân unsurlarının tamamen kapalı mekânlar olması, tabiatın hemen hiç görülmeşi dikkat çeker. Kahramanlar Adnan’ın gözünde ilk olarak yaşadıkları mekânla ilgi çekicidirler. Romanın hemen başında Adnan’ın, yazdığı roman vesilesiyle tarif ettiği “iki İstanbul” anlayışı zamanla ne kadar değişecektir: 1-Camileri ve kubbeleriyle Fetih ordularının İstanbul’u, 2-Çamurun bayramlık elbiseler giydiği Beyoğlu. “Adnan, Beyoğlu’ndan, romanına yazdığı bu satırlardan öğrenirdi; fakat gittiği zaman, Beyoğlu’nu yazdığı kadar fena bulmazdı. Hatta orada oturabilirdi: Oradaki bir evden Süleymaniye Camii, Sinan’ın eli ve Süleyman’ın devri kadar büyük mabet daha iyi görünürdü. Fakat Adnan’ın bu tarafı, vücudunun o kadar derin bir yerinde gizleniyordu ki bunu kendisi bile görmüyordu. O kubbeleri, minareleri, kavuklu mezarlarıyla yalnız öteki İstanbul’u sevdiğini sanıyordu.” (s.51) Romanın henüz başında Adnan’a söylenen; ancak yazarın okuyucuyu uyardığı bu mekân anlayışı, roman boyunca yazarın haklılığını ortaya çıkaracaktır. Adnan, içindeki gerçek arzuların başlangıçta farkında değildir.

3.zaman

Roman, Cumhuriyet’ten sonra kaleme alınmıştır. Eserde anlatılan hadiseler zincirinin vuku bulunduğu zaman ise ilk anda 93 Harbi’nden başlayormuş intibai verse de İkinci Meşrutiyet’ten yaklaşık bir yıl öncesinden başlar ve Ankara hükümetinin kurulmasından sonraki bir yılı da içine alır. Bize hadiselerin 93 Harbi ile başlıyor gibi görünmesinin nedeni, Adnan’ın yazdığı roman vesilesiyle sık sık muhaceret günlerini hatırlamasıdır. Adnan’ın hayatı 8 ile 55 yaşları arasında okuyucuya sunulur; ancak, 8 ile 20

yaş arası Adnan'ın anlık hatırlamalarıyla geçilmiş, esas vakaların yaşanma süresi Adnan'ın Hukuk fakültesini bitirmesinden ölümüne kadarki yaklaşık 25 yıllık süreye yayılmıştır.

Eserde zamanın başladığı andan itibaren kronoloji bozulmadan, zaman zaman romana iştirak eden kahramanların geçmişleri ile ilgili birkaç sayfalık (bu haftalık, aylık ya da senelik) dönüşler yapılmıştır.

Yazarın 133 bölüme ayrılmış olması, zamanı ve mekânı değiştirmede kendisine kolaylık sağlamıştır. Tabiatıyla zaman içerisinde atlamalar, okuyucunun hayal gücü ve zihniyle tamamlanması beklenen kısımlar vardır. Meselâ, 91. bölümün sonunda Raşel'le Adnan'ın tanıştığı kısım şöyle biter: *"Ayrılrken Raşel'in iki eli Adnan'ın dudaklarından ayrılmak istemedi ve Raşel Adnan'ı yarınki çayına üç defa ısrar ederek çağırdı. Fakat Adnan mahzundu."* (s. 372) 92.bölüm ise şu cümlelerle başlar: *"Bugün on üçüncü defa gitmeye hazırlandığı Raşel'in bu çaylarından Adnan mustarıptı."* (s. 373) Raşel, haftada iki sefer çay daveti verse en az altı hafta ediyor ki, okuyucu bu altı haftayı zihninde tamamlıyor. Bu altı haftada ne olduğuna dair kısa mesajlar da mevcut, fakat okuyucu bu ustalıklı birleştirmede yazara soru sorma ihtiyacı hissetmiyor.

Her biri bağımsız bir adla adlandırılmış olan bu 133 parça, ardı ardına kronolojiye sadık ve zamanı öne alan parçalardır. Parçaların ilk cümleleri ısrarla bulunulan zamanı haber verir. 3 numaralı bölüm şu cümleyle başlar: *"Beyoğlu'nda İbil Sokağı'ndaki bu eve Adnan ve Moiz, Tefik Hoca'yı bu aece zorla götürüyorlar."* (s.16) 4 numaralı parça "İki Uyku" adını almıştır ve bir önceki bölümde gidilen evden dönüşün gerçekleştiği bölümdür: *"Filareti'den dönen Adnan eve gelir gelmez uyudu."* (s.25) 5 numaralı parça da zaman ifadesiyle başlayacaktır: *"Buğün Adnan, Direklerarası'ndan Raif'i bulacak ve ilk defa Abdülhak Hâmit'i göreceklerdi."* (s. 28)

Roman içinde başka bir romanın varlığını (Yıkılan Vatan) ve bu romanın zamanını da

unutmamak gerek. 93 Harbi muhaceretiyle başlayan bu iç roman *Üç İstanbul* romanında gelişen hadiselerin zamanını onun peşinden takip eder. Orada da Meşrutiyet ilân edilir, orada da Ankara hükûmeti kurulur, o roman da da bölümler ayrı adlarla verilmiştir. Bu da yazılan romanın okuduğumuz romanla paralellliğini gösterir.

Romanın 1. bölümü Adnan'ın hukukta son sınıf sınavını vermesi ile başlar. Adnan, okuldan gelmiş ve romanı üzerinde düşünmektedir. 2. bölüm "10 Temmuz İnkılâbı" adıyla tam bir zaman dönemecinin temsiliyle başlar. Romanın üçüncü bölümünde ise sene 1918'dir. 2. bölümün sonunda muharebenin bittiği haber verilmiştir ki bu, Meşrutiyet'in de bitişi gösterir. Son bölüm Mondros Mütarekesi'nin imzalanışı haberiyle başlar (s. 415) . Birkaç sayfa sonra da Millî Mücadele'nin başladığı haber verilecektir. Mustafa Kemâl Samsun'a çıkar (s. 422).

Romana ad veren bu üç temel zaman ve bölüm temel çatışmaya (imkân-ımkânsızlık) uygun olarak ayrılmıştır. Yazarın bilinçli bir üçlemeye baş vurduğunu düşünüyoruz: Romanı bölen üç zaman; Adnan'ın bu üç zamanda yaşadığı üç temel mekân (Aksaray'daki ev, Belkıs'la yaşadığı ev, Süheylâ ile yaşadığı ev); bu üç dönemde bu üç mekândaki üç kadın (anne, Belkıs ve Süheylâ) ; iktidarın çokça tanınan simalarının bu üç dönemdeki üç zengin mekânı (Hidayet'in konağı, Adnan'ın konağı, Ateşeneval Nâşit'in konağı); Adnan'ın üç arkadaşı (Moiz, Tefik Hoca, Şâir Mehmet Raif) ... ardı ardına yer alırlar.

Birçok romanda yazar tarafından şahıs kadrosunun, zamanın ya da mekânın önüne çıkarıldığına şahit oluruz. Üç İstanbul romanında zaman, mekân ve şahıs kadrosu ayrı ayrı, eserin adını destekleyecek nitelikte üçlemelerle kurguyu sağlamlaştırmak üzere eşit seviyede güçlü tutulmuştur. Böylece bir büyük devletin dağılışı ile bir insanın erdemlerinin kayboluşu, devletle beraber insanın çöküşü, çarpıcı bir biçimde ve bir arada aktarılabilmıştır.

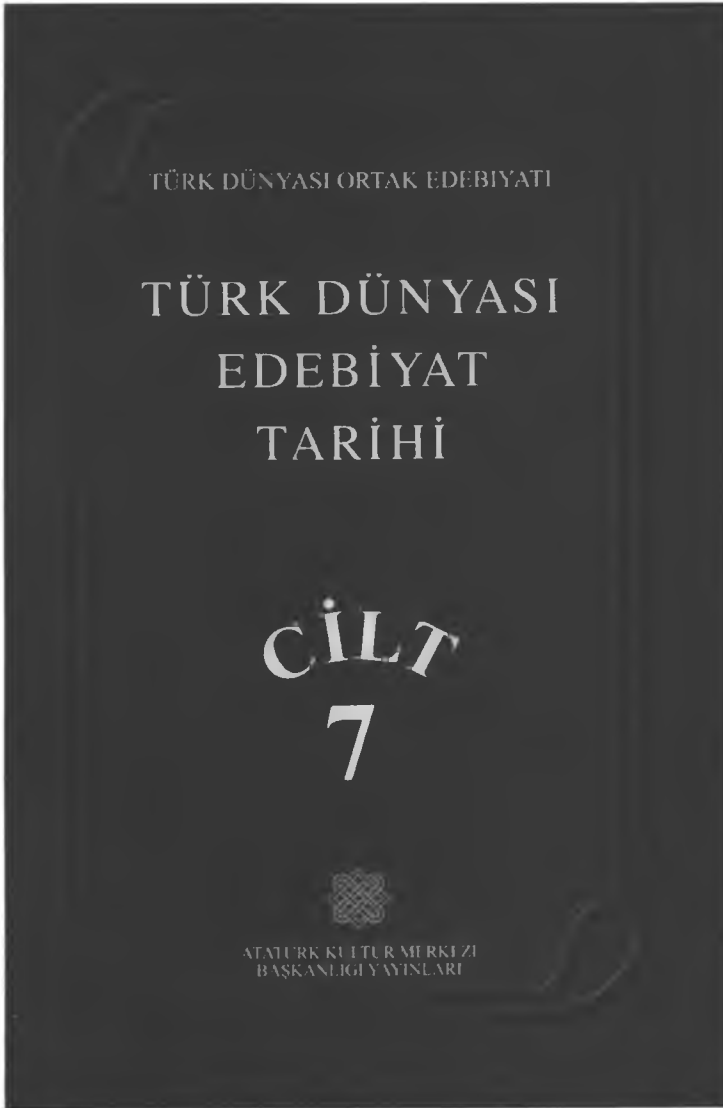

Notlar

- ¹ Mithat Cemal Kuntay; *Üç İstanbul*; İst. 1998 (1.bas. 1938) ; Oğlak Yayınları.
- ² Romanda geçen yazar ve eser isimleri: Sefiller, Tolstoy, J.J.Rousseau, Buhari-i Şerif, Sokrates, Homer, Larousseau, Kur'an, Delâilülhayrat, İktıtaf, Madame Bovary, Goriot Baba, Eşber, Dostoyevsky, Karamazof Kardeşler, Namik Kemâl, Nâimâ Tarihi, Ziya Paşa, Terkib-i Bend, Tevfik Fikret, Hâfız Post, Illustration, Koch, Goethe, Fichte, Hippolyte Taine, Robespierre, Marat, Danton, Anna Karenina, Sivastopol Hatıraları, Ernest Renan, Vefik Paşa, Cevdet Paşa, Hamilton, İbni

Batuta, La Dame aux Camelias, Fuzulî, Mecelle, Coppee, Mücrim, Leskofçalı Galip, Pol de Kok, Kaptan Güstav, Victor Hugo, Sainte-Beuve, Pazartesi Muhasebeleri, Aşk-ı Memnu, Homeros, Odysse, Volter, Kamus-ı Felsefi, Darwin, Newton, Freud, Benjamin Costant, Chateaubriant, Dante, İlahî Komedy, Beccaria; Cürümler ve Cezalar, Evliya Çelebi, Kısas-ı Enbiya, Baudelaire, Stendhal, Don Kişot.

Not. Kitapta üç adet de döneme ait Ermeni gazetesi anılır: Hoydan Ermeni Gazetesi, Romen-ce Dinimaitça gazetesi, Noyeveremya gazetesi.

Atatürk'ün Türk Kadınına Bakışı ve Alanlarında Öncü Kadınlarımız

Elif TARLAKAZAN

Gazi Üniversitesi Mesleki Eğitim Fakültesi
Uygulamalı Sanatlar Eğitimi Bölümü Araştırma Görevlisi

Öz: Türk Kadını, Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşundan bugüne toplumun her kesiminde, çeşitli alanlarda varlık göstermiş ve başarılı bir tablo sergilemiştir. Büyük Önder Atatürk'ün Türk Kadınına verdiği önem yaptığı toplantı ve konuşmalarında açıkça görülmektedir. Çalışmada Cumhuriyetin ilanıyla birlikte çeşitli mesleklerde çalışmış kadınların hayatlarına kısa bir bakış verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Kadını, Önderlik,

View of Atatürk about Turkish and Leader Women in their Branshes

Abstract: Since the foundation of Turkish Republic, Turkish women have been active in various fields of all sections in the society and displayed a successful portrait. The importance given by Mighty Leader Atatürk to women is obvious in his meetings and speeches. In this study, a glimpse to lives of women worked in various professions since the proclamation of the republic is given.

Key Words: Turkish Woman, Leadership

Toplumsal başarısızlığın asıl sebebi kadınlara karşı olan bilgisizlikten ileri gelir, bir toplumun bir organı faaliyette iken diğer bir organı işlemez ise o toplum felç olur. (Şubat, 1923) sözleri ile Atatürk; Kurtuluş Savaşında omuz omuza mücadele eden Türk Kadını'na duyduğu güveni dile getirmekte (www.yeniileri.com) ve kadın-erkek arasında fark olmadığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Bu çalışmada amaç, Cumhuriyetle birlikte çeşitli mesleklerde çalışmış kadınlarımızı hatırlamak ve hatırlatmaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş uzun yıllar süren mücadeleler ve devrimler sonucunda mümkün olmuştur. 1926 yılında Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek, yürürlüğe giren ve Türk Kadını'na çağdaşlaşma yolunu açan medeni kanun bu devrimlerin ilkidir.

Türk Kadını, medeni kanun ile temel hak-

larına, erkekler gibi her derecedeki okulda öğrenim görme, meslek edinme, mirastan pay alma gibi haklara kavuşmuştur (Onuk, 2003:28).

Büyük Önder 1923 yılında Konya'da yaptığı bir konuşmada Türk Kadını'na beslediği sevgi ve saygıyı şöyle dile getirir;

“Dünyada hiçbir milletin kadını, ben Anadolu Kadını'ndan fazla çalıştım, milletimi kurtuluş ve zafere götürmekte, Anadolu kadını kadar emek verdim diyemez. Erkeklerden kurduğumuz ordumuzun hayat kaynaklarını kadınlarımız işletmiştir. Çift süren, tarlayı eken, kağnısı ve kucağındaki yavrusu ile yağmur demeyip, kış demeyip cephenin ihtiyaçlarını taşıyan hep onlar, hep o yüce, o fedakar, o ilahi Anadolu Kadını olmuştur. Bundan ötürü hepimiz bu büyük ruhlular ve büyük duygular kadınlarımızı şükranla ve minnetle sonsuza kadar aziz ve kutsal bilelim” (Apatay, 1996:2).

Kadınlarımıza tanınan önemli haklardan biri de “seçme ve seçilme hakkı’dır. *“Türk Kadını; dünyanın en aydın, en erdemli ve en vakur kadını”* diyen Ulu Önder

seçme ve seçilme hakkındaki fikrini ilk kez Ankara Kız Lisesi’ndeki liseli kız öğrencilere açıklamıştır (Palazoğlu, 1991:826).

Türk Kadını 1935 yılında seçme ve seçilme hakkı alırken, çağdaşlaşma da örnek aldığı-mız ülkeler de ise bu haklar ancak; İtalya’da 1948’de, Japonya’da 1950’de, İsviçre’de (Medeni Kanunu aldığımız) 1971 yılında yürürlüğe girmiştir (Apatay, 1996:2).

Bu konuda Atatürk şöyle diyor; *“Bu karar, Türk Kadınına sosyal ve siyasi hayatta bütün milletlerin üzerinde yer vermiştir. Çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını artık tarihlerde aramak lazım gelecektir. Türk kadını, evdeki medeni mevkiini selahiyetle işgal etmiş, iş hayatının her safhasında muvaffakiyetler göstermiştir. Siyasi hayatla, Belediye seçimleriyle tecrübe kazanan Türk Kadını bu seferde milletvekili seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş bulunuyor. Medeni milletlerin birçoğunda, kadından esirgenen bu hak, bugün Türk Kadını’nın elindedir ve onu selahiyet ve lihakle kullanacaktır* (Apatay, 1996:2).

Cumhuriyet döneminde çağdaşlaşma yolunda atılan adımlar, Türk kadınının çabası ve gücü doğrultusunda gelişmiş ve eğitimde kadın-erkek ayrımının kalktığı görülmüştür.

Atatürk; kadınların eğitim, kültür ve sanat sorunlarına devlet politikası içerisinde yer vermiştir. *“.. düzeltilecek şeyler ekonomi ve eğitimidir. Böylece ülke onarılacak, ulus refah içinde olacaktır...”* sözleriyle bu düşüncesini ortaya koymuştur.

1908 yılında Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte kızların eğitimine yönelik ilk adımlar Maarif Nazırı Abdurrahman Sami Paşa ve Sadrazam Saffet Paşa tarafından atılmıştır. Türk kızlarının yüksek tahsil yapma imkanları Sultan Resat döneminde I. Dünya Savaşına girdiğimiz ilk yılda gerçekleşmiştir. Özellikle güzel sa-

natlar alanında İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açılmıştır. Beyazıt’ta açılan bu kız okulunun başkanlığına 1914 yılında Mihri Müşfik (Mihri Hanım) ve Ömer Adil Bey getirilmiştir (Toros, 1988:13).

İnas Sanayi-i Nefise Mektebi’nin ilk öğrencisi Müzdan Sait Hanım’dır. İkinci öğrencisi Muide Esat, üçüncü öğrencisi Belkıs Mustafa Hanım’dır.

Büyük Önderin, arkadaşlarının ve bütün milletin en büyük isteği milli irfanın yükseltilmesiydi. Atatürk’ün yaptığı işlerin başında öğretimi teokratik çemberden tamamıyla çıkararak laikleştirmek ve millileştirmek geliyordu. 3 Mart 1924 tarihinde 430 no’lu Tevhidi Tedrisat Kanunu ile kız ve erkek öğrenciler aynı eğitim sistemi içine alınmıştır (Palazoğlu, 1991:250).

1926 yılında İnas Mektebinin kız öğrencileri Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi’ne kabul edilmiştir (Tansuğ, 1993:135).

Türk kadını, yasal haklarından çok önce kendi alanlarında “ilk”lere imza atıyordu. Sanat ve bilim alanlarında çok büyük başarılar elde ediyor, birçok açıdan erkekleri geçiyordu.

Toplum içinde sanatkarı özlenen mevkilerde görmek isteyen Atatürk, 1927’de Çankaya Köşkü’nde şehir tiyatrosu sanatçılarının da çağınıldığı ziyafette şöyle diyor;

“Hepiniz Mebus (Milletvekili) olabilirsiniz, Vekil (Bakan) olabilirsiniz. Hatta Cumhurreisi olabilirsiniz. Fakat sanatkar olamazsınız. Hayatlarını büyük bir sanata vakfeden bu çocukları sevelim”.

İnsanı başka varlıklardan ayıran özelliklerin başında, onun yaratıcılığı, güzeli araması ve yaratılması gelir. Bunun farkında olan Atatürk, Onuncu Yıl Nutku’nda, *“Yüksek bir insan cemiyeti olan Türk Milletinin tarihi bir vasfı da güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir”* diyor (Kavcar, 2003:43).

İşte; Atatürk’ün Türkiye’inde mermi sırtlayan yanlarında, kültür, sanat ve bilimi de sırtlayan geleceği, aydınlığı ve ilerlemeyi yakalayan öncü kadınlarımız.

- İlk kadın ressam Mihri Müşfik:

1887'de İstanbul'da doğdu. Önce saray ressamı Zonara'dan ders aldı. İtalya ve Fransa'da resim öğrenimi gördükten sonra yurda döndü. 1914'te İnas (Kız) Sanayi-i Nefise Mektebi'ni kurarak müdürlük ve öğretmenlik yaptı. 1922'de boşandıktan sonra sadece Mihri ve Mihri Rasim adlarını kullandı. Tekrar İtalya ve Fransa'ya oradan da ABD'ye gitti. Amerika'da resim profesörlüğü yaptı ve özel dersler verdi.

Mihri Hanım, aynı zamanda, sosyal bir kadındı. İttifak ve Terakki Partisi büyüklerinden çoğu ile dostluğu vardı. Hıristiyan kadınları gibi, erkeklerle içki masasına oturması garip karşılanmış ve İttihatçıların memleketten kaçmasından sonra, kendisi de Roma'ya, daha sonra Paris'e giderek resim yapmakla yaşantısını sürdürmüştür. Hayatının son yıllarını Amerika'da geçirmiş, zengin kişilere özel resim dersleri vererek ömrünü tamamlamıştır (1950).

- İlk kadın resim öğretmeni Müfide Kadri:

İstanbul'da doğdu. 10 yaşında resme başladı ve Osman Hamdi Bey'den ders aldı. Pi-yano, keman, ud çalar, müzikle resmi birlikte yürütürdü. 1911 yılında Münih sergisinde bir tablosuyla madalya aldı. İstanbul Kız Lisesi resim öğretmeni iken 22 yaşında vefat etti (Özel, 1999:77).

Resim sanatındaki üstün yeteneği, Müfide Hanım'ı bu mesleğin ilk kadın öğretmenliğine götürdü. Önce Nümune mekteplerine, Süleymaniye'deki Nümune-i İnas adlı kız okulunun öğretmenliğine atandı. İnas Rüştiyesi ile İnas İdadisi'nde resim, nakış ve musiki hocalığı yaptı (Toros, 1988:20).

- İlk kadın illüstratör Sabiha Bozcalı:

1903 yılında İstanbul'da doğdu. Karakalem, pastel, suluboya, yağlıboya olarak yaptığı eserler yanında, ona ün kazandıran çalışmaları; ansiklopediler ve tarihi eserler için uyguladığı desenler ve taramalardır (Toros, 1988:77). Dört ayrı ülkede resim eğitimi alan tek ressamımızdır.

- İlk kadın heykeltıraş Sabiha Ziya Bengütaş...

Sanayi-i Nefise ve akademi mezunudur. 1867-1944 arasında yaşayan ilk Türk heykeltıraş hocası İhsan Özsoy'un öğrencisi olup Avrupa'da eğitim görmüştür. Türkiye'de açılan tüm sergilere katılmıştır (Tansuğ, 1993: 321).

Atatürk'ün heykeltıraşlık konusunda söylediği gibi "... dünyada yükselmiş, gelişmiş, medeni olmak isteyen ve buna kesin karar vermiş olan her millet mutlaka heykel yapar, heykeltıraş yetiştirir. Herhalde çağdaş milletimiz, medeni milletimiz, medeni kabiliyetli milletimiz, ilerlemenin yollarından biri olan heykeltıraşlığı azami derecede ilerletecek ve medeniyetimizin her köşesi ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek kıymetli evladımızın hatıratını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir..." sözlerinden feyz almış ve ilk Türk kadın heykeltıraş olarak Cumhuriyet dönemine damgasını vurmuştur (Palazoğlu, 1991:97).

- İlk özgün baskı resim sanatçısı Aliye Berger:

Aliye Berger, 1903 yılında Büyükkada'da doğdu. Türkiye'nin ilk kadın ressamlarından Fahrelnisa Zeid ablası, Halikarnas Balıkcısı adıyla tanınan Cevat Şakir Kabaağaçlı ağabeyidir. Macaristan'daki halk ayaklanmasına katıldıktan sonra Türkiye'ye sığınan Karl Berger ile 23 yıl süren bir aşk öyküsünün ardından evlenmişler ancak bu evlilik altı ay sonra Karl Berger'in kalp krizi geçirmesi sonucu ölümü ile son bulmuştur.

- İlk kadın tiyatro oyuncusu Afife Jale:

Atatürk "Türk kadını tiyatro sahnesine çıkmazsa, tiyatro gelişmez" demiş ve o güne kadar sadece Hıristiyan kadınlara açık olan Darül Bedai'ye ilk adım atan Afife Jale olmuştur. Ardından Bedia Muahhit ve Neyyire Neyir gelmektedir.

1902 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Afife Jale, Dr. Sait Paşa'nın torunudur. Tiyatro sevgisiyle 1918'de, Türk ve Müslüman kadınlarının sahneye çıkmaları yasak olan bir dönemde Darülbedai'ye (Şehir Tiyatroları) alınmak üzere açılan sınava girerek tanışır. Prof.

Metin And, Hüseyin Suat'ın "Yamalar" adlı oyununu Karaköy'deki Apollon Tiyatrosu'nda sahneye koyar. Bu oyunda Emel adlı kızı oynayan Eliza Benemenciyan topluluktan ayrılıp yurt dışına gittiği için bu rolü üstlenecek bir bayan aramaktadır ve bu rol için seçilen Afife, "Jale" takma ismiyle Kadıköy'de Apollon Tiyatrosu'nda sahneye çıkar. O tarihi geceyi, altı yıl sonra Refik Ahmet Sevengil'e anlatırken; "Hayatımda mesut olduğum ilk gece..." diyordu. "Sanatın, ruhuma verdiği güzel sarhoşluk içinde idim. O piyeste güzel bir sen (scene:sahne) vardır; ağlama sahnesi... Orada taşkın bir saadette ağladım. Sahiden ağladım... Alkış, alkış, alkış... Perde kapandı; açıldı, bana çiçekler getirdiler. Muharrir Hüseyin Suat Bey, kuliste bekliyormuş; ben çıkarken durdurdu; alnımdan öptü: "Bizim sahnemize bir sanat fedaisi lazımdı; sen işte o fedaisin" der.

- İlk dünya güzeli Keriman Halis:

31 Temmuz 1932'de Türkiye Güzeli Keriman Halis'in, Belçika'da yapılan yarışmada dünya güzeli seçilmesi üzerine Atatürk O'na "Ece" ünvanını verir ve Türk kadınına şöyle seslenir: "... şunu ilave edeyim ki! Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarihten bildiğim için, Türk kızlarından birinin dünya güzeli seçilmiş olmasını çok tabii buldum. Fakat Türk gençlerine bu münasebetle şunu hatırlatmayı da lüzumlu görürüm: Övünç duyduğumuz tabii güzelliğinizi fenni tarzda muhafaza etmesini biliniz ve bu yolda uyanık olunuz ve bu gelişmelerin aralıksız gerçekleşmesini ihmal etmeyiniz. Bununla beraber, asıl uğraşmaya mecbur olduğumuz şey, analarımızın ve atalarımızın olduğu gibi, yüksek kültürde ve yüksek faziletle dünya birinciliğini elde tutmaktır" (Apatay, 1996:3).

- İlk kadın avukat Süreyya Ağaoglu:

Prof. Ahmet Ağaoglu'nun kızıdır. Babası gibi hukuk tahsili yapmak istemiştir ancak o günlerde hukuk fakültesine kız öğrenci alınmamaktadır. Fakülte Rektörü Selahattin Bey, "hukuk fakültesine girmek isteyen üç kız daha

getir, fakülteyi size açalım" der. Süreyya Ağaoglu kendisi gibi üç kız öğrenci daha bularak hukuk fakültesine adımını atar. Aliye Coşkun Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü ve ilk kadın müsteşar yardımcılığı görevlerini yapmıştır.

- İlk kadın pilot Sabiha Gökçen:

Atatürk'ün manevi kızı ve Türkiye'nin ilk kadın havacısı Sabiha Gökçen, 1913 yılında Bursa'da doğdu. Atatürk'ün 1925 yılında manevi evlat edindiği Gökçen, Çankaya İlkokulu ve İstanbul Üsküdar Kız Koleji'nde öğrenim gördü. 1935 yılında Türk Hava Kurumu'nun Türk Kuşu Sivil Havacılık Okulu'na giren Gökçen, Ankara'da A.B. Yüksek Planörcülük brövelerini aldı. Gökçen, 7 erkek öğrenciyle birlikte Rusya'ya gönderilerek yüksek planörcülük eğitimini tamamladı.

1936 yılında Askeri Hava Okulu'na giren Gökçen, burada gördüğü özel eğitimden sonra askeri pilot oldu. Eskişehir'de 1. Tayyare alayında bir süre staj yapan Gökçen, avcı ve bombardıman uçaklarıyla uçtu. Gökçen 1937 yılındaki Trakya ve Ege manevralarında görev aldı, aynı yıl Dersim Harekatına katıldı. 1938 yılında Balkan devletlerinin davetlisi olarak uçağı ile bir Balkan turu yapan Gökçen, daha sonra Türk Hava Kurumu - Türk kuşuna başöğretmen tayin edildi. Sabiha Gökçen, 1955 yılına kadar bu görevini sürdürdü. 22 Mart 2001 tarihinde Ankara Gata'da öldü.

- İlk kadın yazar Halide Edip Adıvar:

1884 yılında İstanbul'da doğdu. İngiliz terbiyesiyle yetişmesini isteyen babası onu Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde okuttu. Orada Rıza Tevfik'ten (Bölükbaşı) Fransız edebiyatı dersleri aldı ve Doğu'nun mistik edebiyatını dinledi. Sonradan evlendiği Salih Zeki'den de matematik dersleri alıyordu. Koleji 1901'de bitirdi.

1908 yılında gazetelerde kadın haklarıyla ilgili yazılar yazmaya başladı. 1909'dan sonra eğitim alanında görev alarak öğretmenlik, müfettişlik yaptı. Balkan Savaşı yıllarında hastanelerde çalıştı. Gerek bu çalışmaları, gerekse mü-

fetişliği sırasında İstanbul semtlerini dolaşması, ona çeşitli kesimlerden insanları tanıma fırsatı verdi. 1919'da Sultanahmet Meydanı'nda, İzmir'in işgalini protesto mitinginde yaptığı etkili konuşması ünlüdür. 1920'de Anadolu'ya kaçarak Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Kendisine önce onbaşı, sonra da üstçavuş rütbesi verildi. Savaşı izleyen yıllarda Cumhuriyet Halk Fırkası ve Atatürk ile siyasi görüş ayrılığına düştü. 1917'de evlenmiş olduğu ikinci kocası Adnan Adıvar ile birlikte yurtdışına çıktı. Kaynak ?

- İlk kadın tarihçi Afet İnan:

Sanat ve edebiyat alanında üniversite kürsülerine kadar gelen kadınlarımızın başında Atatürk'ün manevi evlatlarından Afet İnan'ı görüyoruz (Korucuoğlu, 1995: 35).

1908 yılında doğdu. Atatürk, 11 Ekim 1925'te İzmir'e geldiğinde, birçok kurumun yanı sıra okulları da gezerek konuşmalar yaptı. Yine o günlerde İzmir ilkokullarından birinde bir toplantıda Afet Hanım'la karşılaştı. Afet İnan, ilköğrenimini Eskişehir'in Mihaliççik ilçesinde, Ankara ve Biga'da tamamladıktan sonra, Bursa Kız Öğretmen Okulu'nu 1925 yılında bitirmiştir. İlk görevine 17 yaşındayken, babasının görevi gereği buldukları İzmir'de Reddi İlhak İlkokulu'nda başlamıştır.

Atatürk, Afet İnan'ın ailesinin Makedonya kolunu tanıdığından, kendisinin meslek ve durumu ile ilgilendi. Afet İnan'ın isteği, öğrenimini sürdürmek ve yabancı dil öğrenmektir. Bunun yerine getirilmesi için Atatürk, Afet İnan'ın babası ve annesi ile görüşerek, kendisini o yıl İsviçre'nin Lozan şehrine Fransızca öğrenmeye gönderir (1925-1927). Sonra, İstanbul'da Fransız Kız Lisesi (Notre Dame de Sion)nde bu öğrenimi sürdürür (1928-1929). Ortaöğrenim tarih öğretmenliği sınavına girecek öğretmenlik belgesini alır ve Ankara Müsiki Öğretmen Okulu'na, Tarih ve Yurt Bilgisi öğretmeni olarak atanır (1929-1930). Türk Tarih Kurumu'nun kuruluş çalışmalarında yer almış ve orada uzun yıllar As Başkanlık yapmıştır. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün de müdürlüğünü yap-

mıştır. Akademik çalışmalarına devam eden Afet İnan, 1938'de lisans, 1939'da doktora çalışmalarını tamamlayarak 1942'de doçent ve 1950'de de profesörlüğe yükselir. Prof. Dr. Afet İnan'ın Atatürk ve Türk Tarihi ile ilgili birçok yayını bulunmaktadır. 8 Haziran 1985 tarihinde ölmüştür. Atatürk vasiyetnamesinde Afet İnan için; "yaşadığı müddetçe şimdilik (şimdiki halde) ayda 800 lira verilecektir" diye vasiyette bulunmuştur. Kaynak ?

- İlk kadın doktor Safiye Ali:

Osmanlı döneminde bir çok sağlık kurumu ve "darüşşifa" adı verilen hastaneler, genellikle padişah eşleri veya anneleri tarafından yardım amaçlı vakıflar olarak kurulmuştur.

15. yy.'da "kabile" olarak adlandırılan ebelerden daha farklı görevleri yerine getiren "tabibe" ya da "hekime" adı verilen kadın hekimler, genellikle tek bir hastalığı ya da benzer hastalıkları geleneksel yöntemlerle tedavi ediyorlardı. 1872'de Yıldız Sarayı'nda görevli on hekimden biri tabibe Gülbeyaz Hatun'du. Bu kadın hekimlerin en belirgin ortak özellikleri tıp eğitimi almamış olmalarıdır. Oysa ABD'de 1849 yılında Elizabeth Blackwell, tüm karşı çıkışlara rağmen, tıp fakültesini bitirerek diplomasını almıştır. 1908 devriminden sonra, kadın haklarının tartışılması ve savunulması güçlenmiş, 1915'de İstanbul Darülfünunu'na kız öğrenciler alınarak kadınların yüksek öğrenim yapmalarına izin verilmiştir. 1921 yılında Dr. Safiye Ali Almanya'da tıp eğitimini tamamlayarak ilk kadın hekim olarak tarihimizdeki yerini almıştır (Kaan, 1999:1).

- Diğer ilkler:

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1935 yılındaki ilk kadın mensuplarımız; Mevrure Gönenç, Hatice Çırpan (Satı Hanım), Türkan Özbaybaş, Sabiha Gökçül, Şehibe İnel, Huriye Önel, Fatma Memik, Nakiye Elgün, Fakihe Öymen, Benal Nevzat Arıman, Ferruh Güpgüp, Behire Morova, Mihri Pektaş, Meliha Ulaş, Semiha Hızal, Hatice Özgünal'dır. Bunlardan Gönenç, Memik, Elgün, Öymen, Pektaş üçer devre milletvekilliği yapmışlardır (Korucuoğlu,

1995: 35).

TBMM'nin ilk kadın başkan yardımcısı, kadın hukukçularımızdan Nermin Neftçi'dir. Neftçi bir süre Kültür Bakanlığı yapmıştır.

İlk Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olan Türkkan Akyol aynı zamanda kadın rektörlerimizdendir. İlk kadın rektörümüz Prof. Saffet Alpar olmuştur. İlk kadın gazeteci İffet Halim Oruz, kanseroloji dalında Dr. Perihan Çambel. Çok sesli müzik alanında, kadın müzisyenlerimiz; piyanist Ferhunde Erkin, İdil Biret, Suna Kan, Güher-Süher Pekinel kardeşler ve ses sanatçısı Leyla Gencer'dir. İlk kadın edebiyat tarihçisi Fevziye Abdullah Tansel'dir.

Atatürk'çü düşünceyi, Atatürk İlke ve İnkılaplarını, Türk Kültürü'nü, Türk Tarihi'ni ve Türk Dilini bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak ve yaymak amacıyla; Atatürk'ün manevi himayetlerinde, Cumhurbaşkanı'nın gözetim ve desteğinde, Başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi'nden oluşan, kamu tüzel kişiliğine sahip "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" kurulmuştur.

Atatürk Kültür Merkezi ise, Anayasa'nın 134. maddesi uyarınca, 2876 sayılı kanunun gereği olarak Ankara'da Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumuna bağlı, tüzel kişiliğe sahip bilimsel hizmet ve faaliyette bulunmak üzere 1983 yılı Eylül ayında kurulmuştur.

Taciser Onuk: Atatürk Kültür Merkezi'nin ilk kadın Başkanıdır.

Atatürk Kültür Merkezi eski Başkanı, Prof. Dr. Taciser Onuk Tarsus'ta doğmuştur. 1964-1965 Kız Teknik Yüksek Öğretmen Okulu Resim Bölümü mezunudur. 1980'de Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümünde eğitim görmüş aynı fakültede master eğitimini tamamlamıştır. 1986'da Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden (Sanatta Yeterlik) diploması almıştır. Resim Anasanat Dalında Yrd. Doç. ve Doçent (1987) unvanlarını almış, 1990 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarihi ve Arkeoloji Anabilim Dalında "Doktora" yapmıştır. 1992'de Gazi Üniversitesi Mes-

leki Eğitim Fakültesi Uygulamalı Sanatlar Eğitimi Bölümü Moda ve Süsleme Tasarımı Eğitimi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda "Profesör" unvanı almıştır. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı görevini 2001 – 2006 yılları arasında sürdürmüştür.

Cumhuriyetin ilanı ile edinilen haklarla beraber çok çeşitli alanlarda çalışmış ve başarılarıyla günümüze ışık tutmuş kadınlarımızla övünürken, tarihsel süreçte çağdaşlaşma yolunda hizmeti geçen diğer tüm kadınlarımızı saygıyla anıyoruz.

Yazar, ressam, sanatçı, öğretmen, hukukçu, tıp doktoru, siyasetçi ve araştırmacı... olarak ilkler arasında yer alarak ün yapmış kadınlarımızı tanımak ve anımsamakla çağdaş Türk kadını olarak üzerimize düşen görevleri Atatürk'ün hedefleri doğrultusunda yerine getirmek en önemli hedefimizdir.

Bu görevi bugüne kadar yerine getirmiş, iyi yetişmiş ve başarılı olmuş kadınlarımızla övünüyor, her birini saygıyla anıyoruz.

Kaynaklar

Apatay, Amiral (e) Çetinkaya. 1996, "Atatürk ve Türk Kadınının Hakları", *Atatürk Türkiye'sinin Türk Kadını'na Kazancı*, Kitap Tic. A.Ş.

<http://www.akmb.org.tr>

<http://www.ato.org.tr/dergi/1999-1/tarih>

<http://www.biyografi.net/kisiler.asp?harf>

http://www.kadinlar.com/kadin/kadin_ato.htm

<http://www.kafkas.org.tr/ajans/2003/mayis>

<http://www.yeniileri.com>

Kavcar, Cahit, 2003, "Cumhuriyet Döneminde Sanat Eğitimi", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, Ekim Yıl:4 sayı:44 (Aylık Eğitim Dergisi).

Korucuoğlu, Nevin, 1995, *Işık Veren Kadınlar*, Şafak Matbaası, Ankara.

Kutay, Cemal. 2003, *Atatürk Olmasaydı*, Milliyet Gazetecilik A.Ş., İstanbul.

Onuk, Taciser, 2003, "Atatürk'ü Anlamak" Ankara.

Özel, Mehmet, 1999, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Resim Sanatı*, T.C. Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü, Ankara.

Palazoğlu, Ahmet Bekir, 1991, *Başöğretmen Atatürk, 1919-1928 Cilt:1*. T.C. Kültür Bakanlığı Eğitim Araçları ve Donatım Dairesi

Başkanlığı, Ankara.

Tansuğ, Sezer, 1993, *Çağdaş Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Toros, Taha, 1988, *İlk Kadın Ressamlarımız*, Ak Yayınları Sanat Kitapları Serisi:12-1, İstanbul.

“Ve Çanakkale; Geldiler, Gördüler, Döndüler”

Mustafa Necati Sepetçioğlu,
Ve Çanakkale; Geldiler, Gördüler, Döndüler,
İrfan Yayınları, İstanbul 2006.

Yard. Doç Dr. Nesime CEYHAN

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Çanakkale savaşları ile ilgili altı bölümlük bir televizyon filmi olarak tasarlanan, sonra yazarı tarafından romana dönüştürülen “Ve Çanakkale” nehir romanı Mustafa Necati Sepetçioğlu’nun bu millete borcunu en halis bir biçimde ödediği nadide eserlerinden biridir. 1990 yılında ilk baskısını yapan “Ve Çanakkale” üçlemesi İrfan Yayıncılık aracılığıyla on ikinci baskısını gerçekleştirmiştir.

Sepetçioğlu’nun ifadelerine göre eser, hadiseleri birinci dereceden yaşayan kaynak kişilerle, Çanakkale üzerine yazılmış güvenilir kaynakların ve hatıratların yol göstericiliğinde gelişmiştir:

“Ve Çanakkale, üçlemesi rahmetli babamın Batum bozgunundan kalan hatıralarıyla, yine rahmetli kayınvalidemin Şam-Halep-Beyrut’tan kalma Cemâl Paşa Ordusu’nun çöküntüsünü söyleyen hatıralarından aldığı özünü: hiçbir zaman unutmayacağım rahmetli dedemin Mekke ve Yemen’de yaşamış olduğu askerlik hatıralarıyla gelişti ve Galiçya’da sağ kolunu bırakmış, Zile’nin bir yaşlı köylüsünden Buğday pazarında dinlediğim hatıralarıyla çoğaldı, sonra da Çanakkale Gazileri’nin o abartsız, hiçbir şey yapmamış olduklarına inanmış görünüşlerine rağmen ömürlerini herkesin bildiği gibi hiçe saydıkları Çanakkale’de, gençlik yıllarında yaşadıkları inanılması güç lâkin hepsi de doğru yaşanmış olayları bu eserin belkemiğini oluşturdu. Çanakkale’yi geçilmez yapan onlar idi.”¹

“Ve Çanakkale” üçlemesi, Osmanlı’nın dağılışının en süratli yaşandığı bir dönemin panoraması sayılabilir. Çanakkale’yi vurup İstanbul’a girmeye niyetlenen İngiliz hükümetinin ileri gelenlerine bir toplantıda söz vererek romanını başlatan Sepetçioğlu, romanı İstanbul, Londra, Şam, Beyrut ve Çanakkale şehirlerinde ve Çanakkale’ye ulaşılmaya çalışılan kara ve denizlerde kurgular.

Şahıs kadrosunu oldukça kalabalık tutan yazar, dağılan bir imparatorluğun mahşerî karmaşasını kısa bölümlerin usta geçişleri ile temin etmiş; insan, eşya, tabiat ve hayvanı, tek birini dahi israf etmeden, lüzumsuz bir roman unsuruna dönüştürmeden yerli yerinde sahnelere ilâve etmiştir.

Roman, Cemâl Paşa’nın Şam’daki istihbarat Yüzbaşı, Yüzbaşı Ali Efendi ile bir günlük eşi Hesnâ Hanım’ın hazin hikâyesidir. Bu ana hikâye etrafında gelişen olaylar Çanakkale’de yoğunlaşır.

Yüzbaşı Ali Efendi, evlendiği günün sabahı Cemâl Paşa’nın emriyle gizli bir görev alarak Recep Çavuş’la birlikte evinden ayrılacak, vazife esnasında yakalanarak bir müddet esir tutulacaktır. Esir tutulduğu İngiliz karargâhındaki büyük cephaneliği ölümü göze alarak patlatan Yüzbaşı, yüzünün yarısı parçalanmış ve bir kolu kullanılamaz hâlde iken kurtulur. Çavuşuyla birlikte kendilerini öldü gösteren Yüzbaşı, yeni görevler alır. Hedefleri Çanakkale’dir.

Hesnâ Hanım, Şam’ın İngilizlere terk edildiği günlerde kucağında kızı ile Recep Çavuş’un

yardımla önce Beyrut'a oradan da köhne bir vapurla İstanbul'a gider. Kocasını ölmüş bilen yaşlı kadın, yolda bir yaşına henüz varmamış kızını da kaybedecektir.

Kocasının İstanbul'daki akrabalarına sığınan Hesnâ, vagon ticaretinden zenginleşen Selâmettin Beylerin konağında aşağılanır. Genç kadın, İstanbul'a indiği gün tanıdığı Doktor Mürsel Bey'in konağına adeta kaçır. Bu müşfik evde başlayan yeni aşk da Mürsel Bey'in Talât Paşa emriyle Çanakkale'ye gönderilmesiyle ayrılığa dönüşür. Artık Çanakkale'de Hesnâ'yı bekleyen iki kalp vardır: Yüzbaşı Ali ve Doktor Mürsel. Okuyucu, bu trajik aşkta kimin yanında olacağına -yazarın bir ustalığı olsa gerek- karar veremez.

İstanbul ve Anadolu, akın akın Çanakkale'ye birikmektedir. Aslında tüm dünya Çanakkale'ye birikmektedir. Vatanseverler Çanakkale'yi müdafaa için her şeylerini arkada bırakıp cephele koşarken harp vurguncuları ve azınlıklarla, İngiliz ve Fransız konsolosluklarının istihbaratçıları İstanbul'da kol gezmekte, bu felâket içerisinde ışıltılı hayatlar yaşamaktadırlar.

Vatanperver bir kucakta bir kedi yola çıkmıştır İstanbul'dan; Anadolu'dan elleri kınalanmış bir erkek çocuk, sapancı Emre, yola çıkmıştır; ihtiyar bir adam askercikler yesin diye elindeki tek hayvanı bir küçük kuzuyu göndermektedir; genç bir kız, Çanakkale'ye göndermek için at nalı ve çivi derindedir; herkes üç avuç bulgurunun, beş avuç nohutunu, ördüğü çorabı, atkısını kağınlara sıkıştırılmaktadır. Evin ihtiyar eşiği, yük taşır diye; var olan bir öküz kuvvetinden ya da etinden faydalanılır diye yola koyulmaktadır. Herkes Çanakkale geçildiğinde İstanbulsuz ve yurtsuz kalınacağını bilmektedir.

Roman, tüm fedakârlıkları romantizme düşmeden, o günün şartlarıyla, tabii bir vazifeymiş gibi, olması gereken zaten buymuş gibi aktarır. İman gücünü sıkça hissettiren yazar, zaman zaman sınıra dayanan ve isyana varan çırpınışları da ihmal etmez:

Müderri Emin Hoca'nın talebelerinin ardından Çanakkale'ye gidişinde, askere erzak,

silah ve gönüllü taşıyan vapurun bir İngiliz denizatlısının saldırısı ile batması haberini gazeteden okuyan Doktor Mürsel Bey dayanamaz:

"Tanrım! Tanrım! Tanrım bu mu inayetin? Müderri Emin Hoca da o geminin içindeydi. Ömür boyu senin hak yolunu öğretti senin, senin, senin hak yolunu! Ya İngilizler ne yaptı uğrunda?"

Sonra sözlerine pişman olan Doktor Mürsel: "Bağışla beni...Allah'ım bağışla..fakat yazdığın yazgı pek acı..evet pek acı! Ölçsüz..hatta adaletsiz."² der ve gazeteyi döşemeye fırlatır. Bu üst üste binen acıların tabii tezahürüdür.

Romanda devrin mühim simalarından Churchill'i; Talât, Enver ve Cemâl Paşaları, Doktor Bahâeddin Şakir'i, Mustafa Kemâl'i, Ömer Seyfeddin'i, Süleyman Askerî Bey'i de roman kahramanları olarak görürüz. Bilhassa Çanakkale Savaşının sıcak sahnelerinde Miralay Mustafa Kemâl'in tarihî varlığının bir roman kahramanı olarak yeniden canlandığına şahit oluruz.

"Ve Çanakkale" üçlüsü, yaklaşık bin iki yüz sayfalık yekûnuna rağmen sürükleyiciliği ile bir solukta okunabilecek niteliktedir. Roman, tarihî bir hakîkatin hayatımızın hakîkati olarak evimize dahil olmasını temin edecek; bize Türklüğün en önemli dar kapısını hissettirecek niteliktedir. Bilhassa yeni nesillerin kazanmasının şart olduğunu düşündüğümüz millet ve devlet bilincinin, iman kuvvetinin tarih kitaplarından ziyade gençlerin empati kurmasını kolaylaştıracak bu tarz eserlerle temin edileceğini düşünüyoruz. Mustafa Necati Sepetçioğlu'nun bu mânâda genç okuyucuyu kavrayabildiği muhakkaktır.

Notlar

- ¹ Mustafa Necati Sepetçioğlu, a. g. e., İst. 2006, İrfan Yay., s.7.
- ² Mustafa Necati Sepetçioğlu, a. g. e., İst. 2006, İrfan Yay.,s.187.

Türkçenin Sözcük Dağarcığını Ortaya Koyan Bir Eser

VIII – XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı,
Burhan PAÇACIOĞLU, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2006, XXXIII + 726 s.

Yard. Doç. Dr. Emin EMİNOĞLU

Cumhuriyet Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas
eminoglu@cumhuriyet.edu.tr

Bir dilin sözcük dağarcığını, köken bilgisini ve sözcük tarihini ele alan çalışmalar, eskiden beri dil çalışmalarının en önemli uğraş alanlarından biri olmuştur. Bu tür çalışmalar, dilin söz dağarcığında geçen öğeler hakkında bilgi verme, kendine özgü yollarla dilin tarihini ortaya koyma çabası olduğu kadar, o dili konuşan ulusların kültürünün oluşması ve gelişmesi, iktisadî ve kültürel yaşamı, maddî ve manevî değerlerini ortaya koyma çabası olarak da değerlendirilir. Türkçe için de bu alanda yapılan çalışmaların her biri bu amaca hizmet eder ve buna katkıda bulunur.

Türkçenin sözcük dağarcığını ortaya koymayı; köken bilgisi ve sözcüklerin tarihi hakkında bilgi vermeyi amaçlayan yeni bir sözlük Burhan PAÇACIOĞLU tarafından VIII – XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı adıyla yayımlandı.

VIII – XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı (TSD) adlı çalışma, bugüne kadar Türkçe'nin zenginliği ve büyüklüğü hakkında söylenen sözlere örnek olarak gösterilebilecek kaynaklardan biridir. Çünkü bir dilin zenginliği, sözcük dağarcığının genişliğinin yanında, o dili konuşanların/yazanların iletişim kurarken dilin anlatım olanaklarından yararlanabilmesiyle de ölçülür. Dilin zenginliği ve büyüklüğü, yaşayan diller arasında en eski yazılı eserlere sahip olmasıyla, geniş alanlarda konuşulmasıyla, konuşan insan sayısının ve sözcük sayısının çokluğuyla vb. ölçülür. Bu sonuca ula-

şabilmek için Türkçe üzerine çalışanlar, uzun ve yorucu araştırmalara girişir, iğneyle kuyu kazar gibi, inanç ve kararlılıkla önemi tartışma götürmez çalışmalar yaparlar. TSD'nin hazırlayıcısı da on yıl süren çalışmasının sonucunu bize böyle ulaştıranlardandır.

Her dilin olduğu gibi, Türkçe'nin de kökü bilinmeyen zamanlara uzanan bir temel sözcük dağarcığı vardır. Bu temel sözcük dağarcığı, çeşitli biçimleriyle Türkçe'nin yazılı kaynaklarında bulunmaktadır. TSD, VIII-XVI. yüzyıllar arasında yazılan eserler üzerinde yapılmış araştırma-inceleme çalışmalarından ve genel olarak Türkçe'nin sözcük dağarcığını içine alan sözlüklerden 94'ünün sözlük ya da sözlükçelerindeki sözcüklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir çalışma olarak, yazılı kaynaklardaki bu sözcük dağarcığını ortaya koymayı amaçlamıştır.

TSD, *Ön Söz, Giriş, Kısaltmalar, Taranan Eserlerin Kısaltmaları, Ekler ve Sözlük bölümlerinden oluşmaktadır.*

VIII – XVI Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı, sözcük dağarcığını ele alış tarzı bakımından bir sözlüktür. Sözlüğün adında *sözlük* sözcüğü kullanılmamış, bunun yerine Farsça *tagar* 'torba, çuval' sözcüğüne, Türkçe +*cık* ekinin getirilmesiyle yapılmış; sözlük anlamıyla 'küçük torba'; dilbilimi terimi olarak *sözcük dağarcığı* karşılığı olan *sözcük dağarcığı* tercih edilmiştir.

Kısa bir ön sözden sonra *Giriş* kısmında yazar, sözlük terimine, sözlüklerin önemine ve sözlük bilimi çalışmalarına değinir. Aynı kısım-

da, Türkçenin tek dilli sözlüklerinin bazılarını sıralar, Türkçe'nin sözlüklerinin sınıflandırılması konusunda bilgi verir. Bunun yanında Türkçe'nin kökenbilgisi çalışmaları hakkında bir değerlendirme yaptıktan sonra, sözlüğün hazırlanmasında ne gibi bir yol izlendiğini açıklar.

Kısaltmalar başlığı altında, sözlük hazırlanırken kullanılan kısaltmalar, verildikten sonra, *Taranan Eserlerin Kısaltmaları* başlığı altında yararlanılan kaynakların bibliyografik künyeleri yer almaktadır.

Ekler başlığı altında, a. *İsimden İsim Yapan Ekler*, b. *Fiilden İsim Yapan Ekler*, c. *Fiilden Fiil Yapan Ekler*, ç. *İsimden Fiil Yapan Ekler* alt başlıklarıyla, ele alınan zaman dilimi içerisinde Türkçe'nin sözcük yapımında kullanılan yapım ekleri listesi verilmiştir.

Türkçe'nin sözcük varlığı, yaşadığı her dönemde kavramları karşılama bakımından yeter derecededir. Zaman içerisinde toplumsal yaşamın getirdiği yeniliklere bağlı olarak dil kullanıcısı, yeni kavram ve sözcüklere gereksinim duyar, bu gereksinimi karşılamak için, temel anlamla ilgili olmak kaydıyla, türetme, birleştirme vb. yollarla yeni sözcükler oluşturur. *TSD*, VIII.-XVI. yüzyıllar arasındaki 800 yıllık zaman diliminde kullanılan ve oluşturulan sözcükler alfabetik olarak, iki sütun hâlinde 726 sayfada, yaklaşık 35.000 madde başı olarak vermektedir.

TSD'de, *Giriş* kısmında yazarın verdiği bilgiye göre, öncelikle Türkçe sözcüklerin madde başı yapılması plânlanmış, az da olsa Türkçe olmayan veya Türkçe eklerle genişletilmiş sözcüklere de yer verilmek zorunda kalmış; çalışmanın hacmini artıracak düşüncesiyle birleşik sözcüklere ve eylemlerin olumsuz şekillerine yer verilmemiştir.

Madde başlarının yazımında *n*'den başka yazı çevrimi işareti kullanılmamış; Türkçe sözcüklerdeki uzun ünlüler gösterilmemiştir. Ses-teş sözcüklerin yazımında önce adlar, sonra

eylemler dizilmiş; eylem kökleri, sonuna konulan – işaretiyle; ad kökleri de + işaretiyle gösterilmiştir.

Madde başının yanına sözcüğün anlamı yazılmış, geçtiği eserler kısaltmalarıyla verilmiştir. Alıntı sözcüklerin madde başlarının yanına, hangi dilden alındığı köşeli ayraç içinde kısaltmasıyla belirtilmiş, ayrıca o dildeki şekli de gösterilmiştir: (*çermik*: [Erm.] kaplıca TES, TET [*< cermuk*]; *biz*: [Ar.] bez ETT, AH, İMV, HŞ [*< bezz*]).

Bununla birlikte eser kısaltmalarından sonra, ayrıca köşeli ayraç içindeki eser kısaltmaları ve bunun yanındaki sözcükler, o eserde sözcüğün türetilme şekline işaret edildiğini göstermektedir: (*bilezük*: bilezik DLT, KG, İMV, İL, KEI, SN, ME, KTSV [*TES < bilek+yüzük*] [*OTWF < bilek+sük+*]).

Ses değişikliğine uğramış sözcükler, eser kısaltmalarının sonunda köşeli ayraç içinde değişik şekli gösterilerek birbirine gönderilmiştir. Ayrıca, yine eser kısaltmalarından sonra köşeli ayraç içinde sözcüğü türeten ek de verilmiştir: (*bügü*: bilgin US, KB, DLT, KLS, TMG, AY, TŞ [*bögü*]; *bügüle-*: bilgilenmek KB [*+le-*]; *eyü*: iyi ETT, HŞ, GT [*< edgü*]).

Türkçe'nin ilk dönemlerinden bugüne kadar ortaya konulan yazılı eserlerin taranması, lehçe ve ağızların dil varlığının ortaya konulmasıyla gerçekleştirilebilecek Türkçenin sözcük varlığını bütünüyle içine alacak yapıt, yine önümüzde büyük bir amaç olarak durmaktadır.

VIII – XVI Yüzyıllar Arasında Türkçe'nin Sözcük Dağarcığı, 800 yıllık süreçte Türkçe'nin yazılı kaynaklarının bir kısmındaki sözcük zenginliğini sözcüklerin geçtiği eserleri de göstererek ortaya koyması, sözcük türetmede kullanılan eklerin gösterilmesi, sözcüklerdeki ses değişikliklerini tespit etmesi vb. özellikleriyle, özellikle tarihî dönem Türk metinleri üzerinde çalışan araştırmacıların elinin altında bulduracağı önemli bir kaynaktır.

“Eğin’in Altından Akan Fırat’tır” ve Bir Dergi: “Kemaliye”

“Siz Eğinliler kemâle ermiş insanlarsınız.

Bu sebeple adımı size veriyorum. ‘Kemaliye’ olsun.” G.M.Kemal Atatürk

Dr. Hüseyin AĞCA

Aziz Atamızın iltifatına lâyık görülen Eğin (Kemaliye); yüzyılları dolduran maddî ve manevî tarih, kültür, sanat, hele hele özellikle de halk bilimine, sayısı binlerle ifade edilecek edebî kimlikli ürünler vermiş olan sınırsız zenginliği ile kazandığı şahsiyetini bu defa da bir süreli yayımla pekiştiriyor.

Eskilerin yaygın ifadesi ile “Tıbbiyeden ara sıra hekim, ama çok kere hakîm çıkar” değerlendirmesini, her iki mümtaz niteliği de kimliğinde toplayan ünlü tıp adamı Prof. Dr. M.Sadık Demirsoy’un adeta tek başına omuzladığı “Kemaliye” adlı dergi, ülkemizde süreli yayımlar arasına katılmış oldu.¹ İlk sayısı 2006 yılının Haziran ayında çıkan derginin şu anda 3.sayısı baskıya hazırlanıyor. Ortalama 65 sayfa, renkli, parlak kuşe kağıda basılan derginin her bir sayısında onu aşkın ciddi makale ve inceleme yazısı yer alıyor.

Son yıllarda; özel bir konuyu derinlemesine inceleyen ve adına “dosya” denilen bir yöntemle sıkça yer verilen süreli yayımların uygulaması, bu dergide de yer alıyor. Her biri kendi alanında uzman 19 kişilik yayımların kurulunun seç-

kileri sonucu dergiye giren yazılarda, Kemaliye adını duyan çok insanda çağrışımı gerçekleşen anonim halk edebiyatı ürünleri ağırlık kazanmış.

Dergi yine Eğin’in bir simgesi olan “Dutağacı Gazetecilik” adına imtiyaz sahibi olan Sayın Tahir Sehlıkaoğlu’nun sorumluluğunda yayımlanıyor.

Birinci sayısında Eğin kazasının adının Kemaliye olarak değiştirilip bu ismin tesciline ilişkin dört adet resmî temel belge yer alıyor. Bunların tamamına kaynak teşkil eden ve

Teşrinievvel (Ekim) 338

tarihli kararnameyi bir örnek olarak alıyoruz:

“Kararname

Madde 1 – Merkezinin ismi Kemakan İzmit kalmak üzere liva unvan-ı kadim ve resmisi olan (Koca ili) ve Mamûretülaziz (Elazığ) vilayeti dahilinde Eğin kazası (Kemaliye) ve İçel sancağına mülhak Selinti kazası (Gazi Paşa) unvanıyla tersim edilmiştir.

Madde 2 – İşbu kararname tarih-i tebliğinden itibaren tatbik edilecektir.

Madde 3 – Teşrinievvel 338. İmzalar: Hari-

ciye vekili. Dahiliye vekili. Adliye vekili. Müdafai Milliye vekili. Şeriye vekili. Türkiye Büyük Meclis-i İcra vekilleri, Heyeti Reisi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi. Sıhhiye Vekili. İktisat Vekili. Nafia vekili. Maarif Vekili. Maliye vekili.

Büyük Millet Meclisi Reisi"

Bu kararnameye dayanarak alınan karar, uygulanmak üzere 22.10.38 tarihli TBMM İcra vekilleri Heyeti Riyasetinin 6/1734 numaralı bir yazısı ile Dahiliye vekaletine bildirilmiştir.

Derginin birinci sayısında S. Demirsoy; maa-lesef artık neredeyse unutturulmaya çalıştırılan büyük alim Merhum Nurettin Topçu'yu, farklı yönleriyle tanıtan bir yazı ile yeniden bugünün neslinin önüne çıkartıyor.

Dergide pek çoğu ilk defa yayınlanan Kemaliye'ye ait çok sayıda anonim halk edebiyatı ürünü, örnek ve kaynak gösterilerek yer alıyor.

Sadık Demirsoy'un titiz çalışmaları ile düzenlenen bu metinler, Derginin ikinci sayısında şu başlıklarla yer alıyor:

Atasözleri-Dualar-Beddualar-Maniler-Kelimeler-Deyimler-Bilmeceler.

Bunlara güzel bir örnek olarak; Kemaliye halk edebiyatı ürünlerinin adeta genel temasını oluşturan "Gurbet" olgusunu ifade eden bir maniyi buraya alıyorum:

"Ağam sen gideli giymişim kara/ Sıkça mektup yolla yüreğim yana/ Vadem yeter seni görmez ölürsem/ Yerim mezarlıktır gel orda ara."

İki ayda bir olmak üzere yılda altı sayı çıkarılacak olan bu derginin içeriğinin kapsamı kapsamında: "Tarih – Araştırma – Kültür – Sanat - İnsan Kaynakları – Folklor – Mimari – Turizm – Tarım – Ekonomi" olarak belirtiliyor.

Genelinde hemen her dergide yaygın bir şekilde görülen dil yanlışlarına bu dergide de sıkça rastlandığını söylemek mümkün...

Bu; hiçbir gerekçesi ve mazereti olmayan Türkçe yanlışlarını, ana başlıklar hâlinde (her yayın organı için de geçerli olmak üzere ve bu dergide de bulunduğu cihetle) şöyle sıralarsak:

- Noktalamada hatalı ve eksik kullanım (2.S., 1.s.)

- Eski ve kullanımdan düşmüş kelime kullanımını (mevkuf-istihsal-müreffeh-mütevekkil-müşamaha v.s. (2.S., 3.s.))

- Türkçeleri var ve yaygın kullanımda olan kelimeler yerine yabancı kelimeler kullanımı (Realist-form-kronik-etap-kethüda vb. (2.S., 3-7.s.)

- Bazı kelimeleri yanlış imlâ ile yazmak (Evlatlar-zorunu (sorunu yerine), İslam-Eğin'li vb. (2.S., 3.s.)

- Gereksiz kelime tekrarı yapmak (.... izni-ni Kemaliye'de kullanmak üzere Kemaliye'ye gelmiş - s.2, 7.sayfada Kemateks başlıklı yazının 4. paragrafında – toplam 7 satırda aynı kelimeler 6 defa tekrarlanıyor).

- Kelimeleri yanlış anlamda kullanma (2.S., 6. sayfada –pazarlamanın ortadan çıkması – kalkması demek isteniyor).

Önceden de belirtmiş olduğum gibi, aşağı yukarı her süreli yayında çok daha fazlasına rastladığımız bu dil yanlışlıklarının ileriki sayılarda düzeltileceğini umuyoruz.

Kemaliye dergisinin ciddiyetine bir örnek olmak üzere de Sadık Demirsoy hocamızın sunduğu 8 Teşrinievvel 330 tarihli haber metnini içeren bir telgrafın 2. sayıda yer aldığını ilgilenenlerin bilgisine sunuyoruz.

Bu ciddî yaklaşımın başka bir örneği de; Doç.Dr. Hüsnü Koyunoğlu'nun derleyip yayınladığı, Kemaliye'nin Şeriye Sicillerini gösteren 6 Mayıs 1918 (1.belge), 9 Haziran 198 (2.belge), 28 Temmuz 1918 tarihli (3.belge) Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığından alınan temel belgelerin derginin 2.sayısında yer almış olmasıdır.

Derginin aynı ciddiyet, baskı kalitesi ve içerik niteliği ile yayınının sürekli ve tutarlı olmasını umuyoruz. Emek verenlere sonsuz minnetle...

Notlar

¹ Kemaliye, Dutağacı Gazetecilik Adına İmtiyaz Sahibi Tahir Sehlıkaoğlu, Talat Matbaacılık, İstanbul.

Kültür'e Dair

Aydın Uğur, *Kültür Kitası Atlası*,
2. bs., İstanbul 2003, Yapı Kredi Yayınları, 240 s.

Songül Boybeyi

Süleyman Demirel Üniversitesi,
Sürekli Eğitim Araştırma ve Uygulama Merkezi Okutmanı, Isparta.

Kitap, Aydın Uğur tarafından önce 1991 yılında yayımlanan *Keşfedilmemiş Kıta* adıyla yayınlanmış olup, çeşitli değişiklikler ve eklemeler sonucu, ilk baskısını 2002'de ikinci baskısını da 2003 *Kültür Kitası Atlası* adıyla yapmıştır. Kitap üç bölümden oluşmaktadır ve birinci bölümde "Bilgi, İletişim ve Zihniyet Kalıplarımız", ikinci bölümde, "Günlük Hayatımızın Beşiği: Kent", ve üçüncü bölümde "Keşfedilmemiş Kıta: günlük Hayat ve Zihniyet Kalıplarımız" ele alınmıştır. Yazarın kim olduğunu merak edenlere ise şu notu iletelim: Yazar ortaöğrenimini Saint-Joseph Lisesi'nde, yüksek öğrenimini ODTÜ Ekonomi ve İstatistik bölümünde tamamlamış olup, bir süre, Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesinde ve Marmara Üniversitesi Fransızca Kamu Yönetimi bölümünde çalıştıktan sonra, halen İstanbul Bilgi Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanlığı görevini yürütmektedir. Çalışma alanı siyaset, iletişim ve kültür pratiklerinin kesiştiği alandadır. Kitap yazarının da belirttiği üzere son 20 yılımızı anlama çabasının bir ürünü

olarak ortaya çıkmıştır. Hatta kendi deyimiyle "Hızla kabuk değiştiren bir dünyada, bu değişimi kimi zaman coşkuyla karşılayan, kimi zaman şiddetle ayak direyen bir toplumda doğmuş, büyümüş birisinin kendi başına gelenleri anlama girişimi" diye tanımlanabilir. Üzerinde durduğu zaman dilimini geçmişi tahlil ederek işe başlayan yazar, tipik ve kritik noktaları çeşitli örnekler ve kendi gözlemleriyle desteklemektedir.

A n c a k
önemli bir farkla konuyu yeniden dönüştürmektedir. "Doğrusu geçmişin yaptıklarını yinelemek değil. Mesele geçmişin bağrında taşıdığı umutlara sahip çıkmakta, yeninin dokusuna eskinin umutlarını aktarabilmekte" diyor yazar ve kendini toplumsal ve kültürel yapılardaki köklü dönüşüme odaklıyor.

Birinci bölümde, "Bilgi, İletişim ve Zihniyet Kalıplarımız" ele alınmıştır. Zihinlerimizin yeni

efendileri olarak medya ilk yazının konusudur. Özellikle savaş,ölüm haberlerini verirken medya nasıl da bizleri olağan ve kanıksamış bir hâle getirmektedir. Düşünün ki, aile sofrasında yemek yerken o sırada savaşta öldürülen birini canlı yayında izliyoruz. Hiçbir şey olmamış gibi, yemek yemeye devam ediliyor. Böylece yazarın deyimiyle “Körfez Savaşı ile birlikte, ilk kez insanlık ölümü canlı yayından izlemeye davet edildi. Meğer hepimiz böyle bir daveti nasıl da beklermişiz.” Burada bir de kişinin kendi kendini sorgulaması devreye giriyor. Kişinin kendine karşı beslediği kuşku artmakta, denilebilir. Buradan medyanın zihinlerimiz üzerine etkisindeki etkilerine geçiliyor. Konunun diğer bir adımını ise, Yeni evrensel habercilik ve iletişim düzeni tartışmaları alıyor. Bu konudaki tartışmaları yazar, YEHİD (Yeni Evrensel Habercilik ve İletişim Düzeni) kavramı etrafında irdeliyor. ABD'nin UNESCO'dan çekilme kararının ardından Batı medyasının savaş sırasındaki tek yönlü ve yanlı haber bombardımanları karşısında ülkemizdeki aydınların tutumunu örneklendiriliyor. 'Dilsiz Aydınlar' olarak tanımladığı durumun altında yatan iki nedenden söz ediyor. Bunlardan ilki, aydınların buhran anlarında ulusal ve insanlık çıkarının kollanması meselesinde “ulusal çıkar gerçeğin örülenmesinden geçiyor ise, bize susmak düşer” mantığı; ikincisi eleştirmenin ‘havanda su dövmek’ olduğuna olan inancın pekişmesi olduğu tespitlerini yapıyor. Kuşkusuz bize göre “Aydınların böyle durumlarda dilsiz olmalarının altında başka nedenlerde mümkün görülmektedir”. Aynı bölümde yazar birbiriyle bağlantılı olarak, Medya ve Şiddet İlişkisini, Yeni Televizyonculuk İlişkisini, Yeni teknoloji ve sanatı, Yüzyıl Kapanırken Türkiye'nin İletişim ve Kültür Haritasını, Veri, Öğreni, Bilgi, Temiz Enformasyonu, Enformasyon Toplumu ve Medya'yı ele alıp irdelemektedir. Özellikle bu bölümde ele aldığı iletişim ve kültür haritası tespitlerine kulak vermek kanaatimizce yerinde olacaktır. 1980'lerden sonra toplumsal bir dillenme dönemi başladığını söyleyen yazar,

ince bir tespitte de yer vermektedir. “Kendini ifade etme arayışına giden toplumda her dil bir başka şeyi-kendini tarif etmeyi-gerekli kılmaktadır”.Buradan medyanın kimliklerimizi nasıl kuruyor, kurduğu sırada nasıl dönüştürüyor sorusunun yanıtını aramaya başlıyor yazar. Özellikle 1990'lı yıllarla başlayan iletişim patlamasının bizi ne hâle getirdiği çeşitli örnekleriyle dile getiriliyor. 2000'li yıllara ait bir tespit de şöyledir: “Kısacası ayakları Batı'ya basıyor, sırtında Doğu'nun izleri var. Uzun vade Türkiye'sinin alacağı formu buradan sezebiliyorum”. Yaşamın yeni agoraları olarak “İnternet cafe” ve buralardaki bilgilerle birlikte yeni kimlik sunumları da okunması gereken dikkate değer bölümlerdir.

Yazar, kitabının ikinci bölümünde, Günlük Hayatımızın Beşiği:Kent olgusunu incelemektedir. Söz konusu bölümde, kendi kişisel deneyimlerine ve akademik altyapısına yaslanarak, Ankara-İstanbul karşılaştırması yapıyor. Tarihin tahterevallisinde iki şehri değişik açılardan kıyaslıyor, üniversiteleri, yaşam biçimleri, sermaye girdileri, zevkleri vs. ile farklılıkları vurguluyor. Kuşkusuz ki öznel olan bu bakış açısı okuyucu tarafından da paylaşılabilir. İkinci bölümün ikinci alt başlığı, “Yeni Bir Yaşam Gramerine Doğru” adını taşıyor. Yine kendi deneyimlerinden yola çıkarak öznel tespitlere devam ediyor. Gittikçe artan devasa alışveriş merkezlerinden İstanbul varoşlarından, Bağdat Caddesindeki ABD kültürü damgasından vs. örnekler veriyor. Buralardan çıkan sonuçlarla, yazar ‘Küçük Bir Alışveriş Merkezleri Sosyolojisi’ üretiyor. Dev Alışveriş Merkezleri (DAM) sadece varsılların tüketim defterlerine değil yoksulların da gezi ve seyran defterlerine kaydolmuş görünüyordu. Tespitlerinin ardından yazar 2013 yılını anlatan bir İstanbul Ütopyası yaratıyor. Bu ütopyaadan sonra üçüncü ve son bölümde “Keşfedilmemiş Kıta: Günlük Hayat ve Zihniyet Kalıplarımızı” değerlendirmeye ve tespitler yapmaya devam ediyor. Genelden özele doğru bir sıra izleyen yazar, önce makro teorilerin alt yapılarını sonra kültürümüze ait

günlük hayatta karşılaştığımız ve üzerinde yeterince kafa yormadığımız olayları örnekleyerek kitabını serilmemeye devam ediyor. Bu bölümdeki ilginç konulardan bazıları şöyledir: “Kitle Kültürü”, “Resim Aracılığı İle Düşünmek”, “Aydın Kim Değildir?”, “Bu bir Kıl Olmayabilir”, “Günahtan Çok Ayıptan Korkmak”, “Küçük Bir Bar Sosyolojisi”, “Feminizm, Erkeklik ve Kimlik”, “Soylu Evlenmeleri”, “Futbol Adlı Çağdaş Dinin Temel Dinamikleri”, “2000 Yılı'nın Ünlüleri”. Aynı bölümden ilginç bir örnekle, yazarın Aydınlanma çağı filozofu Kant'a yazdığı mektupla paylaştıkları, endişe duyduğu toplumsal çözümler ile yazımızı noktalar ve yazara yeni çalışmaları için başarılar diliyoruz.

“Sevgili Immanuel Kant, Değerli Dostum.

Böylesine olmadık bir sırada başını ağrıtmamı anlayışla karşılayacağına eminim. Toplumsal dalgalanma ortamlarında kişinin vicdanını yaslayacağı bir değerler bütünü'nün olmamasının ne denli acılı olduğunu bilenlerdensin. Sana yazmamın başlıca nedeni de bu.

Biz Türkler, şimdilerde, toplum olarak acı çekmekteyiz. Kentlimizle, kasabamızla, köylümüzle, okumuşumuzla, tahsili yarım kalmışlarımızla, içimizi ve davranışlarımızı hangi değerlere göre ayarlayacağımız konusunda kuşku içindeyiz. Edimlerimizin salt pratik sonuçlarının ötesinde nasıl bir ahlaksal temele oturtulması gerektiğini çıkaramıyoruz. İster can alıcı olsun, ister günlük, seçimlerimizde içimizi rahatlatmasını istediğimiz ahlaksal kerterizlerimiz elimizden kayıp gidiyor. Kuşkusuz, bu yalpalanmanın kökeninde, yaşam biçimimizin

hızlı dönüşümü yatıyor. Toplumsal kurumlarımızın her birinin bir yana çekmesi yüzünden çarmıha gerilmiş gibiyiz. Gelgelelim, bu acının nereden kaynaklandığını bilmek de sorunu çözüyor. Her gün yüzlerce seçim yapma durumundayız. Neye göre yapacağız, neye göre davranacağız? Bilemiyoruz....Bizi insan yapan yönümüz-vicdanımız- yalnızlığından ürkmüş durumda; dayanak istiyor. Eski dayanağımız, geleneksel ahlak dizgemizin ise temel direkleri çatırdamakta. Yeni bir ahlak gerek. Ama , yeni ahlakı kurarken nelerden yararlanacağız, açıklıkla göremiyoruz...

Öz çıkarın bütün toplumsal değerlerin çekirdeğini oluşturmaya yüz tutması , beraberinde, senin de tahmin edebileceğin bir tehlikeyi getiriyor: öz çıkar , insanları kaynaştırmaktan çok birbirinden uzaklaştırır. Dizginlenmezse, toplumsal bağları güçlendireceğine çözer. Halbuki, sevgili Kant, bizim insanlarımızın bu geçiş döneminde her şeyden çok birbirlerinden uzaklaşmamaya gereksinimleri var.

Üstelik, herkesin yalnızca öz çıkarını kolladığı toplumlar çözülmüyorsa, bunun nedeni paylaşılacak pastayı durmaksızın büyütebilmeleri. Böylece, sen kendi çıkarını koparttığında, geriye kalan parça yine de ötekileri doyuracak boyutlarda kalabiliyor. Ama bizim gibi pastanın büyümesinin yavaş olduğu toplumlarda, piyasa ahlakının başatlığı bütün toplumsal bağları çözebilir. Hem biz değerli dostum, eskisi gibi uysal da değiliz. Hakça olmayan paylaşımlar karşısında sert tepkiler verecek kadar gözümüz açıldı.

.....”

Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi (Türksoy) Dergisi

Nevin BALTA
Türk Dil Kurumu Uzmanı

Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi yayın organı olan ve üç ayda bir yayımlanan Türk Dünyası Kültür ve Sanat dergisi TÜRKSOY'un 14. sayısı (Nisan 2005) doyurucu bilgiler sunmaktadır. Türk dünyasına yönelik kültür ve sanat haberlerini yayımlamayı ilke edinen TÜRKSOY dergisinin 14. sayısının dosya konusu Kazan şehri. Dergideki yazılar 10 başlık hâlinde sıralanmış olup, derginin bu sayısında şu yazılara yer verilmiştir: "Kazan'ın Bininci Yılı", "Yeni Bir Merhaba: Nevruz" başlıklı yazılarla, Tataristan Kültür Bakanı İldus Tarhanov ile yapılan ve Tataristan'ın sanat ve kültür hayatını konu alan "İldus Tarhanov" başlıklı söyleşi, dünya edebiyatında doruğa ulaşmış bir isim olan "Cengiz Aytmatov"u anlatan inceleme yazısı, suyun yaşamımızdaki önemini konu alan "Su-Us" adlı yazı, geleneksel Türk sporu "Kök Börü"nü anlatıldığı araştırma yazısı, "TÜRKSOY yayınlarından "Kül-Tegin 2003" adlı kitabın tanıtımı, heykeltıraş, ressam

Davran Erdayı'nın 2 Aralık 2004'te Çağdaş Sanatlar Merkezinde açılmış olan kişisel sergisinin kon edildiği "Davran Erdayı" adlı yazılar yer almaktadır. Öte yandan, TÜRKSOY'un bu sayısında Kapadokya'da gerçekleştirilen TÜRKSOY Birinci Fotoğrafçılar Buluşması'nı konu alan "Kapadokya" başlıklı yazı, mimar, sanat tarihçisi Kâmil Uğurlu ile yapılan röportajı konu alan "Düşünürler Yolu" adlı yazı ile Yüzcüncü Yıl Üniversitesi öğretim üyesi Ülviyye Şirzadova'nın Azerî minyatür sanatına bakışını konu alan "Azerbaycan Ressamlık Sanatında Meişet Tarzı" gibi ilgi çeken konularla, okuyucuya sanat ve edebiyatla dolu bir dergi sunulması amaçlanmıştır.

TÜRKSOY'un Genel Müdürü Azerbaycan Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu olup, Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi adına Serdar Erdem, Yayın Yönetmeni Savaş Çağman Coşkun, Editörler, Mehmet Okutan, Raul Mansur, Hatice Şengül, Sançar Mülâzımoğlu, Timur

B. Davletov, Düzelti Pınar Ekinci, Teknik Yönetmen Mehmet Dirican'dır. Derginin kadrosu Türk dünyasına gönül vermiş isimlerden meydana gelmiştir.

Türk Kültür ve Sanatları Ortak Yönetimi TÜRKSOY, dergi ve kitap yayını dışında Türk dünyasındaki çeşitli sosyal ve kültürel faaliyetlere öncülük etmektedir. Belirli zamanlarda Türk Cumhuriyetlerinde TÜRKSOY Daimi Konseyi'nin toplanması, Türk Dili Konuşan Halklar Bakanlar Toplantısı'nın düzenlenmesi, Rusya Federasyonu Kültür ve Kitleleşim İletişimler Bakanlığı ve Altay Cumhuriyeti Kültür ve Sinema Bakanlığı ile TÜRKSOY'un ortaklaşa düzenlediği Uluslararası Lev Gumilyov (Lev Gumilov) Forumu, Cengiz Atymatov'un doğduğu Kırgızistan'ın Talas şehri Şeker köyündeki evinin müzeye dönüştürülmesi, Azerbaycan ve Tataristan fotoğraf sanatçılarının TÜRKSOY önderliğindeki Kapadokya buluşması gibi daha sayamadığımız birçok etkinlik gerçekleştirilmiştir.

Derginin özel dosya konusu olan "Kazan Şehrinin Bininci Yılı" adlı yazıda bin önce İtil ırmağının kıyılarında kurulan ve şairler tarafından "Kız Güzeli" olarak tanınan, günümüzde ise "Kadim" adıyla bilinen tarihî Kazan şehri anlatılmaktadır. Kazan Hanlığı'na başkentlik yapmış bu büyüleyici şehir aynı zamanda Türklük bilimi ve tarihi alanında çalışmalar yapan W. Radloff, Kazımbek, K. Fuks ve Katanov'un çalışmalarına ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca N. Lobaçevskiy ve Butlerov gibi bilginler de keşiflerini Kazan'da gerçekleştirmiştir. Bu şehir, Ye. Baratinskiy, G. Derjavin, L. Tolstoy, S. Aksakov ve M. Gorki'ye esin kaynağı olmuş, F. Şalyapın ve V. Kaçalov'u dünyaya kazandırmış, Marcani, G. Tukay ve M. Calil'i yetiştirmiştir. Saydaş'ın ölümsüz ezgileri de doğup büyüdüğü ve yaratıcılıkla uğraştığı bu şehre ithaf edilmiştir.

TÜRKSOY dergisinde yer alan önemli bir diğer yazı ise, Tataristan Cumhuriyeti Kültür Bakanı İldus Tarhanov'la yapılan söyleşidir. Bu söyleşi, hem "Kazan'ın Bin Yılı" kutlamala-

rı, hem de Tataristan'ın sanat ve kültür hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler içermekte olup, sanatçı bir geçmişe sahip olan Kültür Bakanının sanat hayatı ve eğitimi hakkında ayrıntılı bilgiler içermektedir. Tarhanov, günümüzde yalnız Rusya'nın değil, dünya çapında önde gelen ekonomi, bilim, sanayi ve kültür merkezlerinden biri konumunda olan Kazan şehrinde ticaret ve kültür hayatının her geçen gün canlandığını, şehrin tarihî dokusu ve modern yüzüyle dünyaya açıldığını anlatıyor. Tataristan ile Türkiye arasındaki sıcak ilişkilere değinen Tarhanov, Tataristan'daki Türk Tiyatrosu Şenliğinden söz ediyor ve Tuncer Cüceloğlu'nun Tatarcaya çevrilen "Boyacı" adlı oyununun Kazan'da Aliaskar Kamal Tiyatrosu'nda sergilendiğini belirtiyor.

Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Heykel Bölümü birincisi ve Prof. Dr. İhsan Doğramacı Üstün Başarı Ödülü sahibi heykeltıraş Davran Erdayı'nın kişisel sergisini konu alan ve Savaş Çağman Coşkun tarafından kaleme "Davran Erdayı'nın Tenha Cenneti" başlıklı yazıda, toplumdaki yabancılaşmayı ve sanatçının dışlandığını anlatan Erdayı ile, eserlerindeki figürler üzerine yapılan söyleşi yer alıyor.

Derginin en önemli yazılarından biri de Dünya edebiyatının önde gelen isimlerinden Cengiz Aytmatov'u konu alan "Cengiz Aytmatov Dünya Edebiyatında Bir Doruk" başlıklı yazı. Hatice Şengül tarafından kaleme alınan bu yazıda, büyük yazarın sadece doğduğu ülke Kırgızistan'da değil tüm dünyada sevgi ve saygı kazanmış dev bir yazar olduğu anlatılmakta. Eserleri ressamalara, şairlere, bestecilere ilham kaynağı olan, yaşamı ve sanatı ders kitaplarına geçen bu büyük yazarın doğumunun 70. Yılı UNESCO'da da törenlerle kutlanmıştır. Paris'te yapılan kutlamalarda Aytmatov'un dünya barışına, ülkeler, halklar ve dinler arasındaki diyaloga verdiği büyük emek vurgulanmıştır. 20. yüzyılın dünya vatandaşı ve barış elçisi unvanlarına layık görülen Cengiz Aytmatov'un ana vatanı Kırgızistan'da düzen-

lenen kutlamalara TÜRKSOY da katılmıştır. Cengiz Aytmatov'un 75. doğum gününe ithafen Prof. Dr. Ramazan Korkmaz'ın *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri* adlı kitabı da TÜRKSOY tarafından yayımlanmıştır.

Derginin dikkati çeken Şirzadova'nın Azeri bir diğer yazıda. Azerbaycan ressamlık sanatının dünyada tanınmasını sağlayan en önemli özelliğin bu eserlerin "Meişet" tarzına önem vermesinden kaynaklandığını belirten Şirzadova, bu tarzın eserin yaratıldığı bölgenin âdet, anane ve yaşayış tarzını yansıttığını vurgulamaktadır.

TÜRKSOY'un öncülüğünde ilki Kazan ve Bakü şehirlerinde gerçekleştirilen, tanınmış fotoğrafçıların eserlerinin yer aldığı bir diğer sergi ise, "Kapadokya Anıların ve Dokuların Büyüsü" adlı sergidir. Kapadokya'da açılan bu sergiden çekilmiş ve Kazan Tarik Müzesi Fotoğraf sorumlu Müdürüsi Aygül Akmanova,'ya, Kazan Fotoğraf Ekolünün kurucusu Rustem Muhammediyanov'a, yurt dışında çok tanınan Tatar fotoğraf sanatçısı Viygeni Kanayev'e, Azerbaycan Fotoğrafçılar Birliği Başkanı Rafiq Gamberov'a, Azeri fotoğraf sanatçılarından Sitara İbrahimova'a, Tahmine Akhmedova'a ait güzel fotoğraflar, Mehmet Okutan'ın kaleme aldığı yazıyla okuyucuya duyurulmaktadır.

Geleneksel Türk sporu "Kök Börü"nün anlatıldığı "Kök Börü" başlıklı yazı Timur B. Davletov tarafından kaleme alınmıştır. "Kök Börü" adlı bu spor oyunu, Orta Asya'da Timur Han

döneminden beri oynanan "Polo" oyununa benzemektedir. Bu oyunda "Polo"dakinden farklı olarak değneğin yerini oyuncuların kolları, topun yeriniyse keçi anlamına gelen "içki" yani keçi postu almıştır. Ayrıca bu oyun için kelenin yerine topraktan yapılan kenarları yüksek iki çukur kurulmaktadır.

Savaş Çağman Coşkun'un kaleme aldığı "Kül-Tegin" başlıklı yazıda ise, TÜRKSOY yayınlarından çıkan Kül-Tekin adlı kitap konu edilmiştir. Coşkun bu yazısında, Wilhelm Thomsen tarafından 25 Kasım 1893'te bulunan ve 2003 yılında bulunuşunun 110. yılı kutlanan, Türk halklarının ortak mirası Orhun-Yenisey anıtlarının önemi üzerinde ayrıntılı yazılara yer verildiğinden söz etmektedir. Yazısında, TÜRKSOY Genel Müdür Polat Bülbüloğlu'nun kitaptaki giriş yazısında Kül-Tegin'in, Bilge Kağan'ın, Tonyukuk'un dilimizi ve kültürümüzü yaşatmak için verdikleri mücadeleyi ve bu mirasın korunması için verdikleri öğütleri anlattıklarından söz eden Coşkun, kitabın gelecek kuşaklar için önemini de vurgulamaktadır.

TÜRKSOY dergisi içeriğini oluşturan kültür sanat haberleri, "Dosya: Kazan'ın Bininci Yılı", "Söyleşi", "Portre", "Gösteriden", "Sergiden", "Araç", "Karşılaşma", "Ses Biçem", "Bir Kitap", "Web Türk" başlıklı araştırma yazıları ve okuyucunun ilgisini çeken fotoğraflarıyla dikkatleri üzerine çekmektedir. Kültür ve sanat dergisine yaraşır tasarımıyla da dikkat çeken derginin uzun süre yaşatılmasını diliyoruz.

Orhun Abidelerinin Tam Atlası

JOLDASBEKOV, Mırzatay-Karcavbay SARTKOCAULI, *Orhun Eskertkişterinin Tolık Atlası*, Kazakistan Respublikası Bilim cane Gılım Ministrliğı, L.N.Gumilev atındağı Evraziya Ultık Universiteti, Gumanitarlık Zerttev Ortalıǵı, Kültegin, Astana 2005, 360 b.

(JOLDASBEKOV, Mırzatay-Karcavbay SARTKOCAULI, *Orhun Abidelerinin Tam Atlası*, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim ve Eǵitim Bakanlıǵı, L.N.Gumilev adındağı Avrasya Millı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Araştırma Merkezi, Kültegin, Astana 2005, 360 s.)

Dinara DUİSEBAYEVA

Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

Orhun Eskertkişterinin Tolık Atlası adını taşıyan çalışma, içeriği ve baskısıyla,

üzerinde çok emek harcanmış olduğunu hemen fark ettirmektedir. Büyük boy, kuşe kâğıda renkli baskı olarak hazırlanmış olan bu atlas, iki Kazak türkoloğun yıllarca sürdürdükleri araştırmalarının meyvesidir. Yazarlardan birincisi, bilim adamı ve tanınmış bir devlet adamı olan Mırzatay Joldasbekov'dur. Kültigin ve Tonyukuk yazıtlarının metinlerini Kazakça'ya ilk aktaran (1969) bilim adamı olan yazarın, *Asıl Arnalar* (1986), *Kültegin* (1986), *Orhun Eskertkişteri* (2001), *Orhonskie Nadpisi* (2001), *Tastar Söyleydi* (2002) ve *Kamni Zagovorili* (2003) adlı eserleri vardır. Eski Türk kültür miraslarını inceleme ve derleme çalışmalarını yeni bir seviyeye yükselten devlet adamı olan Mırzatay Joldasbekov, şu anda Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaş-

kanlığı Kültür Merkezi müdürü olarak çalışmaktadır. O, aynı zamanda da Avrasya Millî Üniversitesi Yazı Tarihi Müzesi'nin kurucusudur.¹

Atlasın ikinci yazarı, türkolog Karcavbay Sartkocaulı'dır. Kendisi 1976-1989 yılları arasında SSCB-Moğolistan Araştırma Heyetinin Yazıt Okuma Şubesinin başkanlığını yapmıştır. 1990-1994 yılları arasında da Moğolistan Bilim Akademisinin Yazıt Okuma Heyetini, 2002 yılında ise, Kazakistan Cumhuriyeti Avrasya Millî Üniversitesinin düzenlediği Orhun Araştırma Heyetinin başkanlığını üstlenmiştir. Moğolistan'daki eski Türk yazıtları

örneklerinin tamamını derleyen, Tes Yazıtını bulan ve onu ilk okuyan bilim adamı olan Karcavbay Sartkocaulı, Kültigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Küllü Çor, Ongun, Tes, Terkin ve Mogoyın Şine Usun abidelerini tekrar inceleyip, 30'a yakın yazıtın transkripsiyonunu, tercümesini ve açıklamalarını da hazırlamıştır. Onun, *Obyedinenniy*

Kaganat Tyurkov (2001) ve Orhon Muraları (2003) adlı çalışmaları bulunmaktadır.²

İlk Türk yazıtları hakkında yeni ve güvenilir bilgiler içeren bu atlasın konusu ve kimlere hitap ettiği, çalışmanın iç kapağında, şu şekilde belirtilmiştir:

“Orhun Abidelerinin Tam Atlası; Ulu Avrasya Bozkırı’nda üç asır hüküm süren, ebedî bir devlet kurmayı arzulayan, dünya görüşünü, düşüncelerini, kişiliğini, yazı sanatını, yönetim sistemini, geleneklerini ve töresini silinmeyecek şekilde taşta yazıp bırakan ve böylece medeniyete, insanlık kültürüne çok değerli bir hazine katan Eski Türklerin miraslarını ihtiva etmektedir.

Atlasta, Moğolistan-Çek Cumhuriyeti, Moğolistan-Türkiye (TİKA), Moğolistan-SSCB araştırma heyetleri ile L.N.Gumilev adındaki Avrasya Milli Üniversitesi (Astana/Kazakistan) araştırma heyetinin verilerinden, ayrıca dünya türkologlarının bir asırdan beri sürdürmekte oldukları incelemelerinin sonuçlarından yararlanıldı.

Atlasın yazarları, Eski Türk metinlerini yeniden yazıya geçirdiler ve yeniden okudular. Onlar, kendilerinden önceki araştırmacıların hatalarını düzelttiler, orijinal metinlerin yeni transkripsiyonunu yaptılar. Ayrıca metinleri yeniden aktardılar ve onlara yeni açıklamalar yazdılar. Bu atlasta; tarihî ve kültürel mirasımız olan Orhun Abidelerinin tamamı ele alındı ve onların arkeolojik tasviri, plânları, fotoğrafları ve çizimleri ilk defa, bu çalışmada, eksiksiz verildi.

Bu atlas, dil bilimci, tarihçi, etnograf, arkeolog, filozof, edebiyatçı ve kültür araştırmacısı gibi uzmanlar, lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri için hazırlanmıştır.”

Orhun Abidelerinin Tam Atlası adlı çalışma, Giriş, İlk Türk Kağanlığı (545-630 yıl), İkinci Türk Kağanlığı (682-744 yıl) ve Açıklamalar olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümü şu alt başlıkları taşımaktadır: Eski Türklerin Kutsal Mekânları, Eski Türk Dili Kıpçakçadır, Orijinal Metin ve Grafik, Orhun

Metinlerinin Tercümesi, Eski Türklerin Dünya Görüşü, İndeks.

Giriş bölümünde önce atlasın amacı, önemi ve yöntemi üzerinde durulmaktadır. Atlasa “doğusu Hyangan sırtı, Sarıözen, batısı İdil nehri, güneyi Ulu Kale, kuzeyi Lena nehrine kadar uzanan Avrasya Bozkırında 300 yıl hüküm süren imparatorluğun, Orda civarında bıraktığı miraslarının” ele alındığı belirtilmektedir. Bundan sonra; 1970’te, Moğolistan Bilim Akademisi ile SSCB Bilim Akademisi arasında yapılan uzun süreli anlaşma ile kurulan SSCB-Moğolistan Tarih Kültür Araştırma Heyeti’nin 1970-1990 yılları arasında sürdürdüğü çalışmalarla birlikte, Moğolistan Bilim Akademisi Tarih Enstitüsü Türk Bilimi Merkezinin (1989-1995) bu alanda sürdürdüğü araştırmalar üzerinde durulmaktadır. Yazarlarının verdikleri bilgilere göre, adı geçen Türk Bilimi Merkezinin çalışmaları neticesinde, 31 yerdeki 65 yazıtın Eski Türkçe metinleri yeniden yazıya geçirilmiş, kontrol edilmiş, 12 kutsal mekânın plânları çizilmiş ve 300’e yakın balbalın yerleri belirlenmiştir.

Giriş’te Orhun Abideleri üzerine Moğolistan’da yapılan çalışmalardan kısaca bahsedildikten sonra, Kazakistan’da yürütülen faaliyetlerden söz edilmektedir. Yazarlar; Kazakistan’ın, bağımsızlığını ilan etmesiyle beraber eski devirlerinin tarihine çok önem vermeye başladığını dile getirdikten sonra şöyle demektedirler: “...Çünkü tarih o ülkenin millî temeli, manevî mayasıdır. Kazak halkı; tarihî kökünü Erken Ortaçağ döneminde dünyaca tanınmış Göktürklerle, Eski Hunlara, Eski İç Oğuzlara (İskit), Sakalara dayandırır. Diğer Türk soylu halklar gibi, Kazaklar da bu tarihin bizzat mirasçısıdır. Özellikle de Kazak halkının tarihi Eski Türk Tarihinden ayrı değerlendirilemez. Eski Türklerin esas mirasçısı, öncelikle Kazak halkıdır” (s.10)

Bu görüşlerini açıkladıktan sonra yazarlar, yukarıdaki tespitlerini ispatlayacak örnekleri altı başlık altında sunmaktadırlar. Kazakistan hükümetinin; Orhun Abidelerinin kopyası-

nı Japon firmalarına hazırlattığını ve 18 Mayıs 2001 tarihinde Astana'daki Avrasya Millî Üniversitesine yerleştirdiğini, bu konuyla ilgili olarak bir de uluslararası bilgi şöleni düzenlendiğini bildirmektedirler. Avrasya Millî Üniversitesi, 2002 yılında Moğolistan'a bir araştırma heyeti göndermiştir. Türkolog, Prof.Dr. Mırzatabay Joldasbekov'un öncülüğünde, adı geçen üniversiteye bağlı bir Yazı Tarihi Müzesi ve epigrafya laboratuvarı açılmıştır. Bu müzede, Türk Dünyasının yazı tarihinin örnekleri sergilenmektedir.

Giriş bölümünün yukarıda belirtilen *Eski Türklerin Kutsal Mekânları* başlıklı kısmında; yazarlar, Orhun yazıtlarının bulunduğu yerlerin daha önceki kaynaklarda "beyler mezarı", "mezar", "anma törenin yapıldığı mekân", "yuğ töreninin ve yuğ aşının verildiği yer" vb. isimlerle anıldığını belirttikten sonra, bu isimlerin isabetli bir adlandırma olmadığını dile getirmektedirler. Yazarların kendileri ise, "yduq orun" (kutsal yer, kutsal mekân) ismini kullanmaktadırlar.

Eski Türk Dili Kıpçakçadır başlıklı kısımda ise; Atlasın yazarları Orhun Abidelerindeki dili, Türkçenin Uygur diyalektine dahil eden görüşe karşı çıkmaktadırlar. *Orijinal Metin ve Grafik* başlığı verilen kısımda, yazıtları daha önce yazıya geçiren ve okuyan bilim adamlarının hataları üzerinde durulmaktadır. Burada; "Eski Türk Yazısı (Orhun Varyantı) İşaretlerinin Anlamını Tespit Eden Bilim Adamlarının Tekliflerinin Mukayesesi" başlığı altında beş şema yer almaktadır. 1. şemada V. Thomsen, W. Radloff, Hüseyin Namık Orkun, Anne Marie von Gabain, Talât Tekin, Kormuşin, A.S.Amanolov, İ.V.Kormuşin ve Şçerbak'ın işaretleri okumada kullandıkları şekiller (harfler), 2. şemada belli başlı yazıtlardaki tamamlamalar, 3., 4. ve 5. şemada ise kendilerinin Thomsen, Radloff, H.N.Orkun ve S.Malov gibi bilim adamlarından farklı okudukları kelimelerden örnekler bulunmaktadır.

Orhun Metinlerinin Tercümesi kısmında; yazarlar, atlası alınan metinleri Kazakçaya aktarı

rırken nasıl bir yol izlediklerini anlatmaktadırlar. Mırzatabay Joldasbekov ile Karcavbay Sartkocaulı, burada, metinleri okurken öncelikle Türk dil bilimi teorisini (Türk dilinin özellikleri ile kurallarını), ikinci olarak Eski Türklerin dünya görüşünü ve son olarak Eski Türklerin geleneklerini, kültürünü temel olarak aldıklarını dile getirmektedirler. Atlasın yazarları; "syt" örneğiyle, karşılığı hiçbir sözlükte bulunmayan bazı kelimeleri doğru aktarma imkânının ancak yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarının neticesinde doğduğunu belirtmektedirler. Daha önce "duvar", "ambar" olarak tercüme edilen "syt" kelimesinin kazı çalışmalarından sonra "han otağının (çadırının veya evinin) dikildiği, kurulduğu temel" olduğu anlaşılmıştır.

Son olarak yazarlar; Türk Kağanlığının devlet geleneği ile ilgili siyasî adlandırmalarının anlamlarını tespit ettiklerini kaydetmektedirler.

Eski Türklerin Dünya Görüşü başlıklı kısımda ise; iki temel, iki esas (veya iki öz) anlamına gelen "iki jylytz" kavramından hareketle Eski Türklerin dünya görüşü açıklanmaktadır. Burada yazarların Eski Türklerin Gökyüzü, Ay, Güneş ve Dağ gibi varlıkları, nelerin ve hangi kavramların sembolleri olarak kullandıkları ile ilgili tespitlerine yer verilmektedir.

İndeks, atlasıta yer alan yazıtlarla ilgili kısaltmaların açıklamalarını içermektedir. Burada yazıtlar iki gruba bölünmüştür.

Atlasın ikinci ana bölümü, *İlk Türk Kağanlığı (545-630 y)* başlığını taşımaktadır. Bu bölümde önce (K) kısaltmasıyla verilen Küyis Tolgoy Keşeni³ üzerinde durulmaktadır. Kitabın sol sayfasında Brahmi harfleriyle yazılmış Küyis Tolgoy sütununun renkli fotoğrafı bulunmaktadır. Daha sonra; adı geçen kompleksin bulunduğu yer, ne zaman incelendiği ve genel görünümü hakkında kısa bilgilere yer verilmektedir. Bununla birlikte sözü edilen sütunun diğer fotoğrafları da yer almaktadır.

Küyis Tolgoy'dan sonra Bugıtı Kompleksi (38-53.s.) gelmektedir. Burada farklı olarak önce kompleksin plânı karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca bir önceki kompleksin tanıtımından farklı olarak, burada, Bugıtı abidesi yakınlarında yapılan arkeolojik kazı çalışmalarından bahsedilmektedir. Bugıtı sütununun batı ve doğu yüzü, sol köşesi ile temelinin fotoğraflarından sonra gelen “Abide” alt başlığı altında, yazıtın dış özellikleri tasvir edilmektedir. “Metin” alt başlığı altında da, Bugıtı sütunundaki metnin genel özellikleri ve onun kimler tarafından okunduğu hakkında bilgiler verilmektedir. Bunu “Bugıtı Metni” başlığı ile verilen metnin transkripsiyonu ve Kazakçası izlemektedir. Daha sonra da transkripsiyon ve aktarma ile ilgili açıklamalar gelmektedir.

Küyis Tolgoy ile Bugıtı Kompleksinin tanıtıldığı, tasvir edildiği ve yazıt metnlerinin transkripsiyonu ile tercümesinin yer aldığı kısımda izlenen metot, atlasın ileriki sayfalarında da sürdürülmüştür. Bundan sonra Karağol, İder ve Genden-Bulak Kompleksine yer verilmektedir.

Atlasın *İkinci Türk Kağanlığı (682-744 y.)* başlığını taşıyan üçüncü ana bölümünde, aynı metotla Elteris (İlteriş) Kutluğ Kağan (68-87 s.), Ongin (88-115.s), Kültigin (116-202), Köşö-Tsaydam⁴ (203-213.s.), Bilge Kağan

(214-269.s.) Tuy-Ukuk⁵ (270-321.s.) ve Küülü-Çor (322-346.s.) yazıtları tanıtılmaktadır. Burada sadece yazıtlar değil, onların bulunduğu mekânın arkeolojik planı ve balballar, kaplumbağa biçimindeki temel taşlar gibi diğer buluntuların fotoğrafları da yer almaktadır. İkinci bölümden farklı olarak burada Kültigin ile Bilge Kağan yazıtlarının Çince metinleri de yer verilmiştir.

Atlasın bundan sonraki *Orhun Abidelerini Dünya Bilim Literatürüne İlk Dahil Eden ve Onları Özel Olarak İnceleyen Bilim Adamları Hakkında Kısa Bilgiler (347-349), Kaynaklar (350-355) ve Kısaltmalar (358-359)* başlıklarını taşıyan kısımlarına genel olarak *Açıklamalar* adı verilmiştir. *Kaynaklar* bölümünde, toplam 255 âdet kaynak bulunmaktadır.

Notlar

¹ A. g. e., 347. s.

² A. g. e., 349. s.

³ Kelen: Kompleks. Bir yazıt, abidenin bulunduğu mekânın genel adı. Kazı yeri de diyebiliriz. Burada sadece yazıt değil, aynı zamanda da onun yakınlarında bulunan balballar, diğer buluntular da söz konusudur.

⁴ Koço Saydam.

⁵ Tonyukuk.

Çankırı Araştırmaları Dergisi

Sayı 1, Çankırı 2006: 318.

Nilay YAVUZ

Hacettepe Üniversitesi Türk Dili Okutmanı

Anadolu coğrafyası içinde tarihî ve kültürel zenginlikleriyle ön plana çıkan başlıca kültür merkezleri vardır. Bu merkezlerden birisi de Çankırı'dır. Çankırı'nın sahip olduğu bu değerleri ortaya koymak, korumak ve gelecek nesillere ulaştırmak amacıyla Çankırı Belediyesi Eğitim ve Kültür Müdürlüğü Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi tarafından Çankırı Araştırmaları Dergisinin ilk sayısı yayımlanmıştır. Dergide makaleleriyle yer alan araştırmacı ve akademisyenler, Çankırı'yı, tarih, edebiyat, mimarî, turizm, tarım, eğitim ve tıp gibi farklı alanlarda tanıtmaya çalışmışlar ve bu kültür merkezinin yetiştirdiği değerli şahsiyetlerden birkaçına yer vermişlerdir. Ortaya konan bu çalışmalar ve bu doğrultuda meydana getirilen yazılar, bilimsel bir bakış açısıyla, her türlü kaynak ve belgeye dayandırılarak hazırlanmıştır. Ayrıca bu araştırmaların bilimsel bir anlayışla değerlendirilebilmesi için araştırmacı ve akademisyenlerden bir danışma kurulu oluşturulmuştur.

Çankırı Belediye Başkanı İrfan Dinç'in "Takdim" yazısıyla başlayan Dergi, Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Başkanı Yüksel Arslan'ın "Editör'den" başlıklı yazısında Çankırı Belediyesi Eğitim ve Kültür Müdürlüğü Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezinin amaç ve görevlerinin ortaya konulmasıyla devam eder.

Dergi, başta tarih konusunda olmak üzere Çankırı hakkında farklı alanları içine alan yer yer grafikler, belgeler ve resimlerle desteklenen yirmi dört yazıdan oluşmaktadır. Makalelerin başlıkları, özetleri ve anahtar kelimeleri İngilizce çevirileriyle verilmiştir.

Dergide "Cepheye Çorap Ören Kadınlar" (s.15-17) adını taşıyan yazı, Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi ve araştırmacı Ömer Türkoğlu tarafından kaleme alınmıştır. Yazıda, Birinci Dünya Savaşı sırasında çorap örerek orduya lojistik destek veren Çankırlı kadınların varlığından söz edilmektedir. Bununla birlikte

çorap örme kampanyasına katılan kadınların ne kadar sömek 'yumak' aldıkları, bunlardan kaç çift çorap ördükleri ve belirli sayıda kadının adları elde bulunan bir defterden hareketle saptanmıştır. Yazı, Müslüman kadınların yanı sıra gayrimüslim kadınların da kampanyaya katıldığını göstermesi bakımından önem taşır.

Çankırı ile ilgili diğer bir makale de Dr. Rifki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Koordinatörü ve tarih öğretmeni Erhan Metin'in yazdığı "1930-1949 Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) Raporlarında Çankırı" (s.37-44) adlı yazıda Çankırı'nın yakın tarihi; sosyal, ekonomik ve siyasî açılarından Cumhuriyet Halk Fırkasının belgelerine dayandırılarak ele alınmıştır ve buna bağlı olarak on dokuz yıllık bir süreç nesnel olarak değerlendirilebilmiştir. Örneğin yazıda, 1947-1948 öğretim yılı Çankırı Erkek Orta Mektebinde okutulan dersler ve görev yapan personele ilişkin belge, dönemin eğitim durumunu gözler önüne serebilecek niteliktedir.

Yrd. Doç. Dr. Ferudun Ata'nın "Mevlânâ Müzesindeki Arşiv Belgeleri Işığında Çankırı Mevlevîhânesi" (s.37-44) başlıklı yazısında 13. yüzyılda Selçuklu Devleti hükümdarı Alâaddin Keykubat tarafından yapılması istenilen ve farklı dönemlerde şifâhâne, medrese olarak da kullanılan Çankırı Mevlevîhânesi, 20. yüzyıla ait belgeler ışığında tarihî gelişimi, yeri, yapısı gibi hususlar açısından değerlendirilmiştir. Yazıda, Mevlevîhânenin vakıfları, gelirleri ve demirbaş eşyasına yer verilirken şeyh Nuri Dede ile Hasib Dede arasında demirbaş eşya hakkında yaşanan uyuşmazlıktan ve Mevlevîhânenin Balkan Savaşı sırasındaki çalışmalarından da söz edilir. Yazı, dönemin sosyal yapısını ve Mevlevî kültürünü yansıtmayı bakımın önem taşır.

Yine Yüksel Arslan tarafından hazırlanan "Kengiri Mevlevîhânesi Sene 1892-1893 Tamirat Defteri" (s.67-121) adlı yazıda Çankırı Mevlevîhânesinin yapım ve onarımlarına ait hesapların yer aldığı "tamirat defteri"nin transkripsiyonu üç bölüm halinde verilmiştir.

Defter, o dönemin inşaat tekniğini gösteren bir belge niteliğindedir.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün şapka inkılâbını fiilen Çankırı'dan başlattığının önemli bir göstergesi olan ve Çankırı Araştırmaları Merkezinin canlı tanık projesi çerçevesinde ulaştığı Atatürk'ün 23 Ağustos 1925 tarihindeki Çankırı gezisiyle ilgili fotoğraflarının ilk kez ve Halkla yayımlandığı "İstiklâl Yolunda Şapka İnkılâbı ve Atatürk'ün Çankırı Gezisindeki İlk Fotoğrafları" (s.45-52) adlı makale, Çankırı Belediyesi Basın İlişkiler Müdürü araştırmacı yazar Ethem Yenigürbüz tarafından yazılmıştır.

Çankırı Anadolu Lisesi Türk dili ve edebiyatı öğretmeni İbrahim Akyol, "Şabanözü-Bakırlı Köyü Tarihi ve Mektep Kayıtları" (s.37-44) başlıklı yazısında Cumhuriyet öncesinde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında bir Anadolu köyündeki eğitim ve öğrenim durumunu ve okutulan dersleri, o döneme ait "diploma defteri" örneği ile gözler önüne serer. Yazıda, bir köy okulundaki kız öğrencilerin varlığı dikkati çeker.

Çankırı'nın mimarî yapısında ve mezar taşları üzerindeki kitâbelere dikkat çekmek amacıyla Çankırı Nevzat Ayaz Anadolu Öğretmen Lisesi tarih öğretmeni Celaleddin Şener "Çankırı Kitâbelerine Genel Bakış" (s.133-164) adlı bir yazı kaleme almıştır. Yazıda, "Çankırı ve ona bağlı kasabalarda, dinî mimarî eser olarak cami, türbe ve şadırvan; sivil mimarî eseri olarak ise çeşme, medrese, mektep, konak gibi yapılara ait kitâbe örnekleri ve mezar taşları yer almaktadır" denilmiştir; ancak sınırlı sayıda kitâbeden söz edilir ve örnek resimler ile parçalar yer alır. Yazı, kitâbelerin birer yazılı belge olmasını sağlayan "tarih düşürme" gelenegini ele alması bakımından da önem taşır.

Mescit ve camilere hayırsever kişiler tarafından bağışlanan teberrükât adlı eşyaların tutulduğu teberrükât defterlerinin Çankırı'da bulunan bir örneğine "Teberrükât Vakfiye Defteri 1340 (1924)" (s.165-168) adlı yazısında yer veren Yüksel Arslan yerel tarih açısın-

dan önemli bir belge sunmuştur. Yazı, bugün bilinmeyen ya da unutulmaya yüz tutmuş te-berrükât eşyasına dikkati çekmesi bakımından ve defterde yer alan mahalle adlarıyla, o dönemde var olan cami ve mescitlerin saptanması açısından da önem taşımaktadır.

Dergide, Çankırı'nın yetiştirdiği değerli şahsiyetlerle de öne çıkan bir kültür merkezi olduğu ortaya konulmuştur. Bu amaçla uzmanlık alanlarında başarılı olan beş değerli şahsiyet tanıtılmıştır.

Bu değerli şahsiyetlerden biri, Prof. Dr. Cem Dilçin'in: "...dil ve edebiyat konusundaki ilk hocamdı..." dediği ve "Dehri Dilçin" (s.169-176) başlıklı yazısında anlattığı babası Dehri Dilçin'dir. Yazıda, Dehri Dilçin'in bilim, edebiyat ve sanatla iç içe geçen örnek yaşantısı ve çalışmaları doğrultusunda ortaya koyduğu dil ve edebiyata ilişkin başlıca eserleri kısa tanımlarıyla aktarılmış ve güçlü şair kimliğini ortaya koyan, değişik nazım biçimleriyle yazdığı şiirlerine yer verilmiştir. Yazıda, Dehri Dilçin'e ait resimler de bulunmaktadır.

Yine 19. yüzyılda Çankırı'nın yetiştirdiği şahsiyetlerden olan Çerkeşseyhizâde Mehmet Tevfik Efendi'nin hayatı, eserleri ve Nef'i'nin 44 beyitlik "sözüm" redifli kasidesine yazdığı 114 beyitlik nazîresi, İbrahim Akyol tarafından "Çerkeşseyhizâde Mehmet Tevfik Efendi ve Nef'i'ye Nazîresi" (s.177-190) başlığı altında yazılmıştır. Yazıda, kendisine üstat olarak 17. yüzyılın en büyük kaside şairini seçen ve kendisinin de sözün sultanı olduğunu söyleyen Çerkeşseyhizâde Mehmet Tevfik Efendi'nin nazîresi Nef'i'nin kasidesiyle karşılaştırılmıştır.

Dr. Rıfki Kamil Urga Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi öğretmen Abdülkadir Alper Çankırı'da yetişen, dinî-tasavvufî halk edebiyatı alanında eserler veren "Necâti" mahlaslı Abdullah Özay'ı "Melâmet Yolunda Bir Mutasavvîf: Necâti (Abdullah Özay)" (s.191-199) adlı yazısında anlatmıştır. Yazıda, Abdullah Özay'ın hayatı, şiir anlayışı, tasavvufî ilgili görüşleri ve resimleri yer alır. Şairin tasavvufî düşünceleri ayrıntılı olarak verilerek

mutasavvîf kişiliği ortaya konulmuş, bu duygu ve düşüncelerini yansıttığı şiirlerine yer verilmiştir.

19. yüzyılın sonlarında yaşamış olan Âşık Nâilî Baba da Çankırı'nın yetiştirdiği bir halk şairidir. Şair yazar ve emekli öğretmen Sadık Çakırsipahi "Âşık Nâilî Baba" (s.201-213) başlıklı yazısında, bu şahsiyeti: rind-meşrep, lâûbâli ve serazat bir yapıya sahip gezgin bir âşık olarak tanıtır. Destan, atışma ve koşma tarzında şiirler söyleyen Nâilî Baba'nın bu tarzdaki şiirlerinden örneklere de yer verilmiştir. Bazı şiirleri, o dönem Çankırı'sının ve çevresinin sosyal kültürel ve ekonomik yapısını ortaya koyması açısından önem taşımaktadır. Bunlardan biri yazıda da örnek gösterilen "Çankırı ve Köyleri İçin Destan" adlı şiirdir.

Çankırı Araştırmaları Merkezine ismini veren Dr. Rıfki Kamil Urga'nın hayatı Ethem Yenigürbüz'ün "Tbp. Kd. Alb. Rıfki Kamil Urga (1880 -1966)" (s.297-303) adlı yazısında anlatılmıştır. Özellikle tıp alanında birçok başarının sahibi olan Urga, millî mücadelede de Atatürk'ün yanında yer almıştır. Sakarya Meydan Muharebesinde attan düşerek iki kaburgasını kıran Atatürk'e ilk müdahaleyi yapan kişi odur. Cumhuriyet kurulduktan sonra da tıp alanındaki araştırmalarına devam eden Dr. Kamil Urga, Atatürk tarafından Afganistan'a gönderilmiş, buradaki çalışmaları sonucu Afgan hükümeti tarafından takdir görmüş ve Kral Nadir Han tarafından yaptırılan sanatoryuma "Rıfki Sanatoryumu" adı verilmiştir. Bu yazıda Urga'ya ait resimler de yer alır.

Dr. Rıfki Kamil Urga Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Üyesi öğretmen ve araştırmacı Sadık Softa, "Edebiyatımızda ve Folklorumuzda Gelin Kaynana İlişkisi ve Ayrılıklar" (s.215-226) adlı yazısında, genel olarak tüm Türk toplumunda var olan, şarkılara, türküler, manilere, fıkralara konu edilen, gelin-kaynana çekişmesini ve buna bağlı ayrılıkların Çankırı yöresindeki durumunu ortaya koymuş ve bu konuda söylenen dörtlükleri örnek olarak vermiştir.

Osmanlı arşivleri uzmanı Fuat Recep'in çevirisini yaptığı "Huve'l-mu'in Gâzi [Abdülhamit II'nin tuğrası]" (s.122-123) orijinal metniyle birlikte verilmiştir.

Yine bir arşiv belgesi olan ve İbrahim Akyol tarafından çevrilen "Cami Kitabesi" (s.227-229) ve orijinal metni dergide yer alır.

Bir başka yazıda, geçmişten günümüze kadar Çankırı evlerinin mimarî yapısı, bu yapıların il, ilçe, kasaba ve köylerde gösterdiği farklılıklar ve sosyal yaşam üzerindeki etkilerine yer verilmiştir. Özellikle son dönemde Çankırı ev yapılarının değişmesi sonucu oluşan olumsuz sosyal durum, yapılan anketlerin verileriyle ortaya konulmuştur. Süleyman Demirel Fen Lisesi Türk dili ve edebiyatı öğretmeni Hatice Sargın tarafından "Çankırı Evleri ve Sosyal Yaşantı" (s.229-239) başlığıyla yazılan makale Çankırı tarihinin canlı tanıkları olan bu yapıları, günümüze taşıması ve sosyal yaşamla sıkı ilişkiler içinde olduğunu vurgulaması bakımından önem taşımaktadır.

Prof. Dr. Mustafa Ünal'ın "Çankırı'daki İnanç ve Uygulamaların Fenomenolojisi" (s.241-246) adlı makalesinde, Çankırı'da günlük hayatta var olan, doğum ve ölümle ilgili inanç ve uygulamaların dini anlamda nasıl değerlendirildiği üzerinde durulmuş ve örneklerle açıklanmıştır.

Çankırı'daki farklı bir çalışmayı ortaya koyan, 28 Mayıs ile 31 Mayıs 2006 tarihleri arasında Çankırı il merkezinde yapılan göz taramaları sonucunda Dünya Göz Hastanesi sağlık ekibinin hazırladığı "Çankırı Göz Hastalıkları Taraması ve Muayenesi Sonuçları" (s.165-168) başlıklı yazıda göz hastalıklarının erken tanı ve tedavisinin önemi vurgulanmaktadır.

Dergide, Çankırı'nın tarımı ile ilgili iki yazı bulunmaktadır. Bulardan biri, 1973-2005 yılları arasındaki verilere dayandırılarak Çankırı'da tarımın teknik, ekonomik, sosyal ve politik açılardan sorunlarını ortaya koyan ve bu problemlerin çözümünde etkili olabilecek yem bitkilerine değinen Prof. Dr. Yunus Serin'in "Çankırı'da Tarımın Sorunları ve Yem

Bitkileri Kültürüne Verilecek Yön" (s.247-263) adlı yazısıdır. Diğeri ise Çankırı İl Tarım Müdürü ve ziraat mühendisi Levent Turan tarafından yazılan ve Çankırı'da 1999 yılından itibaren hızla gelişmekte olan çeltik yetiştiriciliğinin sağlam bir yapıya kavuşturulması için Çankırı İl Tarım Müdürlüğü'nün yapmış olduğu çalışmaları ortaya koyan "Çankırı'da Çeltik Üretimi ve İl Tarım Müdürlüğü'nün Çalışmalarına Genel Bakış" (s.265-270) adlı makaledir. Bu makalelerde resim ve grafiklere de yer verilmektedir.

Çankırı ili turizm açısından da önemli kültür değerlerine sahiptir. 12 ve 13. yüzyıllarda köylü, esnaf ve sanatkârları, belirli kural ve koşullarla kontrol altında bulundurmaya amacıyla kurulan Ahilik teşkilatı ve bu teşkilatın gelişip zenginleşmesiyle ortaya çıkan Yâranlık geleneği bunlardan biridir. Ankara Üniversitesi Çankırı Meslek Yüksekokulu Turizm ve Otel İşletmeciliği Programı

Öğretim Görevlisi Mikail Kara "Çankırı'nın Turizm Potansiyeli ve Çankırı Yâranı'nın Turizme Kazandırılması" (s.271-281) adlı makalesinde bu gelenekten söz ederek turizme kazandırılması gereği üzerinde durmuş ve turizm açısından var olan durumları ortaya koyan çizelgelerle kültür turizmini artıracak önerilere yer vermiştir.

Dergide yer alan Erhan Metin'in yazdığı "Çankırı'da Öğrenim Gören Lise Öğrencilerinin Tarih Eğitimi Hakkındaki Görüşleri" (s.283-295) adlı yazıda, bilimsel veriler yardımı ile olması gereken tarih eğitim ve öğretimi şartlarının oluşması için öneriler getirilmiştir.

Yine eğitim alanında yapılan, Ahmet Sakallı ve Fatma Ayaz'ın "Taş Mektep Tarihçesinden Hareketle Çankırı'nın Eğitim Tarihi Üzerine Bir İnceleme" (s.305-318) adlı çalışmalarında, 1893 yılında inşa edilen Taş Mektep'in tarihçesi verilerek Çankırı'nın eğitim süreci nesnel bir şekilde ortaya konulabilmiştir. Yapılan röportajlar ve istatistikî verilerle de bu nesnellik desteklenmiştir. Araştırma, Çankırı'nın eğitim tarihini yansıttığı için önemlidir.

Anadolu coğrafyasının kültür mirasını taşıyan başlıca kültür merkezlerinden biri olan Çankırı ilinin bu değerlerini ortaya çıkarmak amacıyla Çankırı Belediyesi Eğitim ve Kültür Müdürlüğü Dr. Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezinin çalışmaları doğrultusunda yayımladığı Çankırı Araştırmaları Dergisinin birinci sayısının bu alanda örnek bir çalışma olarak Çankırı'nın tarihî ve kültürel değerle-

rine ışık tuttuğu görüşüdeyiz. Başta Çankırı Belediye Başkanı Arif Dinç'e, Dr. Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi Yönetim Kurulu Başkanı Yüksel Arslan'ın şahsında tüm yönetim kurulu üyelerine ve bu sayıyı birbirinden değerli yazılarıyla meydana getiren araştırmacı ve bilim adamlarına teşekkürü bir borç biliyor ve bundan sonraki sayılara da çalışmalarıyla katkıda bulunmalarını diliyoruz.

(27.02.1957 - 12. 11.2006)

Güzin Tural'a Saygıyla,

Sevgili Kardeşim,

Atatürk Kültür Merkezi olarak biz sizleri, önce meslek hayatının başında birikimli, ülkesine hizmet aşkıyla dolu genç bir araştırmacı, sonra Atatürk Kültür Merkezi'nin Haberleşme Üyelğine seçilme onurunu yaşayan başarılı bir akademisyen, Mehmet Akif Tural'ın zarf eşi, sevgili Ece'nin annesi, dostluğa, yardımlaşmaya önem veren fedakâr bir "insan" olarak tanıdık. Gönlümüzde hep böyle yaşayacaksın...

Sevgili öğrencilerin ve sevenleriyle, her gün büyük bir şevkle gittiğin üniversitenin bahçesinde sizi ebediyete uğurlarken; yıllarca birlikte bulunduğumuz Türk Dünyası Ortak Edebiyatı Projesindeki toplantılarımız, her zaman yüzünüzden eksik olmayan gülümsemeleriniz birer birer gözlerimizin önünden geçti... Yıllar süren, Sadık Tural Hocamızın başkanlığında, Şükrü Elçin, Müjgan Cunbur gibi bilgelerin huzurunda, siz, can dostunuz Naciye Hanım, değerli kardeşim Kayahan ve Hüseyin Ağca Hocalı, kâh hüüzünlü, kâh sevinçli ama her zaman bir şeyler yapabilmenin ümidiyle dolu toplantılar... Bir taraftan ailenize, mesleğinize karşı görevinizi yerine getirirken, Projenin en ağır kısmının sorumluluğunu üzerine aldınız ve bu büyük işin altından alınızın akıyla kalktınız.

Sevgili kardeşim,

Mesai arkadaşlarınız sizi gönüllerinde daima yaşatacak, hizmetlerinizi şükranla anacaklardır. Büyük emeğinizin geçtiği Türk Edebiyatı Tarihi'nin son cildini sizlere ithaf ederek, Atatürk Kültür Merkezi olarak vefa borcumuzu bir nebze olsun hafifletmeye çalışacağız.

Adana'da başlayan, İstanbul Üniversitesi'nde Türkoloji eğitimi ve Gazi Üniversitesi'nde akademisyenlikle devam eden ve 2006 Kasım ayında yine Adana'da noktalanın kırk dokuz yıllık bir ömür... Bu kısa ömrünüzün en verimli yıllarında, yolunuz Atatürk Kültür Merkezi'yle kesişti. Siz, milletinize, vatanınıza karşı borcunuzu fazlasıyla ödeyip Hak'ın huzuruna gittiniz. Fakat ailene, sevenlerine ve gözbebeğin Ece'ye daha vereceğin çok şeyler vardı.. Gözünüz ardında kalmasın, müsterih olun ... Sevenlerin, acısını içine gömüp sana hakkını fazlasıyla helal ediyor. Sevgili Ece de, beyazlar içindeki mutluluğuna çok uzaktan da olsa annesinin nûr içindeki mekânından ortak olacağına yüreğten inanıyor.

Mekânın Cennet olsun.

Mesai arkadaşların adına
Osman HORATA

Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslar Arası Sempozyumu

Nevin BALTA
Türk Dil Kurumu Uzmanı

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu İle Atatürk Araştırma Merkezinin birlikte düzenlediği “Doğumunun 125. Yılında Mustafa Kemal Atatürk Uluslararası Sempozyumu” 15-18 Mayıs tarihleri arasında yapıldı. 15 Mayıs günü Millî Eğitim Bakanlığı Şûra Salonunda yapılan uluslar arası sempozyum Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Sadık Tural ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Saray’ın açış konuşmaları ile başladı. Açış konuşmalarının ardından Prof. Dr. Sadık Tural’ın yönettiği bir açık oturum düzenlendi. Prof. Dr. Utkan Kocatürk’ün “İsmet İnönü, Alman Televizyonu’nun Atatürk’e ve Türk Devrimi’ne İlişkin Sorularını Cevaplıyor” ve Prof. Dr. Andrew Mango’nun “Avrupa’da Atatürk’ün Algılanışı” konulu konuşmalarla katıldığı açık oturum büyük ilgi gördü.

Yurt dışından birçok ünlü bilim adamının katıldığı Sempozyumun bilimsel bildirileri aynı gün Türk Dil Kurumu Konferans Salonunda büyük bir izleyici topluluğuna sunuldu. Bilim adamları Mustafa Kemal’in askerî ve siyasi yönünü, devlet adamı kimliğini, Türk devrimlerinin niteliğini ayrıntılı olarak dile getirdiler.

“1924 Anayasası’nın değiştirilmesi teklif edilmeyen en önemli maddesi, “Egemenlik Kayıtsız Şartsız Millele Aittir” ibaresidir
Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr.

Mehmet Saray ve Bilkent Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Dr. Stanford Show’un oturum başkanlığını yaptığı I. Oturumda söz alan Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut, “Atatürk Cumhuriyeti’nin Niteliği” konulu konuşmasında Atatürk’ün millî mücadeleyi başlatırken Anayasal düzeni korumaya önem verdiğini, ulusal egemenlik ve lâiklik temelleri üzerine kurulan Cumhuriyet rejimini koruma konusunda büyük hassasiyet gösterildiğini belirtti. Anayasal düzeni ulusal egemenlikle eş düzeyde koruyan Atatürk’ün Türk toplumunu Cumhuriyet’in dayanağı olarak gördüğünü anlattı.

Prof. Dr. Seçil Karal Akgün, “Türkiye Cumhuriyeti Tarihi’nin Başlıca Kaynaklarında Atatürk” başlıklı bildirisinde; toplumu özgür, bilimsel düşünceye ve aydınlığa eriştiren Türk devrimlerinin eskiyle yeniyi birleştirerek ilk kez; bir doğu toplumuna, düşünsel ve kurumsal çağdaşlaşma getirdiğini vurgulayarak; “Türk devrimlerinin iyi anlayabilmek için Atatürk’ü iyi tanımak gerekir.” dedi.

“Onun belli başlı konuşmalarını derlediği *Söylev ve Demeçleri* ile *Nutuk*’u ayrıntılı incelediğinde, doğu toplumları için çağdaşlaşma modeli ve aydınlanma modeli olan devrimlerinin ve Atatürk’ün topluma ilişkin öngörülerinin kişiselliğe yer verilmeden, belgeli bir Türk kaynağı olarak yer aldığı görülür.” dedikten sonra;

Atatürk’ün *Nutuk*’u kişisel bir sorumluluk anlayışıyla, demokrasiye inanan bir kişi oldu-

ğu ve halka hesap verme yolunu seçtiği için yazdığını belirten Akgün, “Nutuk’u okuyanlar insan Atatürk’le karşılaşır. Herkes *Nutuk*’ta kendi içindeki Atatürk’ü, insan Atatürk’ü bulur.” sözleriyle *Nutuk*’u herkesin okuması gerektiğine dikkat çekti.

Akgün; “Atatürk her kararından önce onu mutlaka topluma anlatmak istiyor, önce nabız yokluyor, devrimi yaptıktan sonra da nabız yokluyordu. Devrimlerden önce yurt gezilerine çıkıyor, özellikle de öğretmenlerle konuşmaya önem veriyordu. Çünkü öğretmenler benimserse halk da benimserdi. İkinci önem verdiği grup basın mensuplarıdır. Üçüncü grup Ordudur. Ordunun desteğinde de çok önem verir. Konuştuğu her kelime ölçülüp biçilmiştir. Nerede, ne zaman o konuyu açacağını çok iyi hesaplar. Atatürk, iç ve dış politika uygulamalarını da sürekli halkıyla paylaşır.” diye sözlerini tamamladı.

Tokyo Üniversitesinden Prof. Dr. Masami Arai, “1876 ve 1924 Tarihli Anayasalarda Özgürlük ve Eşitlik Kavramlarındaki Değişiklik Üzerine” konulu bildirisinde özgürlük ve eşitliğin evrensel özelliği olan çok önemli bir husus olduğunu hatırlatarak “Ulusçuluk hareketleri özgür ve eşit toplumları hedefler.” dedi.

“Yabancıların can ve mal güvenliği güvenceye alınan imparatorlukta, ahalinin her bir ferdi ile ilgilenen ve bunun düzenlemesini yapan Osmanlı devleti Batılı devletlerin de istifade ettiği bir ortam yaratır. Batılılar bunu kendi lehlerine kullanmaya başlarlar ve Osmanlı politikasına müdahale ederler. Reform politikaları, Osmanlı içinde yaşayan halkların ve gayrimüslimlerin refahını öngören uygulamalar, batılılarla ticari ilişkilerin gelişimi vb. uygulamalar doğrudan Batılıların müdahalesiyle gerçekleşir. Gayrimüslimlere eşitlik hakkı verilir, terakki ve hürriyet kavramları övülür. Ara; Türkiye Cumhuriyeti’nin **eşitlik ve özgürlük** gibi evrensel kavramları, monarşik düzenlerdeki yorumlardan farklı olarak **‘ulus devlet’** yapısı içinde ele aldığını vurguladı.

Atatürkçü Düşünce “Akıl ve ilmin yol göstericiliğini kabul eden, dinamik bir düşünce sistemidir”

16 Mayıs sabahı başlayan, Bakü Asya Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Celil Gariboğlu Nağıyev ve Genelkurmay ATAREM Genel Sekreterliği’nden Dr. Yavuz Özgüldür’ün başkanlığında yapılan III. Oturumda konuşan Prof. Dr. İsmet Giritli, “Atatürk’ün Evrensel Yönleri ve UNESCO” adlı bildirisinde, Atatürkçü düşünce sisteminin niteliklerini anlattı.

Kırgızistan’ın Mustafa Kemal’in laiklik anlayışını model aldı

Manas Üniversitesi’nden Kırgız bilim adamı Doç. Dr. Muratbek Kocabekov, “Atatürk’ün Laiklik Siyaseti ve Kırgızistan’da Yaptığı Tesirler” konulu bildirisinde Kırgızistan’ın Mustafa Kemal’in laiklik anlayışını model aldiğını belirterek, Türkiye Cumhuriyeti’nin laik yapısının dinsizlik anlamına gelmediğini bunu düşünmenin büyük bir yanığı olduğuna dikkat çekti. Kocabekov, Mustafa Kemal’in laiklik siyasetini şu sözlerle anlattı:

“Şimdiki Ali Kemaller AB ve Avrupa’dan esen rüzgâra göre hareket ediyorlar”

IV. Oturumda konuşan Hulki Cevizoğlu “Eski Yeni Ali Kemaller” konulu bildirisinde gazeteci Ali Kemal’in kişiliğini, yaptığı görevleri anlatarak “Kendini Türk görüp, Türkleri sevmeyen biriydi.” dedi. Kurtuluş Savaşı öncesinde İstanbul gazetelerinde yazılar yazan bu kişinin yazılarıyla milleti Kuvayı Milliyeciler aleyhine kışkırttığını, 31 Mart Ayaklanması ve İstanbul’daki diğer gösteri ve ayaklanmalarda baş rol oynayarak halkı vatanseverler aleyhine döndürmek için çalıştığını söyledi.

VI. Oturumda konuşan Azerbaycanlı bilim adamı Celil Garipoğlu Nağıyev “Atatürk ve Bakü Türkoloji Kurultayı” konulu bildirisinde “I. Bakü Türkoloji Kurultayı bilimsel değil, siyasi bir kurultaydı. 20. yüzyılın başlarında Türk Dünyasında çağdaş bir devlet kuruldu.” sözleriyle 20. yüzyılın başlarında Türk dünya-

sında Türk alfabesi sorununun ortaya çıktığını, İsmail Gıralı, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi aydınların çabalarıyla bu sorunun çözülmesi yönünde zemin hazırlandığını Atatürk'ün bu zeminden faydalanarak Latin alfabesini benimsemiş çalışmalarına başladığını anlattı.

17 Mayıs Çarşamba sabahı yapılan VIII. Oturumda konuşan Prof. Dr. Ruhi FİĞLALİ "Laiklik ve Türk Laikliğindeki Uygulamalar" başlıklı bildirisinde Osmanlı devletinin Orta Asya'dan getirilmiş kültür birikimleri ve birtakım kültürlerin etkisiyle İslam hukukuna yorum kazandırdığını, örf ile İslam hukukunu bir araya getiren Osmanlı'nın Batıdaki ihtiyaçların benzerlerinin toplumda ortaya çıkmasıyla yeni düzenlemeler getirdiğini anlattı.

"Atatürk'ün devletçiliği bizim de devletçiliğimizdir"

IX. oturumda söz alan Azerbaycan Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Nizami Caferov, "Türk Dünyası, Türkiye ve Atatürk" konulu bildirisine şu sözlerle başladı. "Türk dünyası yalnız Atatürkçü Türkiye'yi kabul ediyor. Atatürkçü Türkiye'den başka Türkiye tanımıyor. Atatürk Azerbaycan'da Türkiye'den daha iyi anlaşılıyor, Atatürk'ün dil politikasıyla ilgili doktora tezleri hazırlandı. Azerbaycan Atatürk Merkezinde "Türklerin Atası Atatürk" adlı belgesel hazırlandı. Atatürkçülük bizim devletçilik düşüncemizin en temel unsurudur. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri Atatürk Türkiye'sini örnek aldı."

Caferov'un konuşmasının ardından "Türklerin Atası Atatürk" belgeseli gösterildi.

17 Mayıs öğleden sonra yapılan X. Oturumda Hüseyin Ağca ile birlikte oturum başkanlığı yapan Bilâl N. Şimşir, "Atatürk'ün Küresel Yönü ve Bölgesel Dış Politikası Üzerine" konulu bildirisinde "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesini temel alan Atatürk'ün Osmanlı döneminden farklı olarak küresel dış politika anlayışı içinde hareket ettiğini anlattı. "Osmanlı dünyaya Avrupa gözüyle bakıyordu. Osmanlı devletinin dünyadaki 18 elçiliğinin 16'sının Avrupa'da olduğunu belirten Şimşir, Uzak Doğu'yla yakından ilgilenen Atatürk'ün Çin'den ve Pasifik ülkelerine 17 yıl içinde 18 elçilik açtığını, her devletle önce dostluk anlaşması yaptığını daha sonra da işbirliği içine girdiğini anlattı. "40 tane dostluk anlaşması yaptı. Uruguay'la bile yaptı. 1925 yılında imzalanan Türk-Bulgar Anlaşmasının müzakereeleri sadece iki yıl sürdü. Bu anlaşmanın sözleşmeleri hâlâ geçerlidir." diyen Şimşir "Siz Osmanlı'nın dostluk anlaşması yaptığını hiç gördünüz mü?" sorusuyla Atatürk'ün tam tersini yaptığını dikkat çekerek, bütün dünyaya ben sizinle dostum, bunda da samimiyim mesajı verdiğini anlattı. Balkan Paketi ve Sadabat Paketi imzalayan Atatürk'ün bu paktilarla ikili ilişkileri geliştirmekle kalmayıp, bu paktiların imzasından önce birbirleriyle kanlı bıçaklı olan ülkelerin aralarını düzelttiğini, bunu çok zor bir iş olmasına rağmen başardığını vurguladı. Şimşir, "Yunanlıları Sakarya'da tek vurdu. Yani aralarında hiç kimse yokken. Yine Taşnakları Sovyet Ermenistan'a dönüşmeden bir içinde vurdu. Bir ay gecikseydi Sovyetlerle karşı karşıya gelirdi. O, zamanlamayı çok iyi yapardı." dedi.

Atatürk Kültür Merkezinden Haberler

Ömer ÇAKIR
Atatürk Kültür Merkezi Uzmanı

"Cahit Sıtkı Tarancı'nın 50. Ölüm Yıldönümü Paneli"

Cumhuriyet dönemi Yeni Türk Şiiri'nin önemli şair ve yazarlarından biri olan Cahit Sıtkı Tarancı 13 Ekim 1956 tarihinde aramızdan ayrıldı. "Otuzbeş Yaş" şiiriyle tanıdığımız şair öldüğünde 46 yaşındaydı.

Edebiyatımızın önemli simalarından olan Tarancı için Diyarbakır Valiliği ve Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı "Ölümünün 50. yılında Cahit Sıtkı Tarancı" konulu bir panel düzen-

ledi. 21 Eylül 2006 tarihinde Diyarbakır'da düzenlenen ve şairin doğduğu "Cahit Sıtkı Tarancı Müzesi Evi" avlusunda gerçekleştirilen panele Diyarbakır Vali Yardımcısı Canan Hançer Baştürk'ün yanı sıra Dicle Üniversitesi Rektörü ve Diyarbakır İl Kültür Turizm Müdürü de dinleyici olarak katıldı.

Atatürk Kültür Merkezi Başkanı sayın Prof. Dr. Osman Horata'nın açılış konuşmasıyla başlayan panel şairin ünlü "Otuz Beş Yaş" adlı şiirinin okunmasıyla devam etti.

Cahit Sıtkı Tarancı'nın 50. Ölüm Yıldönümü Paneli (21 Eylül 2006).

“Cahit Sıtkı Tarancı'nın Yeni Türk Şiirindeki Yeri” konulu konuşmasıyla panele katılan Merkezimiz üyesi sayın Prof. Dr. Önder Göçgün aynı zamanda panel başkanlığını da üstlenmiştir.

Değerli bilim adamlarımızdan sayın Prof. Dr. Ramazan Korkmaz “Cahit Sıtkı Tarancı'nın Yeni Türk Şiirindeki Yeri”; sayın Prof. Dr. Kemal Özmen “Edebiyat'ta Etkilenme ve Tarancı Şiiri”; sayın Yrd. Doç. Dr. Kâmuran Eronat “Cahit Sıtkı Tarancı Hayatı ve Sanatı” ve sayın Yrd. Doç. Dr. Münir Erten de “Cahit Sıtkı Tarancı'nın Şiirlerinde Deyimler” konulu bildirileriyle panele katıldılar.

Panelin sonunda Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca panelistlere birer katılım belgesi sunuldu. Diyarbakır İl Kültür ve Turizm Müdürlüğünce düzenlenen Türk Müziği konserinin ardından panel sona ermiştir.

“Orhun Yazıtlarında Gizli Tarih”

Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı 3 Kasım 2006 tarihinde Türk Dil Kurumu salonunda bir konferans düzenlemiştir. Bilkent Üniversitesi Öğretim Üyesi sayın Prof. Dr. Engin Sezer'in verdiği “Orhun Yazıtlarında Gizli Tarih” konulu konferans salonu dolduran dinleyiciler tarafından ilgiyle izlenmiştir.

“Edebî Çeviri ve Türk Edebiyatının Dışa Açılımı Projesi”

Merkezimizin düzenlediği bir diğer panel de 17 Kasım 2006 tarihinde Türk Dil Kurumu salonunda gerçekleştirildi. Kültür ve Turizm Bakanlığının başlattığı “Edebî Çeviri ve Türk Edebiyatının Dışa Açılımı Projesi”ni konu alan panel Atatürk Kültür Merkezi Başkanı sayın Prof. Dr. Osman Horata'nın açılış konuşmasıyla başladı.

Edebî Çeviri ve Türk Edebiyatının Dışa Açılımı Projesi (17 Kasım 2006).

“Bakanlığın Kültür Faaliyetleri ve Yayın Politikası” konulu konuşmasıyla panele katılan Kültür Bakanlığı Müsteşarı sayın Prof. Dr. Mustafa İsen aynı zamanda panel başkanlığını da üstlendi.

Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürü Doç. Dr. Ahmet Arı'nın “Bakanlığın Kültür Faaliyetleri ve Yayın Politikası”nı anlatan konuşmasıyla başlayan panel Prof. Dr. Saliha Pak'er'in sunduğu “Türk Edebiyatının Yabancı Dillere Çevrilmesinin Kuramsal Boyutları” başlıklı bildirisıyla devam etmiştir. Panelin önemli konuklarından biri de değerli yazarımız Nazlı Eray'dı. Eray'ın “Yazar gözüyle Roman ve Öykü Çevirisi”ni ele alan konuşması dikkat çekiciydi. Edebiyatımızın tanınmış isimlerinden Hilmi Yavuz da panele katılanlar arasındaydı. Yavuz “Şair Gözüyle Şiir Çevirisi”

başlıklı konuşmasıyla dinleyicileri aydınlatan önemli bilgiler sundu.

Tartışmalarla devam eden “Edebî Çeviri ve Türk Edebiyatının Dışa Açılımı Projesi” konulu panel Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca katılımcılara birer plaket ve “Katılım Belgesi” takdim edilmesiyle sona ermiştir.

“Baymirza Hayit Anma Toplantısı”

Türkistan millî mücadele önderlerinden olan Dr. Baymirza Hayit 31 Ekim 2006 tarihinde aramızdan ayrıldı. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı şeref üyesi de olan Hayit öldüğünde 89 yaşındaydı. Ömrünü Türkistan'ın bağımsızlığına adan ve kaleme aldığı eserleriyle bu uğurda büyük mücadeleler veren değerli bilim adamının anısına Merkezimiz bir “Anma Toplantısı” düzenledi.

Bay Mirza Hayit Anma Toplantısı (31 Ekim 2006).

20 Aralık 2006 tarihinde Türk Dil Kurumu salonunda düzenlenen toplantı da Atatürk Kültür Merkezi Başkanı sayın Prof. Dr. Osman Horata ve İstanbul Milletvekili sayın Prof. Dr. Nevzat Yalçıntaş birer açılış konuşması yaptılar.

Merkezimiz Başkanı sayın Horata'nın yönettiği toplantı Avrasya Sosyal Araştırmalar Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mirzatay Joldasbekov'un "Türkistan Milli Mücadelesi ve Dr. Baymirza Hayit" konulu konuşmasıyla başladı ve Prof. Dr. Salih Aynural'ın hazırladığı Baymirza

Hayit'i anlatan bir belgesel sinevizyon gösterisiyle devam etti. Prof. Dr. Ayfer Kaynar'ın dinleyicilerle anılarını paylaştığı "Tanıdığım Baymirza Hayit" başlıklı konuşmasının ardından Doç. Dr. Timur Kocaoğlu da "Baymirza Hayit ve Türkistan Tarihi Çalışmaları" konulu bildirisini sundu.

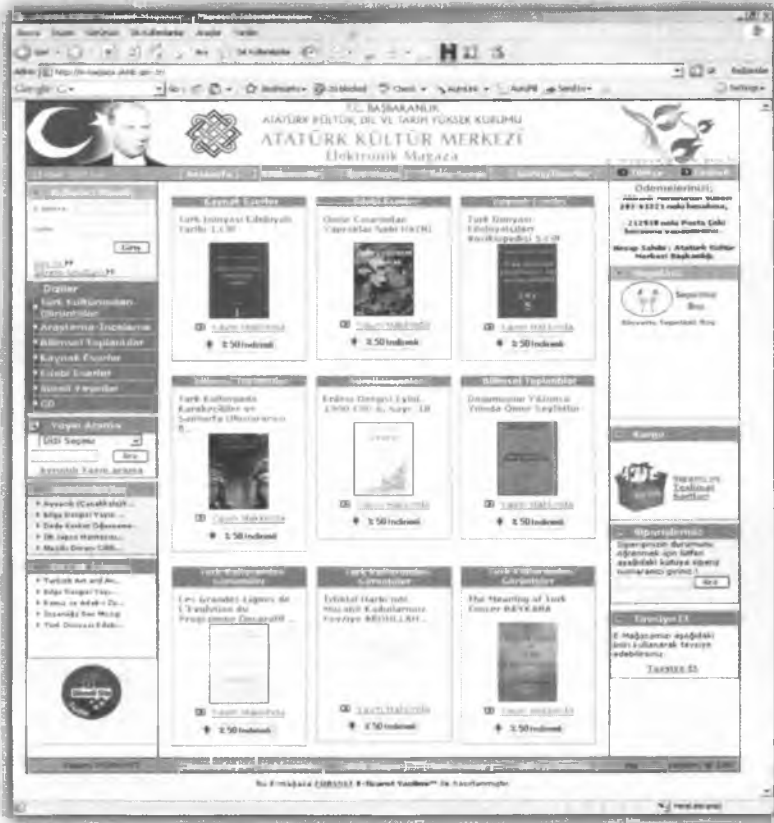
"Baymirza Hayit'i Anma Toplantısı" tartışmalar ve kapanış konuşmalarından sonra Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca katılımcılara birer Katılım Belgesi takdim edilmesiyle sona erdi.

T.C. BAŞBAKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

Elektronik Mağazamız Hizmetinizde

<http://www.akmb.gov.tr>
<http://e-magaza.akmb.gov.tr>

Yayın Satış
Tüm yayınlarımızı On-line olarak
e-mağazamızdan % 50* indirimli
satın alabilirsiniz.

* 2007 Yılı sonuna kadar geçerlidir.

Teslimat
Yurt içi ve yurt dışından
verilen tüm siparişler kargo ile
tarafınıza ulaştırılmaktadır.

Güvenli Alışveriş
e-mağazamızda kredi kartı güvenliği için
TÜRKTRUST Güvenli Sunucu Sertifikası
(SSL) kullanılmaktadır.

Gazi Mustafa Kemal Bulvarı 133, 06570 Maltepe / Ankara
Başkanlık: Tel./Belgegeçer (Faks): (0-312) 232 43 21 Santral: Tel: (0-312) 232 22 57 Yayın Satış: Tel: (0-312) 232 39 13

T.C. BAŞBAKANLIK
ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK KÜLTÜR MERKEZİ

grafiker.com.tr 0312.284 16 39

<http://www.akmb.gov.tr>
<http://e-magaza.akmb.gov.tr>

Orhan BURİAN
Araştırmalar - İncelemeler

Derleyen
Zeki ARIKAN

ATATÜRK
KÜLTÜR
MERKEZİ

Bilge

Yayın Tanıtım, Tahlil, Eleştiri Dergisi
Journal of Book Review, Analysis, Critique
Yayın İlkeleri

Atatürk Kültür Merkezi tarafından yayımlanmakta olan *Bilge*, yurt içi ve yurt dışındaki bilim, kültür ve sanatla ilgili yayınları tanıtmak, tahlil ve tenkit etmek; Türk kültürü ve Türk dünyasıyla ilgili çalışmalarını kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Bilge*'de, özgün, bilimsel makalelere de yer verilir. Mart ve Eylül aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Yayımlanacak yazıların bilimsel araştırma ölçütlerine uyması, başka yerde yayımlanmamış olması şartı aranır.

Yazıların Değerlendirilmesi

- *Bilge*'ye gönderilen yazılar, yayın kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz ise üçüncü bir hakem belirlenir. Yazarlar, hakemlerin önerilerini dikkate alırlar; fakat katılmadıkları hususlara itiraz etme hakkına sahiptirler.
- Yayımlanmasına karar verilen yazılar sayfa düzenlemesi yapıldıktan sonra pdf formatıyla yazarlara gönderilir. Yazar son okumayı yapar ve gerekli düzeltmeleri *çıkıtı* üzerinde göstererek dergiye geri gönderir.
- Raporlar beş yıl süreyle saklanır.
- Yazılardaki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Yayımlanan yazılar için telif ödenir. Telifi ödenen yazının yayın hakları, *Atatürk Kültür Merkezi*'ne devredilmiş sayılır. Bu devir, sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
- Yayımlanmayan yazılar iade edilmez.
- Her yılın sonunda yıllık dizin hazırlanır ve sonraki yılın ilk sayısında yayımlanır.

Yayın Dili

- *Bilge*'nin yayın dili Türkçedir. Ancak diğer Türk lehçeleriyle yazılmış yazılara da yer verilebilir. Dergiye gönderilecek yazıların akademik dil kullanımıyla ilgili her türlü kusurdan arınmış olması gerekir.

Yazım Kuralları ve Sayfa Düzeni

- Yazılar A4 boyutunda (29.7x21 cm) kâğıda, MS Word veya MS Word uyumlu programlarla yazılmalıdır. Yazı karakteri olarak *Times New Roman* kullanılmalıdır. Yazılar 10 punto ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında üçer cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır.
- Yazarın adı, soyadı büyük olmak üzere koyu, adresler ise normal harflerle yazılmalı; yazarın görev yaptığı kurum, haberleşme ve e-posta adresi belirtilmelidir.
- Makalede yer alan görsel malzemenin metinden ayrı olarak da, dosyalar halinde (JPG, TIFF gibi bilgisayar formatında) eklenmesi ya da orijinalerin yollanması gerekir.
- Tanıtılan eserlerin bibliyografik künyesi, tam olarak verilmeli, varsa diğer baskı ve tercüme de belirtilmeli; gerektiğinde baskıda kullanılmak üzere kitap kapağının örneği de gönderilmelidir.
- En fazla 100 kelimeden oluşan, 9 puntoyla yazılmış Türkçe ve İngilizce özetler, özetlerin altında genelden

özele doğru en az 4, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

- Başlıklar **kalin** harflerle yazılmalıdır. Uzun yazılarda ara başlıkların kullanılması okuyucu açısından yararlıdır. Ana başlıkların, **1., 2.,** ara başlıklar, **1.1., 1.2., 2.1., 2.2** şeklinde numaralandırılması tavsiye edilir. Ana başlıkların tümü (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) **BÜYÜK İNCE HARFLERLE** veya daha büyük puntoyla **Kalin Küçük Harflerle** yazılmalıdır. Ara ve alt başlıkların ise sadece ilk harfleri büyük yazılmalıdır.
- Metin içindeki vurgulanması gereken ifadeler, *eğik* harflerle gösterilir, **kalin** karakter kullanılmaz. Hem *eğik* hem **kalin** veya hem *eğik* hem "tırnak" içinde vermek gibi çifte vurgulama yapılmaz.
- Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. Alıntılar 5 satırdan fazla olduğunda, paragraf girintisinden bir cm içeriden başlatılmalı ve bir punto küçük yazılmalıdır.
- Yazımda, özel durumlar dışında TDK *Yazım Kılavuzu* esas alınmalıdır.

Kaynak Gösterimi

- Dipnot ve kaynakların yazımı konusunda, yöntem bakımından kendi içinde tutarlı olması, dergi ve kitap adlarının *eğik/ince*, makale başlıklarının ise "tırnak" içinde, düz olarak yazılması ve sonda "Kaynaklar"ın ayrıca verilmesi kaydıyla yazarların tercihleri dikkate alınmakla birlikte; kaydıyla yazarların tercihleri dikkate alınmakla birlikte; metin içindeki göndermelerin, yazarın soyadı, yayın yılı ve gönderme yapılan sayfa olmak üzere parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılması, *dipnotların* açıklamalar ve ek bilgiler için kullanılması önerilir: (Köprülü 1932: 120). Cümle içinde yazar adı geçmiş ise parantezde tekrarlanmasına gerek yoktur: Köprülü (1932: 10), eserinde...; "Tanpınar (1976:120), şunları yazar ...". Birden fazla yazarlı yayınlarda yazarlar metin içinde şu şekilde yazılır: (Öztürk vd. 2002). Ulaşılabilir kaynaklarda ikincil kaynak kullanımından kaçınılmalıdır.
- Bir yazarın aynı yılda yayımlanmış birden fazla yayını (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir.
- İnternet adreslerinde, parantez içinde tarih belirtilmelidir.
- **Kaynaklar** metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak şu şekilde yazılmalı; eserin yayınevi ve makalelerin sayfa aralıkları belirtilmelidir: Taşdemirci, Ersoy (2003), "Atatürk'ün Kültür Politikası", *Bilge (Yayın Tanıtım, Tahlil, Eleştiri Dergisi)*, S. 36, s. 6-13. Ergin, Muharrem (1991), *Dede Korkut Kitabı II*, 2. bs. Ankara: TDKYay. Yılmaz Öztuna (2000), *Türk Müsıkisi Kavram ve Temimleri Ansiklopedisi*, Ankara: AKM Yay. Dört ve daha fazla yazarlı yayınlar: Deny, Jean vd. (1959), *Philologiae Turcicae Fundamenta I*, Wiesbaden: Steiner Verlag.

